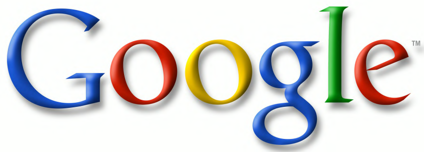

EX LIBRIS
Михаила Бажанського

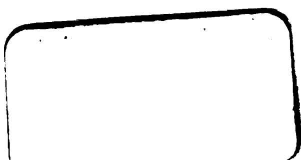

UKRAINIAN BAZAR
2329 GRAYLING AVENUE
DETROIT, MICH.

Дубове лысте.

Дубове лысте.

Дубове лысте.

Альманахъ на згадку про П. О. Кулиша.

Упорядкувалы:

М. Чернявськый, М. Коцюбинськый, Б. Гринченко.

Зъ чотырьма портретамы Кулишевымы та зъ малюнкамы
його хаты, похорону й могылы.

У Кыиви, 1903.
Зъ друкарни Петра Барського, Хрещатыкъ, № 40.

Дозволено цензурою. С.-Пѣтербургъ, 18 Сентября 1902 года.

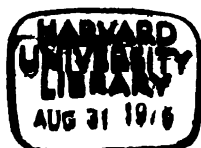

До чытачивъ.

ыдаючы сей альманахъ на згадку про славетного діяча вкраинського письменства, годыться нагадаты чытачеви про того, кого зибралыся люде пошануваты своею працею, та й сказаты за що саме воны його шанують.

Хочъ и не вси ще Кулишевы творы повыдрукòвувано, та все жъ найголовниши рысы його діяльносты выявылыся вже добре и можна ихъ позначы̀ты.

П. О. Кулишъ народывся 27-го лыпця року 1819-го въ мистечку Воронижи Глухивського повиту, въ Чернигивщыни, въ семйи козацькій, та такій одначе, що встыгла вже перекынутысь на полупанкивъ. Палкого й завзятого старого Кулиша прозывано „гарячымъ Кулишемъ“, и сынъ не бувъ холоднишый за батька.

Маты покынула свитъ, якъ хлопець бувъ ище малымъ.

Кулишъ бувъ восьмою дытыною въ семйи, де николы не чуты було иншои мовы, оприче вкраи̇нськои, и ся остання ричъ спершу вельмы перешкоджала йому въ науци въ повитовій школи. Та подужавшы російську мову, зробывся першымъ у класи.

Малоосвиченый Кулишивъ батько хотивъ оддаты сына, пысля повитовои школы, до канцеляріи повитового суду, але пани Мужыловська, сусида Кулишивъ и богыня мрій маленького хлопця, обстояла, щобъ його виддано до Новгородсиверськои гимназіи. Хочъ наука була тутъ и кепська, та можна було чытаты Жуковського, Пушкына, Гоголя, Артемовського-Гулака й Квитку. Выпадкомъ потрапляє хлопцеви до рукъ збирка вкраи̇нськыхъ писень Максымовыча (выданнє 1834), и ся кныга зробыла таке вражиннє на його, що винъ *вывчывъ* іи всю, щобъ николы не розлучатыся зъ улюбленымы думамы.

Доси вжывавъ ридну мову несвидомо; теперъ почавъ любыты ïи, навить пысаты нею: зъ колысь чутого оповидання своеи матери напысавъ казку „Цыганъ“—украïнську варіяцію одного зъ оповиданнивъ славетнои збиркы: „Тысяча й одна ничъ“.

Натура въ хлопця була горда й зважлыва. Одного разу, вже въ четвертому класи, звеливъ йому вчытель статы навколишкы за те, що не мигъ винъ зробыты алгебраичного завдання.

— Колы поставыте мене навколишкы,—каже хлопець,—то закыну навикы алгебру; якъ же сей разъ мени простыте,—буду добрымъ учнемъ.

Учытель не послухався, и хлопець справди закынувъ алгебру и на екзамени сказавъ, що ничого зъ неи не знае.

Сього выпадку не треба забуваты, розглядаючы другу половыну литературнои діяльносты Кулишевои.

У гимназіи винъ до кинця курсу не добувъ, выйшовшы (1837) зъ V-го класу. Бувъ учытелемъ по панськыхъ сем'яхъ, готуючыся на екзаменъ до кыивського университету. Здавшы екзамены, ставъ слухаты лекціи (здаеться, р. 1839-го), та вже зъ кинцемъ р. 1840-го мусивъ покынуты университетъ черезъ безгришше та якись формальни перешкоды.

Бувшы ще Кулишъ въ университети, зазнайомывся зъ проф. М. Максымовычемъ, и въ выданни його „Кіевлянинъ“ (1840) вперше выдруковано Кулишеву працю: се бувъ переказъ по велыкоруському двохъ украïнськыхъ народнихъ легендъ.

Инспекторъ шкилъ, а згодомъ помишныкъ кыивського куратора, М. Юзефовычъ бувъ дуже прыхыльный до Кулиша, и за його протекціею учытелювавъ Кулишъ у луцькому, тоди въ кыиво-печерському та въ кыиво-подильському „дворянскомъ училищѣ“, а врешти ставъ старшымъ учытелемъ исторіи въ ровенськiй гимназіи.

Въ Луцькому сварывся зъ директоромъ школы, неукомъ и хабарныкомъ.

— Я не люблю гарячого кулишу,—сказавъ йому одного разу той.

— Бо собакы не люблють гарячого,—видказавъ Кулишъ.

Писля Луцького Кулишъ прожывъ чотыри рокы въ Кыиви. Се бувъ найкращый часъ його жыття. Винъ познайомывся зъ Костомаровымъ, зъ Шевченкомъ, зъ Билозерськымъ Васылемъ та зъ иншымы зъ украïнськои молодижы. Се бувъ той гуртокъ украïнськыхъ идеалиствивъ, що марывъ выдвыгнуты зъ занепаду

украйнську націю и врешти склався въ Кырыло-Меѳодіивське Братство, що своею мрійною метою мало поєднаты усихъ слав'янъ въ одну велыку республику, де кожный нáридъ мавъ бы самостайне національне жыттє и де не було бъ ни панивъ, ни мужыкивъ.

Кулишъ тымъ часомъ захопывся украйнськымъ мынулымъ. Слидкомъ за В. Скоттомъ винъ творыть исторычный романъ: „Михайло Чарнышенко, или Малороссія восемьдесятъ лѣтъ назадъ“ (1843). Криваву епопею народньои боротьбы за волю вывчає винъ по кныгахъ та старыхъ документахъ, по роскопаныхъ мертвыхъ могылахъ та по жывыхъ поетычныхъ переказахъ и писняхъ ридного села. На його повіяло духомъ старого героизму вкрайнськои историі и постала въ його думка сотворыты... вкрайнську Иліяду. Винъ хотивъ „познаходыты думы про всихъ нашыхъ гетьманивъ да й зложыты зъ ныхъ таку кныжку, якъ Гомерова „Иліяда“. Винъ пишовъ зъ села въ село, выпытуючы, выслухуючы скризь тіи думы. Та на лыхо — про дещо зовсимъ не склавъ наридъ писень, а про дещо хочъ и склавъ, та позабувавъ, — такъ и не довелося Кулишеви добуты ничого цилого. Узявъ тоди яки булы народни думы, додавъ до ихъ ище думъ, свого вже складання, та й выдавъ (1843) початокъ сієи епопеи, въ якій думавъ змалюваты всю вкрайнську историю и яку назвавъ: „Украйна“. Та тоди вже спивавъ Шевченко, и огныста поезія генія потьмарыла меншу поетычну сылу. Другои частки „Украйны“ зовсимъ не було.

А тымъ часомъ перши роздилы историчного роману „Черная рада“, надрукованы въ мисяшнику „Современникъ“, зробылы те, що редакторъ того выдання П. А. Плетневъ, бувшы й ректоромъ университету й куратором петербурськымъ, выклыкавъ Кулиша до Петербургу и давъ йому посады вчытеля въ гимназіи та въ университети. Кулишъ працювавъ у „Современникѣ“, познайомывся зъ цвитомъ петербурськои интеллигенціи, та не забувавъ и вкрайнськои историі и разъ-у-разъ посылавъ Бодянському въ Москву до выдання въ „Чтеніяхъ“ стари вкрайнськи литопысы, мижъ иншымъ — славетный Литопысъ Самовыдцивъ. Тымъ часомъ умеръ академыкъ славистъ Прейсъ, и заходамы Плетнева академія наукъ послала Кулиша, хочъ винъ и не скинчывъ университету, за кордонъ, щобъ маты зъ його потимъ профессора слав'янськыхъ литературъ. Кулишъ выйихавъ зъ Петербургу въ Чернигивщыну,

и 22 сичня р. 1847-го одружывся въ Борзенщыни зъ давно йому знаною сестрою свого прыятеля й братчыка Кырыло-Меѳодіивського В. Билозерського — Олександрою М. Билозерською, видомою теперъ у нашій литератури пидъ псевдонимомъ „Ганна Барвинокъ". Утрьохъ выйихалы до Варшавы, щобъ извидты простуваты за кордонъ. А тымъ часомъ выкрыто вже було Кырыло Меѳодіивське Братство, Костомарова, Шевченка й иншыхъ братчыкивъ позабирано. Хочъ Кулишъ и не бувъ братчыкомъ, т'алежъ и його, вкупи зъ В. Билозерськымъ, ухоплено въ Варшави, прывезено до Петербургу.

Писля прысуду Кулишъ два мисяци видбувавъ кару въ фортеци въ Петербурзи, а потимъ заслано його до Тулы, забороньвшы служыты въ министерстви народньои освиты й пысаты.

Звидты винъ вызволывся р. 1850-го, прыйихавъ до Петербургу и жывъ изъ журнальнои праци, пышучы анонимно, бо ще й доси не вильно було йому пысаты. Почавъ бувъ служыты,—не щастыло; пойихавъ хазяйнуваты въ Полтавщыну. Та його до литературнои праци тягло бильше, нижъ до хазяйства.

Згодомъ бачымо його вже въ Кыиви, тоди въ Петербурзи, дали за кордономъ и зновъ у Петербурзи. Одна по одній выявляються його кныгы: „Записки о жизни Н. В. Гоголя" (1856—1857, 2 т.), „Записки о Южной Руси" (1856—1857, 2 т.), „Чорна рада" (1857) та инши.

Найдужче вподобалысь „Записки о Южной Руси" та „Чорна рада".

„Записки", збирка змисту переважно етнографичного й историчного (хочъ тамъ уперше выдруковано й дви перлыны нашого пысьменства красного: „Наймычку" Шевченкову та „Орысю" Кулишеву), мають и теперъ велыку наукову вагу своимы фолькдорнымы запысамы й Кулишевымы про ихъ увагамы, а тоди зробылы велыке вражинне не тилькы яко наукова праця, а ще й яко одынъ зъ доводивъ сылы духовнои творчосты народньои. Тутъже Кулишъ уперше впорядкувавъ и вкраӥнськый правѻпысъ. *)

*) Такъ звану „кулишивку". Трохы видминена, вона теперъ ужывається у Галычыни й на Буковыни по всихъ народнихъ школахъ, въ украинськыхъ гимназіяхъ и на вкраинськыхъ катедрахъ на университетахъ Львивському та Черновецькому; іи вжывае австрійськый урядъ у Галычыни и въ оффиціяль-

Першый украйнськый исторычный романъ „Чорна рада", може трохы холодный, але напысаный чудовою мовою, зъ деякымы прегарно змальованымы постатямы (Кырыло Туръ, Черевань) и теперъ лышается выдатнымъ творомъ украйнського пысьменства.

Народня просвита дуже зацикавлювала Кулиша. Ще р. 1857-го винъ выдавъ украйнську „Граматку", потимъ выдрукувавъ новымъ тыпомъ украйнськи проповиди Гречулевыча, вельмы ихъ поперероблявшы, чы то й зовсимъ знову напысавшы; дали йшовъ першый выпускъ популярнои исторіи Украйны—„Хмельныщына" (1861); за Кулишевою помиччу Д. Каменецькый выдае „Сильську Библіотеку"—дешеви княжечкы зъ творивъ кращыхъ пысьменныкивъ, такъ звани „метелыкы" (39 княжечокъ 1860—1862 р.)

Добре проредактувавшы й выдрукувавшы (1857) зъ своею хвальною передмовою „Народни оповидання" М. Вовчка, винъ згодомъ намыслывъ выдаваты украйнськый журналъ „Хата", та добувъ дозвилъ тилькы на альманахъ „Хату". Сю гарну збирку зъ творивъ своихъ и кращыхъ тодишнихъ пысьменныкивъ появывъ р. 1860 и тоди жъ выдавъ у чотырьохъ томахъ свои великоруськи „Повѣсти" („Ѳеклуша", „Яковъ Яковлевичъ", „Алексѣй Однорогъ", „Потомки заднѣпровскихъ гайдамакъ" та „Чорная рада").

Тымъ часомъ В. Билозерськый здобувъ дозвилъ на мисяшныкъ (украйнською й велыкоруською мовамы) „Основа", що й почавъ зъ р. 1861-го выходыты въ Петербурзи. Кулишъ заразъ стае въ йому найщырішымъ робитныкомъ и справдешнимъ редакторомъ журналу. Украйнське пысьменство було тоди дуже вбоге на сылы: Шевченко вже вмиравъ, и тилькы на М. Вовчка та на Костомарова можна було рахуваты якъ на поважныхъ литературныхъ робитныкивъ. Якъ бы не Кулишъ зъ його надзвычайною працьовытистю та зъ його знаннемъ мовы й исторіи вкрайнськыхъ, то певна ричъ,—не проистнила бъ „Основа" й ти два рокы, яки истнила. Кныгу за кныгою журналу сповняе Кулишъ своимы працямы, пидпысуючысь и своимъ призвыщемъ, и всякымы псевдонимамы. Се булы крытычни, публицистычни й исто-

---

ныхъ своихъ документахъ. „Россійская Академія Наукъ" ужывае сього жъ правопысу въ украинськыхъ параллеляхъ у своему новому „Словарѣ русскаго языка".

рычни розвидкы по велыкоруському, велыкоруськи повисти зъ украйнського жыття, украйнськи виршы и т. и. Найвыдатнищымы працямы булы тутъ: „Обзоръ украинской литературы“ (Клыментій, Котляревськый, Гулакъ - Артемовськый, Гоголь), крытычнополемычни „Лысты зъ хутора“, въ якыхъ авторъ псвстававъ проты городянськои цивилизаціи панськси, обстоюючы за нову, сильську, яка ще має сотворытыся заходамы новои украйнськои интеллигенціи; „Исторія Украйны одъ найдавнишыхъ часивъ“— початокъ, цикавый тымъ, що авторъ здолавъ прегарною вкрайнською мовою выкладаты ричъ цилкомъ поважно-наукову: тоди се мигъ зробыты самъ Кулишъ тилькы, бильше нихто.

У всихъ друкованыхъ въ „Основи“ Кулишевыхъ працяхъ багато крытычного перегляду мынулого Вкрайны, багато полемыкы зъ ворогамы вкрайнського слова и выясненнивъ того, якымъ мусыть буты нове наше пысьменство. Палкый борець, Кулишъ часомъ помылкою вдарыть и на прыятеля (напр., його поглядъ на Котляревського, що й самъ винъ потимъ тіи думкы зрикся), але все въ його діяльности, навить си помылкы, выходылы зъ благородно-чыстого бажання пробыты шляхъ самостійному розвыткови творчои сылы народньои, и колы зъ його устъ часомъ и чуты було гострый судъ, то сей судъ вырекався зъ погляду дорогыхъ авторови интересивъ народнихъ массъ. Багато оригинальныхъ та правдывыхъ думокъ, багато доброи наукы якъ и що треба робыты...

Ой мовчавъ я, браття,
Словомъ не озвався,
Покы батько украйнськый
Писнею впывався,—

такъ пысавъ Кулишъ про свою поезію, що мистывъ увъ „Основи“, а потимъ зибравъ (1862) у збирку „Досвиткы“. Писля Шевченкового „Кобзаря“ се була тоди найлипша кныжка виршивъ,— вона й теперъ чытаеться залюбкы. Увесь цей невелычкый томыкъ — се поетычный заклыкъ, щобъ прокынулыся люде зъ духовного сну—

Та на лыхо непорозуминнє й розбратъ, таки рясни завсигды середъ нашои интеллигенціи, вкупи зъ де чымъ иншымъ, доводють до того, що „Основа“, писля 22-и кныгы, не стала выхо-

дыты, а Кулишъ пойихавъ на хутиръ пидъ Борзну хазяйнуваты. Звидты винъ посылавъ исторични розвидкы до петербурськыхъ журналивъ и жывъ у недостаткахъ. Потимъ подався на службу въ Варшаву, та вже р. 1869-го мусивъ іи покынуты. Його діяльнисть тамъ не вдовольняла його землякивъ, а начальство ремствувало на його за працю въ Галычыни.

Заразъ писля „Основы" Кулишъ почынае працюваты въ галыцькыхъ выданняхъ: „Вечерныци", „Мета", „Правда". Винъ друкуе тамъ свои повисти: „Мартынъ Гакъ", „Потомкы украйнського гайдамацтва"—и всяки розвидкы: „Первый періодъ козацьтва одъ його початку до ворогування зъ ляхамы", „Нарысъ исторіи словесности р.-украйнськои", „Поглядъ на устню словеснисть украйнську," „Выкохуванне дитей" та ин. Року 1869-го друкуе винъ у Львови свій перекладъ зъ Библіи „Пъятьохъ кныгъ Мусіевыхъ", а згодомъ виршовани переклады „Псалтыря" й кныгу „Иова", врешти (у Видни)—прозовый „Евангелія" (1871; пизнише Кулишъ, укупи зъ проф. Пулюемъ, выдавъ перекладъ усього „Нового Заповиту"). Кулишъ щыро працювавъ, займаючы нови поля пидъ украйнське слово та пособляючы галычанамъ боротыся зъ польськымъ нáгнитомъ.

Все се було до р. 1873-го. Року-жъ 1873-го Кулишъ бувъ уже въ Петербурзи и працювавъ коло своеи „Исторіи возсоединенія Руси" (два томы 1874-го, третій—1877, кинця не було), а року 1877-го надрукувавъ у №№ 3 та 6 „Русскаго Архива" свои розвидкы про козацьтво и всимы цимы працямы дуже вразывъ чытачивъ.

Ще въ „Запискахъ о Южной Руси" (II, 171—174 та инш.), въ „Основи" (1861, V, 22—23, Липовыя пущи) Кулишъ гостро выступавъ проты козацькои старшыны за іи втыскы надъ народомъ, палко нападаючы часомъ и тамъ, де, може, й не треба було. Помалу си його непрыхыльни погляды пошырылыся видъ старшыны й на все козацьтво, за имъ и на поспильство. Велыкый прыхыльныкъ культурносты, винъ не добачавъ іи у вкрайнського народу и черезъ те погани сталы йому й народни массы, и ихъ старшына. Винъ у всихъ козацькыхъ рухахъ почавъ бачыты саму розбишацьку жадобу грабування й буяння, середъ народу—саму дыкисть. Колышни хвалы народньому розумови, совисти й справедлывости переминылысь теперъ на палки прокльоны й докоры и козакамъ, и народови, а поручъ изъ цымъ почулыся хвалы тимъ

панамъ, що теперъ здавалыся Кулишеви цивилизаторамы й культурныкамы, тимъ самымъ, зъ якымы не могло зжытыся вкраӥнське серце

Покы Рось зоветься Россю,
Днипро въ море ллеться... *)

Таки погляды выявлявъ теперъ Кулишъ у отихъ згаданыхъ исторычныхъ працяхъ та й у багатьохъ иншыхъ роботахъ: исторычныхъ (напр., „Исторія отпаденія Малороссіи отъ Польши"), поетычныхъ, якъ отъ „Хуторна поэзія" (Львь., 1882, збирка виршивъ), „Дзвинъ" (те жъ, 1893), „Драмована трылогія" (1900), поема „Маруся Богуславка" (1899) та въ памфлети „Крашанка" (1882)—нещаслывій кныжци, яка мала помырыты галыцькыхъ украӥнцивъ зъ полякамы, та, похылывшысь занадто на лядськый бикъ, наробыла тилькы ще бильшого колоту й сваркы.

Не була се раптова видмина въ думкахъ Кулишевыхъ: можна по його творахъ, почынаючы ще зъ п'ятыдесятыхъ рокивъ, дослидыты сю нещаслыву еволюцію въ його поглядахъ. Може вона й не вразыла бъ такъ громадянство, якъ бы Кулишъ не высловлювавъ сихъ поглядивъ у надзвычайно гострій, палкій форми, прыточуючы ихъ безъ лику часто до кожного выпадку, а надто, якъ бы, нападаючы на чужи погляды, не додавъ до ихъ нападивъ и на людей, що выявлялы ти погляды. Першымъ зъ ихъ бувъ прыхыльный до козацьтва исторыкъ його Костомаровъ. Напады на його въ „Исторіи возсоединенія Руси" булы таки гостри, що самъ Кулишъ згодомъ, у годыну дочасньного каяття, назвавъ ихъ „непомѣрно-рѣзкими", „о которыхъ теперь"— казавъ,—„вспоминаю со стыдомъ и раскаяніемъ, оправдывая себя только болѣзненнымъ состояніемъ, которое заставило меня немедленно оставить Петербургъ по напечатаніи второго тома „Исторіи возсоединенія Руси"" **).

Пидъ той же хвороблывый часъ и въ тому жъ другому томови „Исторіи возсоединенія Руси" почалыся напады й на Шевченка. Колысь, у своему третьому „Лысти зъ хутора" („Чого сто-

---

*) Досвиткы.

**) П. Кулишъ, Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ (Новь, 1885, т. IV, № 13, бикъ 74).

ить Шевченко яко поетъ народній*), Кулишъ по правди й зъ велыкымъ талантомъ та розумомъ показавъ усю велычезну вагу Шевченкового генія *); теперъ же винъ выступывъ проты його, яко поета, прыхыльного до козацьтва. Нáпады булы ще гострищи, нижъ на Костомарова. Та згодомъ Кулишъ спокутувавъ, на якый часъ, и сей свій грихъ, назвавшы Шевченка въ прысвяти до „Крашанкы" „мученыкомъ чоловиколюбства", а въ „Историчному оповиданни" (въ „Хуторній поезіи") наменувавшы його „велыкымъ духомъ". Симы своимы словамы видповивъ Кулишъ краще за кого иншого на вси свои напады на Шевченка до того й писля того...

Та хочъ ни нашъ розумъ, ни наше почуванне не можуть погодытыся и николы не погодяться зъ тымы непрыхыльнымы поглядамы Кулишевымы на наше мынуле и на велыкого кобзаря земли риднои,—не булы, одначе, прави й ти, що нападалыся на Кулиша безъ ніякои миры, взываючы його навить зрадныкомъ,—того, хто ввесь свій викъ працювавъ за для добра ридного слова. Колы винъ и помылявся, то не помыляеться тилькы той, хто ничого не робыть, а Кулишъ такъ багато робывъ! Колы винъ и нападався на свій наридъ (я кажу не про особысти напады), то въ його докорахъ такы була частына правды, хочъ мы й не скризь однакови зъ Кулишемъ высновкы зробымо зъ тіеи правды... И що Кулишъ, и нападаючысь на свій наридъ, хотивъ його бачыты кращымъ, культурнишымъ, хотивъ йому добра, а не лыха, и заклыкавъ до сього добра, то то певне. Сьому доводомъ е хочъ бы й друкованый у „Хуторній поезіи" „Зазывный лыстъ до вкраинськои интеллигенціи"—могучый зáклыкъ до праци коло рóзвытку рид-

---

*) Отъ що, мижъ иншымъ, тамъ напысано: „Шевченко—нашъ поетъ и первый историкъ. Шевченко перше всихъ запытавъ наши ними могылы, що воны таке, и одному тильки йому далы воны ясну, якъ Боже слово, одповидь. Шевченко перше всихъ додумався, чымъ наша старосвитщына славна и за що проклянуть іи грядущи роды... Высоко надъ намы пиднявъ Шевченко поетычне свитло свое—и стало выдно по всій Украини, куды зъ насъ коженъ мусыть простувать.... Замовкла була наша словесность на якыйся часъ, прыслухаючысь до поважного благовиствування... и благодатна була тыша, середъ которои поетъ дававъ намъ нови законы слова украинського. Не мале творывъ винъ дило тымъ благовиствуваннемъ. (Кулишъ, Оповидання, Бахмутъ, 1900, бокы 191, 121—122).

ного слова. Хыба се не любовъ до того слова прымусыла Кулиша перекласты по вкрайнському прозою всю Библію, а потимъ, якъ той перекладъ изгоривъ пидъ часъ хуторнои пожежи, заходытыся коло перекладу знову и то тоди, якъ йому було вже 75 рокивъ! *) Хыба жъ не черезъ сю любовъ сыдивъ Кулишъ коло перекладивъ украйнскою мовою зъ Шекспира (трынадцять пiесъ), зъ Шиллера („Вильгельмъ Телль"), Байрона („Чайльдъ Гарольдъ") та иншыхъ европейськыхъ классыкивъ? Та й въ оригинальныхъ Кулишевыхъ складанняхъ останнихъ двадцятьохъ рокивъ, въ отому „Дзвони", „Хуторнiй поезiи", въ поемахъ „Магометъ и Хадыза", „Маруся Богуславка", поручъ изъ ричамы такымы чужымы, що николы воны намъ не стануться риднымы,—хыба нема тамъ чыстыхъ и прекрасныхъ перливъ поезiи? А хто краще за Кулиша знавъ нашу мову и чы є въ насъ хто иншый такый блыскучый стылыста, якъ винъ?

Жыття Кулишеве тилькы на короткый часъ обняло було сяєвомъ щаслывои доли. А здебильшого воно складалося зъ турботъ та зъ повсякчаснои праци. И ся праця, найбильше жъ останни двадцять рокивъ, була середъ обставынъ тяжкыхъ, середъ ворожнечы й занедбання громадського. Шануймо жъ сылу духа тiеи людыны, що змогла середъ усього того працюваты зъ такою невсыпущою енергiєю! Простимо йому його помылкы, бо краще зробыты помылкы, бувшы въ жытти *сылою*, нижъ мляво пролежаты свiй викъ—безъ помылокъ...

Останни рокы Кулишъ прожывъ на хутори пидъ Борзною вдвохъ тилькы зъ своєю дружыною. Тамъ и вмеръ 2-го лютого р. 1897-го, працювавшы мало не до останнього дня. Навить передъ смертю, непрытомный бувшы, пысавъ у повитри пальцемъ, кинчавъ велыку роботу...

Його им'я вже запысалося выразнымы й велыкымы литерамы въ исторiи нашого пысьменства...

У Чернигови, 1901.

Б. Гринченко.

---

*) Перекладъ сей Кулишъ тилькы трохы не выкинчывъ. Недоробленє доробывъ д. Ив. Левыцькый, и теперь повну Библiю старого й нового заповиту друкує Брытанське библiйне товарыство. Опричь того, Кулишъ въ дев'яности рокы багато виршувавъ зъ Библiи; выдруковано зъ того сами „Твитови словеса",—инше лежыть у рукопысахъ.

П. Куліш

Про Кулиша: 1. Жызнь Кулиша. (Правда, 1868, №№ 2—4, 24—28). 2. Пыпинъ, Исторія славянскихъ литературъ, т. I, 373.— 3. Петровъ, Очерки исторіи украинской литературы XIX ст. К., 1884, 66. 264—296.—4. Дашкевичъ, Отзывъ о сочиненіи г. Петрова „Очерки ист. укр. лит.“ (Отчетъ о 29 присужденіи наградъ графа Уварова, Спб. 1888).—5. Огоновськый, Исторія литературы etc. III, 79—224; IV, 157—169.—6. Пыпинъ, Исторія русской этнографіи, т. III. Этнографія малорусская, 188—222.—7. Гринченко, П. А. Кулишъ. Біограф. очеркъ. Черн. 1898.—8. Маковей, П. О. Кулишъ. Оглядъ його діяльносты. (Л. Н. Вистныкъ 1900 и окремо).—9. Шенрокъ, П. А. Кулишъ. Біогр. оч. (Кіевск. Старина 1901 и окремою кныгою).—10. Чалый, Юные годы П. А. Кулиша. (Кіев. Старина, 1897., V, 291—299).—11. Костомаровъ, О казакахъ. По поводу статьи П. А. Кулиша въ „Р . Архивѣ“. (Монографіи, т. XIV).—12. Слипченко-Мордовець, За крашанку-пысанка П. О. Кулишеви. Спб. 1882.—13. Костомаровъ, П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность. (Кіев. Старина, 1883, II).— 14. П. Кулишъ, Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ. (Новь 1885, т. IV, № 13, 6. 74).—15. Лысты Кулишевы и всяки матеріялы до його жыттєпысу: Кіевская Старина зъ р. 1897-го.

У досвіта вставъ я...
(про тенора)

Вірші П. Куліша.
Співъ М. Лисенка. 1901 р.

Sostenuto.

Poco moderato. recitando

У до-сві-та вставъ я... темно ще на дво-рі...

Sostenuto.

p

Де-не-де по ха-тахъ ле-не світилося-е, ся-е не світло,

poco cresc.

якъ на не-бі зо-рі...

dimin.

Sostenuto.

dimin.

rallent.

Moderato.

Ди-ву-юсь, ра-ді-ю, у сер-цянь-ка-ю: „ска-жеш, вище серце,

cresc.

poco rallent. Andantino non troppo.

чи ско-ро світ бу-де?"

poco rallent.

p mf

con allegrezza.

Ой, ско-ро світ бу-де, про-ки-нуться лю-де,

у вся-ке ви-кон-це за-сі-я-е сон-це!

cresc.

Ой, у дво-рі зра-ну у стру-

ны жы-ві — и: про-кинь-тесь, вста-вай-те ста-рі —

f agitando maestoso — *sempre cres — cen —*

и й ма — лі — ї! Ви-цу-ван-нямъ но-вимъ сер-це мо-е

sem-pre cres — cen —

— *do* — — — —

бьеть-ся, пе-редъ край изъ сер-це ри-не сло-во мечь —

ff

— *do* — — — — *ff*

Allegro

це. —

ff

Середъ степивъ.

(Прысвячуеться моему давньому спильныкови—И. Былыкови).

———

Доводылося вамъ йиздыты пизньои весны, чы раннього лита по Украйни? Мирялы вы іи безмирни шляхы зеленыхъ та ривныхъ степивъ, де нищо не забороняе вашымъ очимъ вымиряты ихъ и вздовшъ, и вшыръ, и впоперекъ; де одни тилькы высоки могылы нагадують вамъ про давне жытте людське, про бои та чвары, хыжацьки замиры та кривави сичы; де сыне небо, побратавшысь зъ веселою землею, розгортае надъ нею свое блакытне, безмирно-высоке, безодне-глыбоке шатро; де тоне вашъ поглядъ въ безкрайому простори, якъ и ваша душа—у безмирній безодни того свиту та сяйва, сыньои глыбыны та сызопрозорои далечызны?... Якъ що вашымъ очимъ доводылося хочъ разъ бачыты все те, то не забуты вамъ того довику.

Ось ранокъ.... Ясный та погожый ранокъ писля короткои ночы. Зирочкы кудысь зныклы—пурнулы у сыню безодню блакытного неба; край його горыть-палае рожевымъ огнемъ; червонуваты хвыли ясного свиту мыготять середъ темноты; по-надъ степомъ вие іи послидне зитханне; положысти балкы дримають середъ темнои тини, а высоки могылы выблыскують срибною росою; пиднимаеться сызый туманъ и легесенькымъ дымкомъ, чепляючысь за рослыну, стелеться по земли... Тыхо,—нищо не шерхне, нищо не пысне.... Ось зразу шугнуло свитомъ, наче хто торкнувъ головешку, що догоряючы тлила,—и сызе полум'е вихтемъ

знялось угору середъ червоного жару. Витрець легенькый дыхнувъ; поблызу у трави засюрчавъ коныкъ; десь далеко ударывъ перепелъ, а тамъ надъ шляхомъ понеслась-полылася, наче срибный дзвоночокъ, жайворинкова писня. Недалеко видъ неи роскочуеться друга; перепелы у трави роспочалы перегукуванне; коныкы одынъ передъ другымъ навперейми сюрчалы.... Рушывся бильшый витрець и пишовъ-похылывъ, по трави котючы непрымитную хвылю, выграючы срибною росою.... Ще наддало свиту; ще разъ кынуло з-за горы рожевымъ огнемъ; крайнеба, мовъ кармазыномъ укрыте, мыгоче, пашыть—мовъ лыченько сором'язлывои дивчыны... Ажъ ось, здаеться, наче хто прыснувъ!... З-за горы скакнула невелычка искорка середъ рожевого сяйва и довгою проминястою стрилою перетяла увесь степъ; рядомъ зъ нею стелеться друга, а третяя мчыться навздогинци... Ось цилый пукъ знявся! цилый оберемокъ мчыться! И—на далекому небосклони загравъ-засвитывъ край искрыстого кола... Зрадила земля: усмихнулысь высоки могылы срибною росою; закурылысь положысти долыны пахучымъ туманомъ; жайворонкы, якъ не перервуться, щебечуть; перепелы хававкають та падьпадьомкають, а неугавни коныкы завелы у трави таке сюрчанне, ажъ у вухахъ ляскотыть.... Сонце! сонце! се тебе, довичній свите, стриваючы, витае земля... „Геть соби все темне та зле, цуръ тоби, лыхе та недобре! Прокынулась свитова маты, показала намъ лыченько красне! Слава тоби, пышная велыче, молысь до неи, жывый свите! Мчыся їй назустричъ, тыхесенькый витре, и прогортай, продымай стежкы й дорижкы, щобъ наша маты не запорошыла дорогои сукни!"... Спивае кругомъ васъ увесь свитъ, все жыве; и ваше серце, трипаючысь, якъ пташка пидъ ситкою, пидспивуе свитови, б'е й дзвоне у глуху дошку вашои грудныны. Яка то радисть його огортае! яке нестямно-хороше почуванне його колыше!... Ваше тило щыпае прывитный холодокъ, ваши очы веселыть краса свитовая, вашу душу чаруе його щасте. Вы почуваете, що вы—частына того свиту, невелычка цяточка його жывого тила, непрымитный куточокъ його безмирнои души. Його мука—ваше лыхо; його радисть—ваше щасте; його втиха—ваша забавка.... Скажы жъ мени, царю земный-чоловиче, що твое, а що свитове?

Мовчыть царь земли: зачарованый свитовою красою винъ наче дримае.... Ось десь узявся невелычкый кибчыкъ и, выголошуючы свою голодну писню, высоко знявся надъ вашою головою.

Середъ прозорого свиту чорніє його блыскуче пир'є, шыроко роспросторени крыла ледве тремтять у чыстому повитри; здаєть-ся—мовъ хто спустывъ його на непрымитній ныточци зъ самого неба и держыть надъ землею. Ваши очы уп'ялыся въ його; ваше серце дожыдає—що дали буде... Ось щось злегка луснуло—наче перервалася нытка, що прыдержувала того кибчыка на одному мисци, злегка трипнулыся його крыла, и кибчыкъ опукою пус-тывся на землю. Не встыглы ваши очы вслидкуваты за тымъ, де винъ спустыться, якъ винъ знову знявся угору, дзьобаючы гост-рымъ носомъ невелычкого коныка.... „Смерть... розбій!...“ тьохнуло у вашому серци. „Середъ сіи красы свитовои, де закльовуеться радисть та щастє, де прокыдаеться любова до всього,—лыха смерть та розбій появылысь!... Нащо то? за що?...“

Видразу помутылась у вашыхъ очахъ краса свитова, тыхая радисть почала зныкаты, щось васъ злегка вщыпнуло за серце, не болисть—а якесь недобре почуваннє окрыло вашу душу...

— Якыме! пора запрягаты!—кажете вы своєму возныци.

А Якымъ, лежачы пидъ возомъ на кобеняци, дримає. Його шапка насунулась на закрыти очы; його гаряче тило пестыть и лоскоче прохолода. Йому такъ гарно, такъ смашно свитомъ дримаеться. Винъ цилу ничъ не спавъ, поглядаючы на коня, щобъ той не зайшовъ куды далеко видъ воза, де вы на пахучій трави цилу ничку такъ смашно спалы, пидъ дозоромъ тыхои зорянои ночы.

— Якыме!—гукаете вы, звишуючыся зъ воза.

— А говъ?—обзываеться Якымъ.

— Пора,—кажу,—запрягаты.

Якымъ почухався, цмокнувъ, буцимъ промовывъ: хе-е! а не запригъ бы ты й самъ?—и, позихаючы, почавъ зводытысь.

Ось кинь запряженый; Якымъ пидсунувъ зелену траву у за-докъ, вымостывъ іи тамъ, щобъ вамъ було добре сыдиты, самъ скакнувъ на голый полудрабокъ и, пидбираючы вижкы, гукнувъ:

— А ну, гнидко, спочывъ за ничъ? Рушай дали,—покы рано!

Гнидко струснувъ шкурою, сипнувъ и повагомъ пишовъ шляхомъ, закыдаючы то на той, то на другый бикъ голову, щобъ хочъ подывытыся на те мисце, де йому було такъ добре: и пашы доволи, и спочынку чымало.

Якымъ выдно помитывъ гнидкову думку и почавъ йому до-корявы:

— А, не хочешъ? огынаєшся?.... Не хотивъ и Якымъ уставаты, та, бачъ, збудылы... Но-о!

Ременный батигъ ляснувъ середъ гнидковои спыны, зоставляючы на їй довгу смугу. Гнидко, мовъ опеченый, кынувсь-стрыбнувъ и, пырхаючы, пишовъ дрибною ходою.

— За що ты його, Якыме, оперезавъ отакъ? Хай соби повагомъ тягне,—кажете вы.

— А колы жъ його и пидтюпцемъ, якъ не ранкомъ?—одказує неласкаво Якымъ.—Покы холодокъ,—хай тюпає, бо якъ сонце прыпече, то тоди и повагомъ буде важко... Но!—гукнувъ знову Якымъ, смыкнувшы сердыто за вижкы.

Гнидко ще дужче прыдавъ ходы. Заклацалы його копыта объ суху землю, загулы колеса, котячысь по ривному шляху.

Той гуркитъ и клацаннє гудуть у вашій голови, одзываються у спыни. За ными не чутно ни неугавного сюрчання коныкивъ, ни веселого щебетання пташокъ, ни голодного киб'ячого гуку... Одно безперестанно—гуръ-гуръ-стукъ! гуръ-гуръ-стукъ!.. Ясне сонечко выкотылось геть з-за горы, обдає своимъ теплымъ проминнємъ, а легенькый насупроты витеръ несе зъ холодкомъ пахощи степовои рослыны. Вамъ знову робыться гарно. Знову царь земли закрыва свои очи, а тыха радисть почына обниматы ваше серце.

Ось вы выйихалы на невысоку гору. Сирымъ змиємъ плазає шляхъ зъ горы у долыну по мижъ зеленою травою безкрайого степу. Ясне сонце геть пидбылося вгору, розсиває своє золоте марево по зеленій долыни. Ни перомъ не спысаты, ни словомъ не сказаты тієи несподиванои красы, якою до васъ усмихнулася долына!

Зелена трава горыть-палає зеленымъ огнемъ, на іи довгыхъ лысточкахъ грає и сяє, мовъ самоцвитне каминнє, чыста роса; то стрильне вамъ у вичы тоненькою голочкою жовтого свиту, то зачервоніє круглою горошыною, то засыніє сыноцвитомъ, то посыпле зеленымы искоркамы.... И тожъ—по праву ручъ и по ливу ручъ. Куды вы не повернетесь — все горыть-палає, вся долына пышається, мовъ зверху веселкамы вкрыта!

Вы дывытесь и дывуєтесь; вамъ здається, що вы йидете не по вбытій дорози зеленого степу, а якымсь невидомымъ краємъ красы та чару, та вильного пахучого повитря. Вамъ легко дышеться, легко жыветься. Все, що васъ колысь давыло та сму-

токъ будыло,—зныкло; знову люби та мыли почування почалы васъ огортаты, сны якись душу колышуть; зъ самого глыбу серця вырынають думкы непрымитни, гадкы легкокрыли,—самы мчаться и васъ мчать за собою.... Куды? не пытайте! не шукайте!

Середъ тіи п'янои оманы, середъ того чаривнычого хмелю до вашого уха доносыться якыйся глухый гуркитъ, якыйсь неясный скрыпъ... Це зразу васъ неначе що пидъ бокы штовхнуло.

— Тпрру-у!—чуєте вы голосъ Якымивъ, що видразу надержавъ гнидка.

Вы хытнулысь, кынулыся, озыраєтесь.

Недалеко передъ вамы стоить валка у висимъ возивъ. Верхы на тыхъ возахъ высоки, выплетени зъ лозы, прыкрыти зверху лыхою ряднынoю. Шкапійчыны, що булы запряжени у возы, закустрани, заморени, понури головы посхылялы. Биля першои шкапы стоить высокый чоловикъ, сухый, якъ скипка, чорный, якъ сажа. У його тилькы зубы биліють, та выблыскують гостри очы зъ пидъ настовбурченыхъ бривъ, а то увесь винъ засмаленый сонцемъ та густо прыкрытый чорною кептягою. Здавалося, стоить передъ вамы стара верства зъ трюхлымы облупанымы бокамы, вся почорнила видъ негоды.

— Чого вы сталы?—гукає Якымъ.—Не бачыте, що навпроты йидемо? Звертайте!

— А тоби хыба повылазыло, що мы не порожни?—сердыто обизвався чоловикъ.

— Не порожни?!—передражнывъ його Якымъ.—А мы хыба порожни? онъ, бачъ, пана везу!

— Ну то й везы його зъ Богомъ!—глухо одмовывъ чоловикъ и почавъ на шкапійчыни чуба поправляты.

Якымъ звернувъ гнидка зъ шляху и повагомъ почавъ обмынаты валку.

Пройизжаючы побиля переднього воза, вы бачыте, що зъ пидъ його халабуды вызыраè до васъ молодыця зъ невелычкою дытыною на рукахъ, два хлопчыкы зъ билымы, якъ молоко, головамы, дивчынка зъ заплетеною у косахъ замисть косныкивъ верьовочкою зъ валу. Биля другого воза, схылывшысь на шкапу, стоявъ ще молодый парубокъ и цикаво дывывся на васъ, а зъ воза выставылося покарбоване облыччє бабуси зъ пов'язаною

чорнымъ платочкомъ головою; била закустрана борода дидова зъ червонымъ попеченымъ сонцемъ лыцемъ та ясными очыма.

— Здрастуйте!—прывиталыся вы до дида.

— Здрастуйте й вамъ!—обизвався дидъ беззубымъ ротомъ.

— Куды Богъ несе?

— Далеко,—повагомъ одмовывъ винъ,—звидсы не выдно!

— Це, пане, переселенци,—додавъ Якымъ, стьобнувшы гнидка, щобъ мерщи обмынуты воза.—А онъ гляньте, яка хазяйлыва молодыця: и кучу зъ курьмы за собою везе; а онъ—и кота узялы зъ собою... Бодай вамъ добро снылося!—базикавъ Якымъ, пидганяючы гнидка возжыною, щобъ швыдче помынуты валку.

Та вы вже не слухаете Якымового базикання, не дывытеся и на переселенцивъ, що выставылыся зъ пидъ своихъ наметивъ и цикаво васъ озыраютъ; не мылуетеся красою свитовою, що передъ вамы якъ кылымъ розгортается, б'е у вичы, до серця радистю доходе...

Голова ваша похылылася, смутокъ облягае душу, нерадисни думкы почалы за серце щыпаты...

— Торкай гнидка, Якыме! торкай!—не знаючы, що робыты, просыте вы.

Якымъ стьобнувъ гнидка... Знову його копыта заклацалы объ суху землю, знову загулы колеса по ривному шляху.

Перейихавшы долыну, вы знову почынаете пидниматысь на згирокъ. Гнидко проты горы не заскаче, тягне тыхою ходою; витеръ не мчыться вамъ назустричъ, не пестыть холодкомъ вашого облыччя,—затыхъ; сонце геть-геть пиднялося, почало допикаты. Ось воно у бикъ васъ прыгрило; ось прыпекло у плече; жарко цилуе въ щоку. Десь и докучлыва муха взялася, лизе вамъ прямо у вичы. Васъ розбирае досада на несподивану гостю. И якый лыхый занисъ їи у се безлюдне мисце? Вы одмахуетесь рукою, а вона, не потураючы на те, здійметься, политае надъ вамы и—то объ нисъ ударыться, то сяде на щоку и знову плазае до ока.

— Добра бъ тоби не було, осоружна!—скрыкнулы вы и зъ нестямкы ударылы по щоци рукою.

Тилькы вилляскъ роздавсь та питъ почавъ васъ облываты.

— А ну, Якыме, поганяй! Що мы, мовъ тымы воламы, плуганымося?—сердытесь вы, дывлячысь на Якыма, що хыляеться передъ вамы зъ одного боку на другый.

— Но-о!—гукнувъ Якымъ, ударывшы гнидка возжыною.

Гнидко наддавъ ходы, а проты горы не заскаче.

Нудно вамъ робыться и душно; сонце пече. Оце настає уже день. На неби ни хмарочкы, ни плямочкы—высоке та синє, воно де-дали почынає жовтиты; не то що видъ сонця,—й видъ його почынає пашыть та гриты. Степъ, струснувшы зъ себе росу та зигнавшы непрымитни тини, горыть ривнымъ жовтозеленымъ колиромъ; высока трава почынає гнутысь-хылытысь, поверхъ неи тилькы гарячый витеръ гуляє, та сонце розсива своє пекучо-искрысте проминнє. Зъ пидъ гнидковыхъ нигъ та зъ пидъ воза почына вырыватысь кыптяга,—курыть, обдає васъ пыломъ; чысте пахуче повитре стає важкымъ, курнымъ. Вы вже скилькы развивъ чхнулы, скилькы развивъ ухопылысь за груды, ледве переводючы духа.

А сонце пидплывае все выще та выще, пече все дужче та дужче; стає душно, ажъ млосно. Охъ, де бъ того холодочку узяты, хочъ на хвылыночку пидъ його свою голову прыткнуты!

Онъ гень-гень у жовтій мли безмирнои далыни, ажъ биля самого небосклону, довгою смужкою синіє щось. Що то? Дощова хмара высовує з-за горы свое верхов'є, чы темный лисъ дримає на соняшній специ?.. Колы-не-колы тягне звидты холодочкомъ.

— Якыме! Що то манячыть?

— Де?

— Ажъ онъ—гень-гень... Бачъ?

— Бачу... Лисъ, выдно, буде, а може й слобода надъ ричкою ростяглась, бо звидты прохолодою тягне,—угадує Якымъ.

— Твоимы бъ, Якыме, устамы та медъ пыты!—мовыте вы, радіючы, що Якымъ видгадавъ ваше бажаннє.

Видъ нестямнои спекы вы зневиряєтесь на свои очы. Васъ бере думка: а що, якъ то тилькы одно марево, що такъ часто морочыть чоловика у безмирныхъ пискахъ безводного степу? Пекуча згага та гирка печія його такъ знемоглы, що передъ очыма незнать де беруться кучеряви садкы, темни лисочкы, и сыни ричечкы кругомъ ихъ оббигають... Ось-ось воны передъ очыма грають; ще трохы—и вы загасыте нестямну згагу, потушыте пекучу печію... Верства всього зосталася до того, а якъ дви, то й багато... Лупъ! и вы вытрищаете здывовани очы... Де дилыся ти садкы та лискы и ричкы чысти бигучи? Передъ вамы одни тилькы пискы жовтіють та безмирна пустыня розлягається буро-червонымъ паломъ...

— Ни, ни!—думаете вы,—въ насъ того не бува, то десь далеко видъ насъ, у чужій сторони... Онъ и Якымъ угадуе, що то не омана, а вже Якымъ прывычный до того—не обманеться. Охъ, колы бъ швыдче! охъ, колы бъ скорише!

А сонце мовъ росердылося на васъ за таки думкы; вытрищылося, пече, тысячамы гарячыхъ голочокъ угорожуеться у вашу одежу, добираеться до вашого тила, точе-высмоктуе гарячымъ потомъ зъ його всю воду, смале и суше почервониле облычче. Вы чуете, якъ у васъ гускне кровъ, ледве плазае вона у набряклыхъ жылахъ, трудно до серця доходыть,—скилькы то, бидному, наддае лышньои роботы! Омливаючы, воно такъ порывчасто б'еться: то застугоне, мовъ зъ пересердя, у глухи груды, то, одходячы, затрусыться важко та дрибно, то на хвылыну зовсимъ перестане кыдатысь—замре. Сонъ—не сонъ облягае васъ—якась сонная млявисть, и думкы снують у вашій голови—не думкы, а якись невелычки урывкы мученыхъ думокъ.

— Ну, та й допикае!—чуете вы немовъ видкилясь здали. То Якымъ занепалымъ голосомъ гомоне.

— А ну, лышень, бадьорнише!—обзываеться винъ до гнидого. Швыдче до мисця дойидемо, десь у холодочку спочынемо... Онъ, бачъ, лисъ бованіе... Ноо-о!

Васъ сипнуло; вы кынулыся, наче зо сну, роскрываете очы... Справди, онъ по гори сыніе рослына; то, мовъ стигъ сина, горбомъ здіймаеться вгору, то гострою швайкою пиднимаеться въ небо, то невелычкымы копыцямы роскыдалася по гребинчастій гори. Свижый витрець на васъ подыхае... Охъ, легкокрылый брате! выходь зъ свого тыхого захысту—гущыны лисовои, зъ пидъ шырокыхъ гиллястыхъ кущивъ та глыбокыхъ темныхъ яривъ, де ты въ холодочку пахучому спочываешъ опивдни, ховаючысь видъ гарячои спекы! Вылазь за возлиссе, на горы высоки, спустыся въ долыны шыроки и подмы-повій на степы безкраи та довги, на ланы безмирно-шыроки! Зъ сыньои ричкы, де ты на легесенькыхъ хвыляхъ любышъ гойдатысь, здіймы непрымитную пару, оберны іи въ чорную хмару и повись-розстелы іи по небу сыньому, заховай видъ насъ сонечко ясне, захысты видъ його недоброго замиру—роспекты насъ, ростопыты!...

Ваша голова закрутылася; заходылы зелени кружала передъ закрытымы очыма; пидъ серце щось пидступыло,—даве васъ, духъ

у грудяхъ спирає... Якъ снипъ той вы хылытесь и прылягаєте на тому мисци, де сыдилы.

Сонъ то, чы друга страшниша немичъ васъ похылыла? Вы ніякъ не розберете; думкы ваши сплутались; голову наче що рукамы здавыло, болыть вона, пече іи. Вамъ бы хотилось гукнуты Якымови, щобъ давъ допомогы звестыся, та язykъ вашъ не повертається—онимивъ, голосъ вашъ заслабъ, знықъ. Вы почуваєте, що тамъ у васъ,—десь глыбоко у середыни,—ледве кыдається серце, ледве ворушыться жыття, що незабаромъ, черезъ хвылыну, воно ще разъ трипнеться и замре на вашыхъ устахъ його послидне зитханне... Вамъ страшно робыться, гарячый холодъ пробигъ по за вашою спыною, торкнувся вашого серця и наче опикъ.

— Еге! такъ вы онъ якъ? спаты?!—доносыться до васъ голосъ Якымивъ, мовъ зъ пидъ земли.—Овва! Таке добро, а воны—спаты! Уставайте лышень, та хочъ надышетесь уволю!

Вы кынулысь, зводытесь, роскрываєте здывовани очы. Що за дыво? Вы въ лиси. Середъ товстючого высокого дерева генъ на гору корытомъ потягся шляхъ; довге гилле посплиталося надъ нымъ высокою оселею; зелена тинь та холодочокъ выстылають його и хыба де ненарокомъ ясне сонечко, пробывшысь кризь густе лыстя, метушыться по земли ясною плямою, або тліє невелычкою жарыною...

Зразу не знать де подилася ваша сонная немичъ, вернулася до васъ ваша сыла. Гнидко, натужуючысь проты горы, тыхо ступає; збоку йде Якымъ, прыдержуючысь за полудрабокъ рукою, цмока на гнидка, злегка трымає за вижкы. Васъ такъ и рвонуло скакнуты зъ воза. Якымъ не похопывся спыныты гнидка, якъ вы уже й доли; стукнулысь объ суху ґруду ногамы, злегка поточылыся и, потягуючысь, росправляєте натомлену спыну. Вамъ стає гарно: по кожній жылочци пробигає несподивана мицъ, въ кожному сустави вона обзывається молодою радистю; серце ваше б'ється повно та ривно, груды дышуть глыбоко та вильно, душу чарує почуванне любе.

Ще недавнечко васъ пекло и палыло, ще недавнечко вы не зналы, де дытыся середъ ривного безкрайого степу; а тутъ де не взялася гора и лисъ по гори густый та высокый. Страшенне дуб'є гордо повыганяло свои головы вгору, шыроко роспросторыло гилькы на вси бокы; гонка бугылова та шыроколысти лопухы прымостылыся коло ихъ у холодочку—роскошують; по

широкыхъ полянахъ молода лищына зъ жовто-зеленымъ лыстомъ гріється на соняшній специ; на нызахъ кущи темнозеленои калыны посхыляли виты додолу; по ихъ солов'и неугавни засилы, безперестанно несеться ихъ щебетанне вподовшъ всього лису; невелычки пташкы сперечаються зъ ными своимы пиcнями: цьомка та прыцмокуе въ чорнобыли кропив'янка, щось белькоче чыжыкъ зъ высокого в'язу, вищуе лита сывая зозуля, жовтобрюха-иволга перегукуеться зъ одудомъ, а зъ кущивъ лищыны иде-несеться важке орлычыне туркотанне...

Помалу вы беретеся все вгору та вгору. И непрымитно наче, а натуга гарячыть вашу кровъ, серце стукае дрибнише, зитханне важчае, затынаеться. Та ось незабаромъ—и вы на гори, на широкій поляни высокосты. Тутъ уже и дерево ридче, и трава ныжча—запекло іи сонцемъ. Ось уже и край неба стае выдко, не ховаеться винъ за лисомъ, а тикае кудысь дали, за гору. Може знову на степы безкраи, на ланы широки, де гарячый витеръ віе, да пече-прыпикае сонце ясне? Ось, ось и... вы якъ укопаный сталы...

Маты уроды, красо свитовая! Де ты берешъ таки пышніи барвы, колиры блыскучи? Якый метець, якою талановытою рукою наложывъ ихъ на тебе такъ густо та ривно, такъ втишно та мыло и покрывъ зверху чаривнымъ свитомъ, наче золототканымъ серпанкомъ?... Ой вы, маляри, на ввесь свитъ славетни! ке мени вашу палитру и краскы, пензли й полотна! Я буду малюваты тебе, цяточко небесного раю, невелычка крыхотко красы свитовои!... И вы, кобзари голосніи, спивакы пророчого слова! Дайте мени того жывого огню, що нымъ вы проникаете людськи души, чаруєте серце и здіймаєте цилый рій думокъ та гадокъ, цилу вервечку пышныхъ мрій въ заклопотаній голови людській! Бо не моимъ слабымъ голосомъ выявыты мырови про той закутокъ щастя, де краса свитова побраталася зъ тыхымъ спокоемъ, де чаривна врода заручылася зъ незвычайнымъ дывомъ!... Краю мій!..

Вы на гори, на самому шпылечку. Видъ васъ по праву ручъ збигае унызъ шляхъ, наче змій велетень в'еться винъ помижъ деревомъ, а по ливу—яры та бескеты, непролазни хащи та гостри головы червоного кглею, а прямо передъ вашымы очыма розислалася долына... Сама наймыслывиша ткаля не затче такои рясной плахты, якъ маты прырода заткала на дыво людимъ ту широку долыну! Зелени лукы зъ пышнымы квиткамы сталы ій

за основу; поодыноки кущи зеленого дерева пороскыдалыся темнымъ затканнємъ; надъ ричкою село зъ билымы хаткамы та вышневымы садкамы облягло іи узорчатою лыштвою, а чыста ричка оторочує сыньою кгальонкою. У іи темній глыбыни видбывається и лисъ, и горы, и село зъ хаткамы та садкамы, и небо безоднє та сынє зъ билымы, наче павутыннє, хмаркамы, и сонце пекуче та ясне зъ його незвычайнымъ сяєвомъ. А тамъ, дали за ричкою, що обставылася стиною темнозеленого очерету, потяглыся нывʼя довгымы поясамы, розиспалыся ланы шырокымы кылымамы, ховаючы свои краи ажъ тамъ, де земля зиходыться зъ небомъ, де блакытный край неба злываеться зъ темно-зеленою далечызною... И надъ усимъ оцымъ, шатромъ роскынулося высоке та глыбоке небо, сяє искрысте сонце и обдає усе гарячымъ свитомъ; ясни плямы и темни тини ходять, перелазять зъ мисця на мисце. О, чаривныце-прыродо! на що ты мене вабышъ своимъ чаромъ? На що прыкувала на одному мисци та й не пускаєшъ? Пусты мене! Онъ, бачъ, Якымъ уже спустывся зъ горы и, не дойизжаючы мосту, повернувъ на пышну поляну, щобъ самому одпочыты и свого гнидка попасты. Онъ уже винъ має думку утаборытысь тамъ, бачъ—роспрягає... И вы мерщи побиглы шляхомъ до Якыма.

Въ холодочку гонкого шыроко-гиллястого осокора, середъ пышного кылыму густои травы, утаборывся Якымъ зъ своимъ добромъ. Вижкамы прыпʼявъ гнидка до сусидньои березы, а самъ розставывшы трынижокъ, налаштовуючысь варыты кашу, зъ видромъ побигъ до ричкы, що недалечко плескалася въ положыстыхъ берегахъ. Вода у ій чыста та прозора; сонце пронызує іи зверху ажъ до самого дна, и тилькы посередыни чорніє: то або глыбыня видзначається, або зелене жабурыннє укрыло чысте дно. Тыхый витеръ віє вподовшъ ричкы, здіймає невелычку хвылю и шырокою складкою жене вподовшъ течіи. Ось погнало іи ажъ до берега, плеснуло гень на писочокъ, пидхопыло порожню черепашку, сипнуло іи у воду, погойдало, погралося и знову выкынуло на берегъ.

Васъ такъ и потягло до воды, до іи чыстои хвыли, до іи цилющои прохолоды. Мерщи все зъ себе!... Шубовсть!.. Заклыкотила-потемнила іи прозора товща, шыроки кругы знялыся по верху и, росходячысь на вси бокы, покотылы одынъ за другымъ, здіймаючы невелычки бульбы; поперечни хвыли захыталыся, по-

далыся назадъ и, стукаючысь одна объ одну, пишлы соби выстрыбомъ, попережаючы одна другу... Шу-шу-шу-у! плыгъ! лясь!... шу-шу-шу-у! плыгъ! лясь!... Посередъ того муткого кып'ятку тилькы биліє ваше тило, подаючысь пидъ водою впоперекъ ричкы. Ось вамъ уже стало важко плывты пидъ водою, духъ почавъ затынатыся у грудяхъ и вы мерщи вырынаєте зъ пидъ хвыли ради та весели; струшуєте воду, що патьокамы збигає зъ вашои головы, росплющаєте очы и, перевившы духа, обдывляєтесь кругомъ себе. Чыста вода васъ обмыває, чоломка и въ груды и въ плечи, лоскоче по пидъ бокамы; зъ высокосты сонце прыще на неи своимы огненнымы стриламы, посылає вамъ гарячи поцилункы, гойдаеться поверхъ прозорои хвыли. Ось вы незнарошне прыснулы—невелычка веселка знялася биля васъ, свитнула у вичы и незабаромъ зныкла; ось вы повелы рукою—закыпила тыхая хвыля, пидняла цилый оберемокъ билого шуму й кынула на васъ; вы пурнулы—шумъ помчався вподовшъ течіи, и вы знову вырынаєте середъ тыхои та чыстои хвыли. Вамъ стає гарно, несказанно гарно середъ тієи ридкои прохолоды; васъ обіймає якась миць, напручує ваши жылы, выклыкає радисть у серци, порыває на играшкы-забавы. Наче мала дытына, вы почынаєте бавытысь середъ воды: то ляжете на спыну и колышытесь на тыхій хвыли, задывляючысь у сынє небо, то колы васъ однесе течією, перекыдаєтесь на груды и, вымахуючы рукамы, плывете проты течіи, а то пурнете на глыбыни, а вырнете ажъ на бережечку.

Ажъ Якымъ задывывся на васъ. По його загорилому облыччю грає тыха усмишка.

— Ради, що до воды добралыся, та й бавытеся!—вымовляє винъ до васъ.

— А що жъ ты, Якыме, не купаєшся?—гукаєте вы до його.—Покы окрипъ закыпыть—освижысь!

— Дывлюся, якъ вы бавытесь, та й себе тягне,—одказує Якымъ.

— А колы тягне, то чому не купаєшся? Чы може плаваты не знаєшъ, боишся втонуты? То онъ зъ берегу неглыбоко—побовтайся.

— Та я колысь трохы плававъ, а теперъ не знаю, чы не забувъ,—повагомъ одказує Якымъ, почынаючы роздягатысь.

— Якъ то ты тамъ плававъ колысь?—думаєте вы, дывлячысь, якъ повагомъ Якымъ зкыдає зъ себе одежу, и зразу замышляєте

проты його: отъ колы бъ тилькы винъ увійшовъ у воду—потягты його на глыбъ, хай покаже, якъ по сокырячій уміє плаваты.

Ось Якымъ роздигся; чорный та запеченый сонцемъ стоить винъ на березі и якось неймовирно поглядає на воду. Ось пидійшовъ до воды, обережно ступывъ однією ногою и, струснувшысь, подався назадъ.

— Чого ще выпробовуєшъ? Вода тепла!—гукаєте вы.

— Де вона вамъ тепла? ажъ морозъ по-за шкурою пишовъ, якъ черкнувся ногою!—каже Якымъ и знову неймовирно поглядає на воду.

— Колы ты однією ногою торкнувся, то, звисно, вона здалася холодною. А ты—разомъ!

— От-такъ!—гукнувъ Якымъ и, наче хто здоровенну каминюку шпурнувъ,—кынувся у воду.

Закыпило-заревло навкругы, ажъ ричка охнула и нестямно на вси бокы захыталася. Вы й не счулыся, якъ Якымъ биля васъ вырнувъ.

— Го-го-го-го-о!—загукавъ винъ товсто на всю горлянку, ажъ луна у лиси розляглася.—Братъ ты мій! яка холоднеча! А ну—грится! А ну—ажъ на той бикъ!

И, мовъ добрый косарь, замахавъ Якымъ рукамы, рижучы впоперекъ хвыли. Вода пидъ нымъ гула-клекотила; выдавленый слидъ довгымъ поясомъ видзначався по ричци, а Якымъ, повертаючы голову то на той, та на другый бикъ, знай махає рукамы, мовъ сажнямы вымиряє ричку. За кожнымъ його замахомъ, наче дровыняка, плыве поверхъ воды його загориле тило, та такъ и плыгоне уперѳдъ; покы винъ замахнеться вдруге, злегка покрыеться воно водою, а тамъ знову зныpнe й поверхъ воды мчыться на той бикъ.

— Чы то бъ хто подумавъ, щобъ Якымъ, отакый неповороткый та отакъ плававъ!—дывуєтесь вы. И—ну на вздогинци!.. Шкода́! Не вашымъ слабымъ рукамъ сперечатысь зъ дужымы Якымовымы; нема у васъ ни того хысту, ни тієи дотепносты. Якымъ мовъ рыба плыве и воды, здається, не черкається, онъ уже не далеко до того боку сягає; а у васъ уже й рукы помлилы, дыхаты стає важко, а вы ще и до середыны не добулысь; щобъ перепочыты, вы перекыдаєтесь на спыну.

— Эге-е!—регоче Якымъ зъ того берега, шаруючы рукы пискомъ,—вы всима нападамы? А нуте ще по жиночому!

Той глумъ Якымивъ коле васъ, щыпае; досада впываеться въ серце.—Постій же!—думаете вы,—я такы тебе здывую.—И, перекынувшысь на бикъ, почынаете плывты.

— А це жъ по якому? По павучачому? Такъ павучча тилькы стрыбае!—реготе Якымъ.

Та вы вже не дослухáетесь досады; вы ради, що добралыся до неглыбокого мисця, де вы ногамы черкнулыся дна. Слава Богу! А то вамъ довелося скилькы разивъ и похлынутысь водою; рукы наче хто пов'язавъ, а ногы позмыкавъ—не слухаються вашои воли.

— Хай тоби всячына, Якыме!—перепочывшы трохы, мовыте вы.— Зъ тобою не сплывешъ. А я думавъ, що ты тилькы по сокырячій и вміешъ.

— И по сокырячій, якъ схочу!—реготе Якымъ и знову пускаеться вплавъ.

Посередъ ричкы винъ почавъ показуваты, якъ по сокирячій плаваты: то пурне, то вырне, то заплеще въ долошкы, то заверещыть:—рятуйте! то зарже, якъ жеребець.

— А це вамъ и по жиночому!—гукае винъ знову; роспластуеться на води, мовъ жаба; выхае спыною, перебирае ногамы такъ, що вода кругомъ його, наче пидъ лотокамы, пине та шумыть.

А це зразу Якымъ якъ зажелипае:

— Охъ ты, бисова тварюко! тпру-у!—и чымъ дужъ замахавъ рукамы.

Не встыглы вы пидвестыся, подывытыся, чого то Якымъ такъ затурбувався, якъ винъ уже и на той берегъ выплывъ и голый помчався вподовшъ лукы.

Що тамъ лучылось?—Вы пидводытесь и бачыте, якъ гнидко, вывернувшысь на травi, намиряеться перекынутысь: хытнеться збоку на спыну, пидниме ногы вгору, замеле нымы, та й упаде набикъ.

— Бачъ, падло!—гукнувъ Якымъ биля гнидка, колы той такы перекынувсь.

Гнидко, зачувшы биля себе гризный голосъ Якымивъ, пидвився на передни ногы, глянувъ на Якыма и зразу пидскочывъ на задни, схыляючы нызько голову, мовъ засоромывся, що безъ хазяйського прыводу трохы побавывсь.

— Стій, я тебе, бисова звирюко, скупаю!—сварыться Якымъ и почына одвязуваты повидъ. Гнидко наблыжывся до Якыма, скоса

блыснувъ на його своимъ червонымъ окомъ и тернувся объ бикъ мордою.

— А ну! Чы бачъ, зрадивъ?!—И Якымъ, замахнувся кулакомъ на гнидка. Той, прыщурюючы око, геть одвивъ голову набикъ.

Черезъ хвылыну и гнидко, и Якымъ уже плывлы ричкою. Гнидко, задравшы морду и выставывшы, мовъ човенъ, шыроку спыну, плывъ тыхо, разъ-позъ-разъ порскаючы та хропучы; а Якымъ, ухопывшысь за хвистъ, ззаду пидганявъ гнидка, якъ той намирявся звернуты набикъ.

— Купай же, Якыме, гнидка, а мени часъ и вылазыты,—кажете вы Якымови, почуваючы, що вода взяла такы своє: частише обсыпа васъ з-за спыны морозомъ, зубы цокочуть; вы повынни мицнише ихъ сциплюваты.

Повагомъ вы переплывлы ричку, мерщи выскочылы на берегъ одягатыся. Одежа, напечена сонцемъ, гріє васъ; теперъ вамъ любе іи тепло: воно зупыныло несподиваный холодъ, що васъ такъ зразу обнявъ, выклыка якись утишни почування, будыть думкы; глыбоко воны до серця доходять. Облыччє ваше сумне, задумане; сказать бы, вы росердылыся на кого. Та то тилькы такъ здається, то тилькы—зъоколу; то—незвычайна облуда тыхои одрады, що розлывається у вашому серци якымсь теплымъ прывитомъ.

Ось вы, мовчкы, не дывлячысь никуды, одилысь; мовчкы знялысь, почемчыкувалы въ холодокъ пидъ шыроко-верху осокорыну, де Якымъ розвивъ багаттє; ненарокомъ глянулы на казанокъ зъ водою надъ огнемъ,—чы не кыпыть ще? и, наглянувшы недалеко зелену, якъ рута, полянку, вывернулыся на ій, якъ на мнякому кылыми.

Тыхо. Вы чуєте, якъ ваше серце б'ється объ груды глухо обрубо... А то що шумыть? ваша кровъ? Ни, то червоне полум'є знявшысь угору, лыже чорне дно казанкове и сычыть на йому, незнарошне пролыта вода; злегка лопочуть дрова; зъ ричкы доносыться гукъ та регитъ Якымивъ, порсканнє гнидкове... Надъ, вамы стоить гонка сокорына; высоко у гору буяє, шыроко розвела на вси бокы свою густу верховыну и прыкрыла васъ легенькою тинню. А онъ, на праву ручъ здіймаються горы; пидковою обнялы воны ту долыну, де вы лежыте; вся верховына ихъ покрыта густымъ лисомъ, а бокы порыти глыбокымы ярамы та крутымы проваллямы... Онъ понавертало цили купы жовтои глыны; понаставляло гострыхъ стрильчатыхъ голивъ червоного кглею. Онъ

гола скеля стоить, трохы похылылася набикъ; на самимъ іи вершечку прымостылася била береза, журлыво спустывшы виты додолу... И надъ усымъ оцимъ высоко роспросторылося блакытне небо; блыскуче сонце обдає усе своимъ яскравымъ свитомъ. Здається—передъ вамы стоить картына и любо вражає ваши очы своєю чаривнычою красою. Вы такъ задывылыся на все те, такъ замылувалыся, що не счулыся, якъ и ваши очы закрылысь, якъ тыхе забутте почало колыхаты вашу голову.

— Эге-ге! Я думавъ, що вы тутъ доглядаєте? А вы спаты!— чуєте вы голосъ Якымивъ.

Роскрываєте очы; зыркнулы... Якымъ, пустывшы гнидка по воли, мерщи кынувся до трынижка, звернувъ казанокъ набикъ и надержує, покы той перестане клекотиты. Гнидко пишовъ попаскы, выщыпуючы свижу траву та вышукуючы зеленишу мисцыну.

— Гей! гей! гнидко! гнидко!—гукає Якымъ, зигнувшысь надъ трынижкомъ и не знаючы, що йому робыты: чы казанка доглядаты, чы гнидка завертаты?

Вы поспишаєте на помичъ: берете зъ Якымовыхъ рукъ держало зъ казанкомъ, а винъ бижыть мерщи гнидка ловыты.

— Клопитъ!—думаєте вы, задывляючысь, якъ Якымъ забигає упер态ъ гнидкови, хытрыть його переняты. „Клопитъ!" б'є у вашу голову, якъ вы звернулы увагу на себе. „Отъ якъ бы було не вывертатыся пидъ осокоромъ та доглядаты казанка, то й клопоту бъ не було; може бъ вже доси и каша зварылась: не ссало бъ такъ за серце, не в'яло пидъ грудьмы"...

Якымъ не забарывся гнидка зловыты; прып'явъ його вижкамы до березы и мерщи кынувся до казанка. За його працею швыдко и каша поспила.

Доводылося вамъ колы небудь польову кашу йисты? Щерба одна, засыпана трохы пшономъ та задобрена шматочкомъ сала зъ цыбулею—отъ и все. А що то за смашна та добра! Пахощи стравы поєдналыся зъ пахощамы польового повитря; будять у васъ смакъ непевный, выклыкають голодъ ненасытный!... Шматокъ чорного засохлого хлиба, що вы ледве вгрызете його зубамы, здається кращый найсолодчого медяныка; ложка щербы, що вы вльваєте у ротъ, якось смашно лоскоче за языкъ; гаряча пара, прыпахаючы злегка старымъ саломъ, прыязно б'є у нисъ и ще бильшый смакъ выклыкає. Ложка, шпарко переходячы видъ рота до казанка, щобъ знову до рота сягнуты,—не похопыться васъ задо-

вольныты... Здается—навхыльци пывъ-бы, очыма йивъ,—такъ хороше та смаковыто. И за серце перестало ссаты, и пидъ грудьмы не в'яне; якась сыла всього васъ проймае, легкисть та скористь бадьорыть. Ось уже ложка почала й дна казанку досягаты, гарчыть по йому, намиряючысь повнише набратысь; тамъ на самому споди каша густиша, та ще смашниша, такъ вона й росплываеться въ роти, такъ и росходыться, мовъ те масло на гарячій сковоридци.

— Та й мастакъ ты, Якыме, кашу—варыты!—кажете вы, кладучы ложку, якъ уже въ казанку не зосталося ничого.

— Хыба то я іи варывъ?

— А хто-жъ?

— Огонь!—жартуе Якымъ.

— Та огонь то огонь... А хто готувавъ?

— Яка тамъ готивля? Укынувъ пшона та затовкъ саломъ, отъ и все!

— А чого жъ вона така добра?

— Польова каша завжде добра. Може черезъ те, що не въ печи упривае, а середъ вильного повитря... А може вы выголадалысь добре?—додае Якымъ.—На голодни зубы, кажуть, и пидошва смашною здаеться. Голодъ не титка!—гуторыть весело Якымъ, перемываючы ложкы та складаючы добро у клунокъ.

— А що жъ, пора може й рушаты?—пытае винъ, швыдко упоравшысь.

— Якъ що ты зовсимъ управывся, то й рушымо.

— Ось тилькы воза пидмажу, та й готовъ!

Сонце геть повернуло на захидъ, якъ вы рушылы зъ мисця. Пройизжаючы мостомъ, вы ще разъ глянулы на чысту ричку, де вы купалыся, на зелену долыну, де вы вылежувалысь та пидкриплялыся... Чыста водо-прохолодо! тыхый краю—земный раю! разъ на вику довелося васъ здыбаты, та до вику не забуде серце вашого ласкавого прывиту!

Ось и село. Генъ по гори розислалося воно невелычкымы дворамы зъ вышневымы садкамы, зъ билымы хаткамы. По дворахъ, якъ и слидъ,—комирчыны, хливци усяки; кругомъ тыны та загороды... На що то? Видъ кого люде розгородылыся? Видъ якого ворога захыщають свое добро отымы тынамы невысокымы? Самы видъ себе? Видъ свого сусиды?... Охъ, люде, люде! На шырокому свити е багато й воли, й простору, й добра усякого безъ миры,

та ваше ненажерлыве око не задовольняеться тымъ, чого треба гарбае—скилькы засягне! Треба тынивъ та ровивъ, щобъ вашу ненажерлывисть спыныты!

Вамъ стае чогось боляче, досадно... Зъ горы такъ далеко выдко. И темно-зелена долына, огорнена горамы, и горы, покрыти лисомъ, и лукы, поризани сыньою ричкою. Зъ пидъ горы сонце навкосяка облывае все те своимъ золотымъ свитомъ, пестыть и красе своимъ прывитнымъ сяевомъ,—мережае темнымы поясамы тини... Все таке хороше, красне! дывытыся бъ та мылуватыся, а вамъ стае досадно. Чысте та прывитне село здали, здаеться вамъ и тиснымъ, и вонючымъ,—зъ дворивъ несе хливамы, по вулыцяхъ трусько та вузько; прывитни били хаткы здаються въ середыни темнымы та нещырымы,—заздристь та ворожнеча звылы тамъ свое гниздо и з-за ихъ тыхого захысту вызырають на свитъ божый, бажаючы його полоныты... Швыдче зъ села! геть мерщи на вильне простир'е!

Ось вы вже й за селомъ, у царыни. Сумни млыны обляглы шырокый майданъ, мовъ сторожи; сирый ихъ поклитъ здаеться вамъ пузатымы павукамы, а довги крыла—чорнымы пазурамы. То воны выставылысь на краи села сторожыты здобычъ. Поглядають зъ горы на безкраи поля и тыхо регочуть: росты, буяй, зелена рослыно, на нашу корысть! Выгривай та вырощай, ясне сонце, добрее зерно: не мыне воно нашого ненажерлывого рота, перемелемо мы його своимы кам'яными зубамы! Якъ та земля зимою покрыеться билымъ снигомъ, переведемо мы все те на биле борошно. На що намъ твоя теперишня краса та пышне убранне? Годуй нымы нерозумну тварюку та всяку скотыну, а мы свого господаря чымсь мнякшымъ погодуемо!

Ось вы мынулы царыну, мынулы й млыны; выхопылысь знову на безкраи поля, на безмирну простористь степу. Бурою гадюкою в'еться по степу шляхъ бытый, а винъ—нимый та мовчазный!—роспросторывся по земли—дримае. Сонце блыскучымъ покотьоломъ котыться до спокою; його, здаеться, такъ мане та невидома далечыня за горою, що вся загорилася, ажъ палае рожевымъ полум'емъ. Видъ неи и той край червоние, що прысусидывся до неи. У повитри тыхо; туманъ чы кыптяга завыслы въ йому, здиймаеться надъ степомъ дымчатымъ пологомъ; темни тини стелються довгымы поясамы видъ заходу ажъ до сходу. Высоке небо почынае сыниты, дыше на землю прохолодою. А сонце спускаеть-

ся все ныжче та ныжче, наблыжається до горы все бильше та бильше; його блыскуче сяєво меркне, густа червона краска крыє здоровенне коло... Вамъ стає сумно; голова хылыться на груды.

— Завтра, мабуть, витеръ буде!—обзывається Якымъ.

— А що?

— Сонце онъ якъ червоно сидає,—показує винъ.

Вы зводыте очы. Середъ рожевого полум'я, наче червони бокла, стоить-колышеться соняшне коло. Отъ-отъ воно черкнеться темнои горы, що здіймається биля самого неба! Отъ-отъ воно стукнеться объ неи!... Що то тоди буде?... Ни, не стукнулося, Тыхо, наче хто бережно рукамы спустывъ його, посунулося воно за гору... Широка тинь знялася видъ неи, якась невидома сыла погнала іи звидтиля на васъ, розстылаючы вподовшъ степу... Западьпадьомкалы перепелы въ трави, засюрчалы неугавни коныкы й жайворонкы, качаючысь чорною горошыною у сыньому неби, посыпалы свои дзвинки писни. Якъ и ранкомъ, воны защебеталы, загукалы, та тилькы безъ тієи видрады, що ранкомъ,—не було того молодого завзяття, що тоди: якось сумно, боляче-сумно, наче хто провожає кудысь когось блызького соби и розлягається та розлывається жалислывымъ лементомъ.

Ось сонце ще бильше осило; мовъ скыба стыглого кавуна, червоніє воно тилькы половыною... Ось и половына зменчується... тилькы четвертына... дали скыбочка... кильце тилькы... ось и воно плыве—зныкає... Зразу кынуло вамъ у вичы темнотою, а черезъ хвылыну середъ червоного заходу знявся здоровенный блыскучый стовпъ, шугаючы высоко у небо своєю шырокою верховыною... Небо нахмурылося, темніє, степъ выстылає густа чорна тинь. Жайворонкы спускаються ныжче, тыхнуть, сидаючы на землю; коныкы перестають перегукуватысь у трави, одни перепелы неугавно падьпадьомкають... Ще трохы згодомъ захидъ почына блиднуты; ясный середъ його стовпъ меркне-зныкає; середъ высокого неба на його темно-сыній осели почынають загорятыся зирочкы; мовъ зъ далекого даленя хто жарыною грається—доходыть іи свитъ до васъ,—то блысне, то зныкне. Темнота кругомъ розходыться, здіймається зъ земли вгору, шугає пидъ саме небо. Вже вамъ стае выдко тилькы кругомъ себе, а дали—все меркне въ сирій темноти тыхого вечора. Нею покрывається степъ, мовъ пурынає въ сиримъ мори туману та пылу; краи його чорніють, зиходяться й злываються зъ далекымъ краємъ неба; сынє

небо темніє, выблыскуючы зирочкамы яснымы, мовъ хто розиславъ надъ землею темно-сыній оксамытный пологъ, оздобывшы його золотымы кгудзыкамы.

— А що, чы не втаборымося на ничъ отута?—пытає Якымъ, повертаючы до васъ почорниле облычче.

— Якъ знаєшъ... Мени все єдно,—одказуєте вы йому нехотя, линыво.

Якымъ повернувъ гнидка зъ шляху. Повозку вашу щось пидняло трохы зпереду и незабаромъ наче въ ривъ спустыло,—колеса стукнулысь, насадъ затрищавъ.

— Чы то шляхъ такъ выбылы, чы ровомъ окопалыся?—промовывъ Якымъ, надержуючы гнидка.

Ось и задни колеса пиднялыся вгору и, спускаючысь, стукнулысь объ землю. Повозка покотылася не бытымъ шляхомъ, а травою.

— Тпру-у-у! годи!—мовывъ Якымъ, прыпыняючы гнидка, и стрыбнувъ зъ воза.

— Отутъ будемо й ночуваты!—додавъ винъ и почавъ роспрягаты коня.

Вы сыдыте на повозци, вамъ не хочеться уставаты. Гуркитъ колесъ та подорожня стусанына обзываються у вашій спыни, шумлять у голови, гудуть у вухахъ. Вамъ здається, що вы йидете, що васъ хытає. Ось вы простягаєте ногы, посуваєте ихъ ажъ у передокъ. Васъ зглегка кольнуло у бикъ, заболило пидъ грудьмы... Потягаючысь и росправляючы спыну, вы розвертаєтесь на визи. Якыйсь тыхый спокій васъ обнимає; втома видбирає рукы й ногы; лежавъ бы такъ и не ворухнувся! Кругомъ васъ тыхо, ажъ глухо тыхо; якъ бы Якымъ не вовтузывся биля гнидка, прыпынаючы його на ничъ до прыкорня, то, здається, ничого бъ не було чутно; тилькы темнота метушыться передъ очыма, немовъ хто махає чорнымъ платкомъ передъ вамы. А тамъ, надъ вашою головою чорнымъ шатромъ розстылається темносынє небо зъ золотымы зирочкамы. Скилькы то ихъ тамъ? и якыхъ тилькы немає? То—одсторонь далеко одна видъ другои порозбигалыся, стоять соби й лупають до васъ своимъ свитомъ, то — позбыралыся въ гурты и выблыскують неяснымъ свитомъ, а то позлывалыся у довгу предовгу вервечку й билуватымъ поясомъ перетяглы все небо... Писку, кажуть, менче на всій земли, нижъ зирочокъ тихъ въ якій небудь частыни неба. И тожъ усе жыви стоты, якъ и

наша земля; кожна зъ ныхъ жыве своимъ жыттємъ, тягнеться до своєи подругы, отъ якъ и наша земля до сонця... И всимъ намъ мисце є въ тому безмирному краи... Якою жъ велычезною повынна буты та óбшырь, що ихъ у соби розмистыла? Чымъ ты вымирышъ ту безмирну пустыню, що зоветься свитомъ? И думкою не збагнешъ тієи безъ кинця-краю озіи!... А тамъ, за нею що? Та ничого, то все вона, безмирна свитова обшырь-пустыня. То тилькы мы тутъ, на земли, прывыклы бачыты кожному початокъ и кинець, и думаємо, що все на свити повынно ихъ маты... Що жъ ты таке тутъ, пылыно свитова, царю земный, чоловиче? Колы твій розумъ не збагне того свитового простору, твои очы не проглянуть його пустоты, твоя думка не досягне його краю, скажы жъ мени, що ты таке зъ своимы высокымы думкамы, зъ своимъ гордовытымъ розумомъ? Куды ты пнешся зъ нымы, куды лизешъ?... Жыттє земли заснувало твое жыттє, дало тоби покормъ, выробыло зъ його кровъ, вылипыло въ твоій голови мозокъ, сказало: думай нымъ!... И ты, двоноге звиря, высоко пидняло свою голову вгору, загордувалося. Цей безмирный свитъ-мыръ— тилькы за для тебе! Все жыве, що роде и плоде земля—твои слугы, тоби на потребу!... Оханыся та кругомъ себе обдывыся! Та земля, що твое жыттє зародыла—вона його й розоре: зигне його болистямы, пидкосе хворобамы, знищыть смертю!... „Земля єсы—и въ землю пидешъ", и твій гордый розумъ-мозокъ выточе гыдкый червакъ, що ты його за свое жыттє топтавъ ногамы. Що жъ ты за царь такый, скажы мени? Що ты за сыла така, колы себе ни видъ чого захыстыты не зможешъ? Покынь же свои высоки думы, горди замиры та поглянь кругомъ себе. Поверны свои очы назадъ, у свои прожыти викы, у свои мынули столиття... Що ты тамъ бачышъ? Бои, та сичи, змагання та чвары... кровъ братова червоніє на тоби до сього часу... Зачатый у крови, выгодованый та вырощеный нею, нею ты жывешъ до сьогодни; заснувавшы свое жыттє на хыжацтви, ты ти хыжацьки замиры перенисъ и на громадськи справы: помежувавъ братывъ на станы, подилывъ ихъ на колина, выставывъ одного проты другого и втишаєшъ себе отымъ змаганнємъ, забуваючы про братерство... Булы въ тебе свои проводари, з'являлыся пророчи люде; булы й пророкы велыки... Проймалы воны тебе своимъ огненнымъ словомъ, та не пронявся ты ихъ святою вирою; прынявъ ты облуду за душу и, прыкрывшы зверху блыскучымы шатамы, гривъ коло

серця свои хыжацьки замиры. Жыття твое и доси давне!... А глянь на свитъ, на його красу пышну, на його обшырь безмирну... Здається всього багато є—и красы и достатку... Для всихъ вона однакова, всимъ бы його стало...

— Добродію! Вы не спыте?—спытався васъ Якымъ, уклавшысь спаты биля воза на трави.

— Ни, не сплю,—одказуєте вы, ради, що хочъ голосъ Якымивъ одвивъ васъ видъ тіи плутаныны, яку закуйовдылы ваши невпынни думкы.—А що скажешъ, Якыме?

— Та... Хотивъ васъ попытаты...

— Пытай, що таке?

— Вы не знаєте, добродію, якъ його запысатыся на Амуръ?

— Куды?—ажъ скрыкнулы вы.

— На Амуръ... Сторона є така... Земли тамъ, кажуть, неомирно: иды, беры, займай скилькы хочъ—нихто тоби не забороне.

— Чы ты, бува, не здуривъ, Якыме?—гукнулы вы, пидводячысь на вози.—Ты жъ йихавъ зо мною цилисинькый день, зъ ранку и до пизньои ночы... Бачывъ цей край,—якый винъ хорошый та пышный. Де ты знайдешъ другый такый на билому свити?—И вы почалы Якымови гаряче выкладаты про все, що вамъ довелося бачыты сьогодни, про ти чаривни та мыли почування, яки вы пережылы, про красу и достатокъ свого краю.

— Та воно то такъ, добродію. Що й казаты? Хороше у насъ и красно, и всього вволю є... Онъ у мене жинка, дитокъ троє, а земли ни клаптя немае. Городъ такый, що зъ своєи стрихы та на чуже капле... Отъ вы й розсудить: якъ тутъ його жыты?... А Амуръ—сторона, кажуть, багата: земли тіи— неомирно; лису—скилькы хочешъ; ричкы—такъ и кышать рыбою! Отъ якъ бы хто знайшовся такый добрый та допомигъ мени туды зъ сим'єю добутыся.

— А ты бувъ тамъ? Бачывъ своимы очыма все те, про що оце тутъ наказавъ?

— Я не бувъ, а вси такъ кажуть... Ото, що сьогодни стривалы, тежъ на Амуръ пишлы... И курей, и кишокъ повезлы зъ собою... Добро!..

— Хороши бубны за горамы, а зблызьку шкуратяни,—знаешъ?

— Знаю,—нехотя одказавъ Якымъ.—Такъ вы, значыть, не раєте на Амуръ?—не швыдко спытавъ винъ.

— Не тилькы тоби, а й ридному батькови не пораю! Багато вашого брата туды пишло; булы люде зъ достаткомъ, та й ти знищылысь, перевелысь ни на вищо... Диты повмиралы; самы— видъ хворобы та всякыхъ напастивъ ледве ногы волочать... Радниши бъ и назадъ вернутыся, та ніякъ доставытысь.

— А вы самы, добродію, звидты? Бачылы тамъ самы нашого брата?—попытався Якымъ.

— Ни, я тамъ не бувъ,—по газетахъ пышуть.

— А-а... пышуть?... Ну, такъ будемо жъ спаты, — одказавъ Якымъ,—бо онъ уже й волосожаръ зійшовъ, незабаромъ почне свитаты.

Середъ ничнои тыши та темноты до васъ донеслося, якъ Якымъ почавъ лаштуватыся до видпочынку: щось таке винъ пидсовувавъ, щось розгортавъ и, позихнувшы, незабаромъ почавъ высвыстуваты носомъ.

Чы не часъ бува и вамъ видпочыты?... Часъ, часъ!... Та чы зійде жъ сонъ на вашу заклопотану голову? чы заспокое винъ ваше розражене серце та роз'ятрену душу?...

П. Мырный.

Вона письменна.

Оповидання.

— Ось ій Богу, ха-ха-ха, що вона у кныжку чыта, ха-ха-ха!.. Ось ій Богу, що чыта, хрестъ мене побый, гоо-ойда!—сыпала, якъ намыстомъ, жыво та дрибно, напивъ зъ реготомъ, ажъ злегенька слына брызкала зъ рота, товстоморденька та червона, якъ спила ягода, Катря Москаливна межъ гуртомъ дивчатъ на гойдальци у недилю, то пидлитаючы, якъ на крылахъ, угору, то падаючы, якъ каминчыкъ, унызъ.

— Та бре-е-ешешъ, та не бре...ш...шы, б-ббрехня, та годи-и-и!—посыпалысь зъ усихъ бокивъ довги, коротки, товсти, тонки голосы, наче крапли дощу на стриху зализну, и въ ихъ чулыся и дывовыжа, и глузуванне, и нерозуминне и, може, трохы зненавысты, чорнои, якъ сажа.

Катря почала запрысягатысь:

— Щобъ мени кризь землю провалытысь, ха-ха-ха, щобъ мени пидъ винець не пидійты, колы брешу, щобъ мени Васыля не побачыты, ха-ха-ха, чыта, ій Богу що чыта вона у кныжку, го-ой-да!

Тилько за тымы ха-ха-ха, що якъ дзвоночкы дзеленчалы, та за розмахомъ гойдалкы не можна було добраты кинця.

— Та ты бо справди скризь брешешъ!—выступыла зъ-за стовпа гойдалкы суха якъ деревце, що не цвыйнялось, Мокрына Коваливна зъ жовтымъ волоссємъ (якъ локшына высило по обыдва бокы, высмыкавшыся зъ косы)—сказала и скрывыла губы такъ, наче чогось гиркого найилась. Вона жъ николы никому ни въ чому виры не йняла.

Катря скыпила, такъ почервонила, ажъ до волосся, ажъ вуха та вика іи сталы червоныміы и затремтилы, и скрыкнула:

— Брешу? Ну, то ходимъ!

Вона смыкнулася якъ обирвана нытка, гепнула зъ гойдалкы, ажъ тая высоко вгору одскочыла и мотузкы перекрутылысь, и побигла, а за нею Мокрына и килькось дивчатъ, крычучы: „А ну, ну!“

Воны побиглы горбдамы до билои хаты старосты Конона Короленка, що стояла на краю села; тилько вона одна на все село була зъ тесовымъ кганкомъ, а городъ бувъ обгороженый кругомъ тынкомъ. Дивчата, що спершу биглы зъ гукомъ и реготомъ, теперъ побиглы лехше, пидтанцьовуючы навспынячкы, трымаючы пучкы коло рота, щобъ ихъ не чуть було, наче снигъ, що мякко падае и мякко стеле, а якъ добиглы до тынка—и зовсимъ замовклы, и вси разомъ палы, наче жовтый лыстъ въ осены, и... ничычыркъ...

Коло хаты бувъ вышневый садокъ. Вышынне потроху одцвиталось и маленька, маленька стежечка, що трава все хотила зайняты, та ногы людськи іи давылы, то вона одвернулась и дала мисце шырокому лыстячку подорожныка, була вкрыта по краечкахъ довгымы билымы пахучымы смужкамы. Увесь часъ летилы тіи биленькіи точечкы, та ще багато ихъ и на деревахъ зосталось, такъ, що вышни стоялы якъ били хмары, тилько злехка рожевилы на сонци, що вже спустылося якъ разъ вривень изъ нымы та облывало ихъ своимъ червонымъ свитомъ, запалюючы разомъ и темни стовпы ихъ червонымъ золотомъ. Вгори на неби творылось чудо: де не взялысь, збиглысь хмаркы дуже тоненьки, якъ пера, блыскучи, якъ срибло, якъ дрибна рыб'яча луска, и віялысь, и розлягалысь и вдовшъ и вшыршъ, и минялысь, колы знызу поступавъ до ихъ вогонь сонця, а ще выще небо все голубило та темнійшало... Ось зъ другого боку неба, ливоручъ, шугнуло зелено-блиде пасмо и, змишавшыся разомъ зъ голубымъ та червонымъ, пожовкло, якъ гвоздыкы, а дали посывило, якъ голубъ сызокрылый; колы це хтось ставъ кыдаты по небу рожевымы трояндамы... На тимъ же боци, де сонце ховалось, все держалося червоне сяєво и въ тому сяєви помалу, помалу ходыла по садочку вся середъ квитокъ одъ вышення, наче обведена имы, якъ каблучкою, дивчына зъ сухенькымъ довгобразымъ облыччємъ, нахыленымъ до кныжкы такои старои й засмальцованои, що й

картокъ у ій неможна було розлипыты. Облычче нахылялось такъ нызько, що яснилы тилько іи товсти косы, зав'язани кругомъ головы, та чорни бровы на билому круглому чоли. Били вышневи лысточкы сыпалысь ій разъ у-разъ на голову, вона того не помичала. Вона въ голосъ чытала зъ кныжкы: „земля наша не ривна, якъ стилъ, а ссарообразна"... Вона все збывалась на цьому слови „саробразна, якъ"...

Ни, дивчата не моглы бильше вытрыматы: воны порскнулы зъ реготу, скилько не держалы роты рукамы. Почулося: „Пшррр"...

Дывчына зомлила на мисци, пидвела свои довги вій и перелякани сири очы, що заблыщалы проты сонця, а уста іи такъ и зостались на пивъ одкрытымы... Черезъ хвылыну вона, прытулывшы свою мняку кныжку до грудей, зныкла въ хати, якъ наляканый соловейко въ гаю.

Дивчата зъ смишкамы розбиглысь, балакаючы промижъ себе.

— Га, хоче розумнишою одъ насъ буты!—якъ ножемъ ризонула Мокрына.

— И яка нудна ця Оксана, якъ крейда, наче въ неи кровы нема,—брыкаючы высоко босою ногою, сказала напослидокъ Катря, выявлячы тую думку, що у всихъ у голови снувалась,—наче зъ нытокъ полотна наткала:—тутъ весна на двори, тутъ писни, тутъ парубкы—ха-ха-ха!.. а вона—кныжкы... тьху на тебе! А ну, хто швыдче?...

По-о-обигла!.. По-о-обиглы!

II.

Парубкы тежъ цуралыся Оксаны, бо була вона якась дыка, якъ лищынонька въ лиси,—ни танцюваты, ни спиваты, а щобъ поцилуваты, то Бо' храны! такъ щильно закрывться заразъ рукавамы—тилько гостреньке пидборидде та продиль мижъ косамы знать. И ховається, и тулыться, и тремтыть уся, якъ осычына, або цидыть кризь сциплени зубы: „не займай, не хочу, не хочу"... А то втече геть, не пидпустыть и зблызька до себе... Ще жъ до того була вона, на ихъ думку, дуже блида та суха, якъ былына, то щобъ свататы,—нихто й не тіявъ: рукы у неи дуже нижни, таки довги та били, наче шыя у гускы,—выдно, що ничого не робыть. И справди: єдына дочка (сынъ бувъ учытелемъ у другому сели, а бильшъ

дитей не було), то, звисно, маты балувала; хочъ наче и строга соби, та до роботы іи не дуже неволыла, все: „я сама," а що жъ то вже за жинка, колы не робитныця, на чорта іи грамота й били рукы?

— Мы соби й кращу знайдемо, що жыжкы тремтитымуть, що дило горитыме, що чоловика любытыме,—казалы парубкы и мыналы Оксану Короленкову и николы вночи пидъ вербою зъ нею не стоялы.

Стояла жъ вона частенько сама тыхои теплои веснянои ночы, стояла пидъ тынкомъ, высунувшысь зъ перелазу, далеко простягшы голи по ликти, били и въ питьми рукы свои, дывлячысь шырокымы очыма просто впередъ, наче когось выглядаючы, когось дожыдаючы... Зори пысалы золотымъ на темному, якъ плысовому, неби, помалу з'являючысь одна за однією, и Оксана почынала слидыты ихъ очыма, вышукувала стожары, и здавалось ій, наче бъ то справди золоти буквы та слова въ кныжци, чы Б—Богъ, чы Д—Добро?... И чудне щось почынало робыться зъ Оксаною: думкы іи складалысь усе до ладу:

Ой ничко, ничко, ничко темненька!
Чогось заболило, чогось защемило моє серденько,
Що стою я отута, стою саменька...

Ой зори вы ясни, ой зори вы чысти,
Чому вы далеко, золоте намысто?
Колы бъ же вы, зори, колы бъ та блызенько,
Може бъ одпочыло и моє серденько...

И дали отакъ усячына лизла ій у голову та все до ладу, то про зори, то про квиткы. И все іи серденько хтось наче у руци трымавъ и воно трохы болило, трохы радило, якъ очы дывылыся въ темный садокъ, а вуха чулы соловейка въ гаю... Може бъ вона заспивала—тоди бъ своє серденько розигнала,—та голосу не мала. А може й мала, та николы не насмилювалась його здійматы высоко, хочъ и хотилось ій иноди прыстаты до гурту дивчатъ та парубкивъ, що—вона чула—крычать увечери на выгони писень, та соромылась... Соромылась и ховалась, якъ пролисокъ пидъ снигомъ. Та колы жъ часомъ и прыстане до ихъ, що дуже нудно стане самій—тягне до гурту, якъ колосъ до сонця,—то наче чужа вона имъ. Почнуть сміятысь, що у Параскы

нисъ довгый, якъ у гайстра, а ій не смишно, бо на іи думку „Параска жъ не вынувата“. Почнуть судыты, що Гнатъ укравъ шматокъ сала, а ій не хочеться судыты, бо зновъ „винъ не вынуватый, бо голодный сыдыть, а нихто не дає“. Почнуть лаяты Марусю, що грызеться зъ свекрухою, все якъ вовкъ проты неи зубы щырыть, то Оксана думає, що й Маруся й свекруха „обыдви и вынувати, и прави, бо Марусю диты стяглы, а свекруху— жытте, и обыдви засмыкани, обтрипани, якъ коноплі, того й лютують“... И хотилось бы ій имъ помочи даты, та, ба! нихто іи не пытає, а вона не знає, на яку ій ступыты; колы жъ почне гуляты, якъ дивчата, то чы выйде бигты: чы одстане, чы незручно повернеться,—іи пхнуть и скажуть: „Ну, ты вже, мняло, сыды краще дома!..“

Довго думає Оксана веснянои зорянои теплои тыхои ночи про свои негоды: чого воно такъ, що вона и реготаты якъ слидъ не вміє, тилькы тыхенько усмихнеться, наче та квитка, що злехка витромъ лысточокъ завернуло... Ажъ покы маты не хопыться іи и не почне помалу клыкаты іи зъ порога хаты переляканo:

— Оксано, Оксано, а де ты? А йды спаты!

— Га?—тыхенько обизветься, наче зо сну, Оксана и йде тыхенько въ хату, наче черезъ медъ, що лыпне. Не хочеться ій, тилькы вона була слухняна, а маты, чорнява, суха жинка, дуже ще молода зъ выду, зъ зрощеными бровамы и чорнымы, якъ слывы, очыма, булы таки строги.

— Що ты тамъ робыла? Де ты тамъ стояла? Изъ кымъ?— почне гостро роспытуваты вона дочку, ажъ очы заблыщать у неи:—ты гляды мени!—Вона тягне іи за рукавъ, хоче прыдывытысь до іи лыця, чы поблидла, чы почервонила?

— Ниде... тамъ... коло тынку... ничого... Еге... сама.. ни зъ кымъ... зъ кымъ же?—несмило одвичає Оксана и чысти очы іи же сповняються слизьмы.

— Дуже ты вже розумна,—каже зъ серцемъ Кононыха и чудно: вона и рада, що іи дочка така, якъ голубка била, та й протывно, що вона така млява: не горыть и не палає,—якъ сыре гилле,—не така жъ вона була въ свои лита—охо-хо!

— Ну, лягай уже спаты!—додає, хытаючы головою, ривнымъ голосомъ:—батько сьогодни, мабуть, не вернеться зъ ярмарку.

Обыдви лягають, тилькы Оксани довго не спыться и не дримається; згадала вона писню:

Ой, одна я одна, якъ былынонька въ поли,
Та не давъ мени Богъ ни щастя, ни доли...

И дали знову до ладу плететься:

Падала зирочка, падала зъ неба,
Мабуть никому іи не треба...

Сонечко ясне въ неби з'явылось,
Зори прекрасни геть покотылысь...

Чы розгорыться моє серденько,
Чы такъ зав'яне, якъ квитка, ненько?

— Мамо, а мамо, чы вы спыте?—гукає тыхенько Оксана, звившысь на ликти.

Ни, маты не спыть, вона думу думає, що дочка у неи чудна́: „И навчывъ же іи Олександеръ (сынъ) на нашу голову чытаты! Зовсимъ наче дивку спортывъ, пустоцвитъ якыйсь!... Хай бы вже краще була непокирлыва, лыха, линыва, або що... то бъ за косы одтрипала та и вже, а се що?... Наче рыбонька холодна... Ну, чого тоби?—зъ серцемъ обзываеться вона до дочкы.

— Чы вы знаєте, мамо, що... що.. —вона наче чы боялась, чы не насмилювалась казаты, бо ій дуже недобрымъ здався голосъ матерынъ, и вона прысунулась блыжче до неи по полу, де воны разомъ спалы, и налапала суху, шорстку матерыну руку своєю тежъ сухою, тилькы мнякою, гарячею рукою.

— Ну, кажы,—обизвалась знову уже безъ серця маты,—що тамъ таке?

— Та чы вы знаєте, мамо, що земля наша, що то мы по ій ходымо, не ривна, якъ стилъ, тилькы кругла... якъ що?... якъ яблуко, якъ картоплына, якъ горошына... и крутыться, крутыться,—ій Богу, вона... коло сонця...—разомъ наче выгукнула Оксана (не могла вона въ соби сього вдержаты, якъ не може снигъ за водою не питы), сказала однымъ раптомъ и пидвелась на лижку. Якъ бы въ хати було ясно, то выдно було бъ, яки въ неи сталы гарни очи.

Стара Катерына росердылась:

— Що ты брешешъ? Видкиля сеє?... Га, ты знову за своє! А я що тоби казала? Покынь ты, покынь свою науку, бо нихто не посватає! Добре буты розумнымъ, тилькы ты вже така розумна,

що ажъ дурна... Ось визьму й спалю завтра твою кныжку въ печи!

Вона одвернулась до стины, колы почула, що Оксана тыхенько плаче; тоди вона прытягла іи до себе и прыгорнула до своихъ теплыхъ грудей, якъ колысь було малу тулыла...

Оксана плакала. Сорочка у матери стала мокра. Вона сказала:

— Ну, вже годи... тилькы никому не хвалысь, що знаєшъ.

Оксани одъ слизъ полехшало и вона скоро заснула, обкрутывшысь коло матери, якъципка беризка коло куща.

Вы думаєте, батько Оксану хвалывъ за те, що „учена“,— ни, де тамъ! Тилькы бувъ винъ плохенькый соби, смырняга и ридко колы гомонивъ. Колы жъ зъ нього громада сміялась, що дочка йому „бамагу“ прочытає, бо самъ непысьменный, то винъ казавъ, мыгтячы добрымы очыма и трохы червоніючысь, хочъ воно бъ и не прыстало до його сывои довгои бороды, наче выйиденыхъ сухыхъ щикъ та „мыкдали“ на грудяхъ:

— Та вона, знаєте, братця, тая штука не вредна, не вредна вона, тилькы розуміється, якъ воно дивча, то... йому вже не зовсимъ... Тилькы, братця, онъ же у Петривци вже й дивчатокъ учыты почалы...

— Еге, еге, дурни, того и вчать,—гегекавъ хто нєбудь зъ громады.—Куды баби наука? Іи дило—диты, а не то що... Отъ ни за що не оженывъ бы парубка свого изъ такою „кныжкою“.

— Воно звисно,—заразъ лякався Кoнинъ,—се що й казаты! Воно имъ ни для чого... тилькы я кажу, колы єсть, то й єсть, ничого не зробышъ... Бачыте, Олександеръ же схотивъ, Олександеръ, дакъ теє...

Винъ всюды и скризь згадувавъ свого Олександра, що бувъ дуже вже пысьменный и получавъ „билета“ учытелемъ; винъ же його любывъ, якъ хлибъ люблять, и слухався и поважавъ, наче бъ то не винъ його батько, а навпакы.

Вси реготалысь и казалы:

— А на що пустывъ зайця на капустку?

Староста йшовъ додому, чухаючы потылыцю, а вдома и справди заставлявъ Оксану соби „бамагу“ чытаты, що старшыни одъ прыстава передана, а одъ старшыны зновъ йому „для руководства“, щобъ добре знаты, що тамъ таке, бо бувъ винъ боязькый и дуже „сповнытельный“ чоловичокъ. Оксана, така рада,

така рада, що въ прыгоди стала, почынала тремтячымъ голосомъ чытаты, дывуючысь, що сама не добере дила въ тій бамази:

„Симъ предпысуеться старшыни Поповскои волости неукоснытелно нарядыть десятскихъ и сотскихъ для охраненія миста пожара до моего туда самоличнаго прыбытія въ село“.

Батько жъ добре розбиравъ, бо вже прывыкъ чуты, якъ „началство“ говорыть; винъ слухавъ, усмихався и думавъ: „такы жъ чытае; ій Богу чытае, та ще й добре!... Скажить на мылость!.. Ще й таки розумни слова чытае: не по нашому жъ, по мужыцькому, сказано...“ И якось любо, ажъ тепло йому робылося и хотивъ винъ щонайблызше прыступыты до дочкы, прыголубыты іи якъ зовсимъ маленьку дивчынку. Та не смивъ. Соромывся и жинкы, и іи самои, и стинъ у хати, и себе... Винъ тилькы вывся коло неи голубомъ сызокрылымъ, трохы пидскакуючы навспынячкы коло столу, кумедно вытягаючы жылаву, худу, темну шыю та зыркаючы въ бамагу, що винъ бачывъ, та наче не бачывъ, бо не мигъ прочытаты. И замисць того, щобъ, якъ хотивъ, Оксану озолотыты, казавъ хочъ тыхо та твердо:

— Ну, Оксанко, помалу, помалу, ты мени тіеи бамагы не зопсуй, бо знаешъ, я тоби що...

Винъ не кинчавъ и ховався за стилъ, щобъ його не выдно було...

Еге, радивъ то винъ радивъ такъ, якъ той слипый, що йому про сонце кажутъ: хочъ не бачыть, то чуе. А про те гирко такъ було йому, що у всихъ людей дивкы, якъ дивкы, „крыклыви та брыклыви, якъ козы“, тилькы у нього чорна троянда розцвилася! Казавъ бы винъ ранійше, щобъ іи Олександеръ не вчывъ, дакъ якось не вспишывся.

А кумедно було дывытысь, якъ Оксанка, наче те граченя, шыроко одкрываючы червоного рота (у неи булы дуже червони уста), проказувала за братомъ: „А, Бе, Ве, Ге!“ Олександеръ же іи вчывъ, шуткуючы, вже колы самъ кинчавъ школу. Перше вона сама брала яку його кныжку, ще ничого не розбираючы, довго дывылась мовчкы въ неи, все прыглядаючысь, якъ у глупу ничъ у степу, а то й крейдою на лави або паличкою по писку выводячы тіи буквы, що ихъ не знала, наче якись лыштвы-мережкы. Колы жъ Олександеръ іи навчывъ чытаты, а самъ пойихавъ, покынувшы ій уси свои (тры-чотыри) кныжкы, то вона вже одъ

ихъ не одставала. И такъ якъ маты сердылысь, а батько казалы: „Гмъ, гмъ, щось ты вже тее... дуже...“ то вона почала крадькома чытаты по куточкахъ и добре ховаты кныжкы то въ стриху, то въ погрибъ. Кныжкы наче до серця ій прырослы. А чытала вона такъ: зъ початку до краю прочытае и зновъ почынае такъ саме, ажъ покы вывчыть всю чысто на пам'ять, тоди за другу береться.

— Треба було іи въ тютюнъ мижъ дивчата змалечку оддаты,— казала Кононыха чоловикови (той тилькы головою хытавъ),— а то пожалувалы, отъ и заморочыла соби голову, що ажъ невесела стала, якъ льодына чыста ходыть, наче слаба!

Биль проймавъ матиръ пры тыхъ словахъ, биль та жаль, гострый, якъ зализо; ажъ сердыто робылось и крычала вона Оксани, якъ що тая була тутъ:

— Одійды геть!

Тая заразъ у плачъ, бо була дуже дотклыва, якъ кульбаба—тилько дмухны,—такъ и облетыть! Маты жъ іи обижала жалуючы, а иншымъ ни въ свити не дозволыла бъ іи зачипыты: „Я тому очы выдряпаю, хто про Оксану що скаже,“—хвалылась вона, и всяке вирыло, що такъ воно й буде, бо була вона похожа на коршака.

Дарма, що въ своему сели Оксану не сваталы, ще бъ то Кононыха соби зятя не знайшла—овва! Найшла, та якого: вродлывого и багатыря: чотыри десятыны, самъ одынака и свекрухы нема! Побачывъ у церкви въ сели (на храмъ на ярмарокъ прыйиздывъ) Оксану и матиръ іи. Катерына роспытала, видкиля винъ и хто та сказала, що у Конона Короленка можно дешево купыты кулывъ на вкрывлю. Скоро винъ зъ батькомъ прыйихавъ кули купуваты та разомъ посватавъ и Оксану.

Що жъ було Оксани робыты: чы йты, чы не йты?

А вже жъ що йты. Одно те, що батько-ненька благословылы, друге те, що треба жъ колысь иты, а трете те, що сподобався їй той Иванъ Недопеченый. Якъ винъ уперся въ неи разъ своимы чорнымы, трохы напередъ высаженымы очыма, зъ пидъ нызько до бривъ стрыженого волосся на круглій голови, та й не одводывъ уже ихъ никуды, то вона спершу закрылась рукавомъ, згодя одкрылась,—все дывыться, наче мисяць на неби. Спустыла очы и голову нызенько, пидвела зновъ,—все дывыться неодступно,

сыдячы на одному мисци; зайшла за пичъ, зновъ выйшла,—все дывыться на те саме мисце, де вона стояла. Пишла геть зъ хаты, вернулася,—все такь саме дывыться, не одводячы очей, не ворухнеться, дывыться тилько на неи и мовчыть. Такъ и въ церкви дывывсь... У неи наче вугилле въ грудяхъ затлилось и почалы навертатыся въ голови слова до ладу, якъ нытка на веретено:

Ой голубе мій ты мылый, мій любый соколе,
Якъ бы жъ то зъ тобою,—не треба бъ и воли...

И Оксана платкы подавала...

Довгенько жылы Иванъ зъ Оксаною тыхо та мырно, бо вона була тыха, тилько дила гараздъ не вмила. Та бильше все соби шкоду робыла: то руку окропомъ попаре, то ножемъ урижеться; колы жъ горщыкъ розиб'е або дижу ридко вчыныть, то заразъ плаче та такъ гирко, що не прыходыться іи ни быты, ни лаяты. Ну та дарма, потроху прывыкла до хазяйства, прывыкла й до чоловика. А спершу все лякалася: тилько винъ до неи, заразъ вона й заскыглыть, якъ чаєчка на болоти, и хочъ дається и покоряється, та все жахається. Прывыкла и до сына, що спершу зовсимъ не знала, що йому робыть. Прывыкла: вже жъ йому бувъ годочокъ. Такый винъ саме прехорошый, на Оксанын думку, якъ батько, зъ здоровымы очыма, наче у жабенятка. Прывыкла, устодолылась, обжылась—и закортило іи...

Ось одного дня у недилю ни свекра, ни чоловика вдома не було. Хлопець спавъ соби въ колысци, цмокаючы злегенька и такъ солодко товстенькымы губамы вви сни и крипко стулывшы ручкы въ кулакы. Въ хати було чепурненько, стилъ застеленый скатертю, борщъ пахучый у печи, прыпичокъ заметеный, и такъ тыхо, що чутно, якъ муха пролетыть. Оксана полизла наче крадькома въ скрыню и на самому-самому дни, мижъ юпкою та керсеткою, що нихто бъ не знайшовъ, вона добула одну зъ своихъ кныжокъ и сила до столу зъ краєчку, якъ птыця на гилляци, чытаты зновъ про „нашу землю". Колы це надійшовъ чоловикъ. Увійшовъ, побачывъ и остовпивъ.

— Оксано, Оксано, що це?—тилько и мигъ винъ вымовыты.

Вона жъ застыгла, якъ крапля воды на морози, писля почала плутаты:

— Це я... це ты... нудно мени... трошкы... тилько трошечкы...я все вже попорала... я обидъ уже зварыла...

Вона схылылась на стилъ головою. Вона жъ думала, що Иванъ и не знать якъ росердыться; винъ же поклавъ ій руку на голову та такъ и стоявъ мовчкы. Вона тежъ мовчала пидъ його рукою, ледве духъ переводыла. Писля винъ промовывъ:

— Ну, то що? Це жъ добре, це дуже добре... ось колысь и його, може, навчышъ (винъ хытнувъ головою на колыску), бо я жъ непысьменный: якось не навчывсь, хочъ и вчылы,—трудно воно дуже теє, еге!

— Ни, ни,—почала впевняты Оксана та жваво щебетаты, наче лотокы одкрылысь,—це не трудно, це... охъ, якъ же ловко!... А ты жъ голодный, Иване!

Вона мерщій кынулась до печи и почала, шпарючысь, борщъ вытягаты, а Иванъ такъ и зостався надъ кныжкою и дывывсь у неи, не одводячы очей, якъ колысь на Оксану, тоди, якъ сватавъ іи.

Г. Грыгоренко.

Рукавычкы.

ыкыта бигъ скилькы духу додому.

У велыкодну суботу крамныци зачыняються завжды пизно, але сього року черезъ тепле тыхе повитрє городяне затрымалы крамаривъ ще довше, й Тыхонъ Семеновычъ выдпустывъ свого прыкащыка мало не опивночи.

Мыкыта поспишався на Подолъ додому, де його сподивалася молоденька жинка, щобъ иты зъ нымъ до церквы. Винъ певенъ бувъ, що вона вже давно впоралася биля свого маненького господарства, прычепурыла маленьку свитлычку, поставляла все на стилъ, убралася сама й теперъ нетерпляче вызырає його. Винъ уявлявъ соби, якъ радо витатыме вона його, якъ гарно буде йому йты поручъ изъ нею въ цю чудову теплу ничъ до церквы, якъ весело буде розгивлятыся и, нарешти, якъ пышатыметься винъ завтра нею—своею жиночкою-красунею, якъ воны одвидуватымуть то прыкащыкивъ, то мищанъ, то знайомыхъ панивъ. Звычайно, насамперед ъ воны пидуть до пани Любыцькои: у неи Дуня прожыла ажъ симъ рокивъ, у неи навчылася й одягатыся гарно, й балакаты зъ якоюсь незвычайною ввичлывистю и обиходытыся зъ людьмы; видъ неи и зъ порады іи замижъ за його пишла и видъ неи одержала найбильше подарункивъ. Навить та сама биласта, ненача срибломъ заткана сукня, що пошыла соби Дуня теперъ икъ Велыкодню, тежъ тіеи пани подарунокъ. Правда, на саму обляминку сукни Дуня потратыла мало не половыну тыхъ грошей, що заробывъ бувъ Мыкыта за мисяць, але жъ чы то жъ йому шкодиты жиночци п'ять-шисть карбованцивъ на обляминку? Довелося за рады тіеи обляминкы взяты у купця впередъ за мисяць грошы—нема що робыты, якъ треба,—то треба. Винъ узявъ, и

теперъ облямивка така саме, якои бажала Дуня, и яку вподобала сама пани.

Сталы наблыжатыся святкы. Дуня звелила взяты знову грошы впередъ. Мыкыта взявъ и виддавъ уси, причъ двохъ карбованцивъ, що залышывъ бувъ соби на новый картузъ, але недавнечко виддавъ ій ти два карбованци и сьогодни не мавъ и шага на свичку до плащаныци. Але вона була напевне у церкви, напевне поставыла свичку, а чы не однаково, винъ, чы вона поставлять Богови свичку: чы не одна у ихъ кышеня, чы не одни думкы, не одна молытва? Люде може й осудылы його, навить винъ тамъ, биля плащаныци, вже чувъ де що; але Господь Мылосердный не осудыть. Винъ знає потаєнни думкы людыны, винъ чытає въ души й серци... До його доходять щоденни молытвы Мыкытыны, його щыра подяка за те щастє, що Винъ йому пославъ. Сырота, чужый наймытъ зъ дев'ятьохъ рокивъ, не дуже вродлывый, безъ усякыкъ достаткивъ, чы мигъ винъ сподиватыся, що власнымы пучкамы, безъ усякои допомогы, порады, своимы сыламы, своєю працею здобуде такый забезпеченый шматокъ хлиба; буде на двадцятому роци головнымъ прыкащыкомъ у одній зъ кращыхъ крамныць у городи и на двадцять п'ятому визьме за себе Дуню, покоянку пани Любыцькои, -- цю пышаву красуню, що не мала, якъ здавалося Мыкыти, соби ривни ни помижъ покоянкамы, а ни помижъ городянкамы. Це було перше його кохання. Винъ покохавъ іи зъ першого погляду, кохавъ іи цилый рикъ у потайни, ховаючы своє серце и видъ людей, и видъ себе самого и напевне не зважывся бъ ще довго прызнатыся й Дуни, колы бъ вона, спостеригшы, якъ червоніє, якъ блидніє винъ, забачывшы іи у крамныци, не стала йому сама до помочы. На поглядъ пани Любыцькои Мыкыта бувъ до пары Дуни и литамы, й достаткамы. До того зажывъ винъ и помижъ купцямы, и помижъ городянамы такои доброи славы й пошаны, що можно було надіятыся на далеко кращу посаду, на кращу плату, нижъ мавъ винъ у крамныци въ Тыхона Семеновыча. Мынуло тры мисяци, якъ воны побралыся, и тры мисяци здалыся за тры дни. Що-ранку схоплювався Мыкыта до схидъ сонця, настановлювавъ обережно, щобъ не збудыты своеи, звыклои довгенько поспаты, жинкы, самоварь, чыстывъ соби одежу, чоботы, вносывъ топлыво, воды и тоди вже, якъ самоварь почынавъ закыпаты, будывъ Дуню та прохавъ выпыты вкупи зъ нымъ чаю. Видбувшы той чай, Мыкыта бигъ

до крамныци и тамъ ажъ до вечора не прысидавъ. Винъ не знавъ, щó робыть увесь день, якъ господарує йоґо жинка, не думавъ про те, куды та на вищо вытрачає його гроши; винъ не вымагавъ видъ неи ничого, причъ того щастя, що вона й безъ його вымагання давала йому своимъ коханнємъ, своєю прыхыльнистю, своимъ ласкáвымъ словомъ. О! йому не всмихалося жыттє! Винъ не зазнавъ до сього часу ни теплого гниздечка, де бъ винъ почувавъ себе дійсно „своєю" людыною, не знавъ сим'и, не знавъ ничыєи ласкы. Винъ знавъ доси тилькы обов'язкы до чужыхъ людей, винъ выконувавъ ти обов'язкы и одержувавъ за це декилькось карбсванцивъ, пошану; але ни гроши ти, ни пошана не грилы йому серця. Змалечку чужый наймытъ, чужый попыхачъ, винъ це вперше святкуватыме велыке свято у „своєму" куточку, зъ „своєю" дружыною, йистыме „свою" паску.

Ось уже й додому недалечко: вже выдко свитло у викни... Ще скилькысь хвылынъ, и Мыкыта у своій господи.

Все сталося такъ, якъ винъ сподивався. Дуня упоралася давно зъ усимъ господарствомъ, двичы вже выбигала на вулыцю вызыраты його и такъ радисно зустрила. Якъ гарно прыбрала вона хатыну! Де вона добула ци биленьки завискы на викна? Ось и малюнкивъ начипляла. А яки ривни та высоки паскы на столи! Навить мазурку спекла! Святкы! Святкы!... Вона цилкомъ задовольнена: и хатынка ихня, и стилъ прыбрати не гиршъ, нижъ у самого поважного Ивана Семеновыча, прыкащыка зъ зализнои крамныци, и хай теперъ жинка його, гладка Приська, заховається зъ своимы паскамы, дарма, що одержує бильше якъ трыдцять карбованцивъ на мисяць.

И сукня Дунина справди чудова. Смугластому облыччу іи такъ лычать ти срибласти ныткы пидткання, а сама Дуня здається такою статурною та тоненькою. Його одяга, сорочка, чоботы, тежъ напоготови. Винъ похапцемъ одягається, а вона, весела, щаслыва, щебече, не стыхаючы. Скилькы було ій клопоту цымъ тыжднемъ. Пасокъ вона не зважылася пекты сама—виддавала знайомій пекарци, и якъ дорого воны обійшлыся! Правда, можно було бъ напекты й дешевшыхъ: сусидка, напрыкладъ, спекла ажъ шисть пасокъ на пивъ сотни крашанокъ, але жъ чы зважылася бъ вона соромыты свого любого Мыкыту, шануючы гостей булкою замисць „папушныкивъ"? „Мазурка" тежъ не дешево обійшлася, та дарма... Святкы тилькы разъ на рикъ.

Але ось вона раптомъ замовкла.

— Чого ты замыслылася?—запытавъ іи Мыкыта.

— Прыгадую щось,—видказала Дуня и ще дужче замыслылася.

— Кажы, що?—запытавъ, трохы вже занеспокоеный незвычайнымъ выразомъ Дуниного лыченька, Мыкыта.

— Однаково не знайдешъ,—видповила Дуня, похапцемъ одмыкаючы свою скрыню.

— А може й знайду?

— Не знайдешъ!—мовыла вже трохы зъ серцемъ Дуня и почала перекыдаты усе въ скрыни до самого денця. Не знайшовшы тамъ того, чого шукала, вона грюкнула зъ усіеи сылы важкымъ викомъ окованои securзализомъ скрыни и, пидоткнувшы спидныцю, полизла на запичокъ. Тамъ було безличъ коробочокъ, кошычкивъ та торбочокъ зъ усякымы стьожкамы, кружевамы, намиткамы та клаптыкамы, що повыкыдала колысь геть пани Любыцька. Дуня поспорожняла вси ти коробочкы та кошычкы, переруйнувала вси стьожкы та клаптыкы и ще дужче занеспокоена, ще дужче збентежена стала перекыдаты й на лижкови. Мыкыта переставъ одягатысь та стежывъ коженъ рухъ своеи жинкы. Запытаты іи, чого вона шукае, що загубыла, винъ довго не зважувався, бо боявся ще дужче росердыты іи, але нарешти такы не вытрымавъ:

— Чы не грошы часомъ ты загубыла?—спытавсь винъ обережно.

— Грошы! яки грошы? Де бъ тамъ узялыся ти грошы? Симнадцять копійокъ тилькы й зосталося видъ тыхъ двадцятьохъ карбованцивъ, що винъ ій давъ.

Мыкыту немовъ ножемъ шпыгнуло: „Симнадцять копійокъ! Зъ чого жъ, зъ якыхъ грошей жытымуть воны ще два тыждни писля святъ?“

— Такъ чого жъ ты шукаешъ?—запытавъ винъ такъ байдуже, немовъ и не чувъ ничого про гроши.

— Рукавычокъ,—видмовыла Дуня, лагодючы нашвыдку подушкы та перыну.

— Якыхъ рукавычокъ?

— Билыхъ,—мовыла вона мало не зъ плачемъ.

— Я, здаеться, и не бачывъ ихъ николы у тебе...—завважывъ Мыкыта.

— Якъ то не бачывъ? А на весилли! Ахъ! знаю, знаю, де воны! Прыгадала!—радисно сплеснула вона рукамы.—Беры, Мыкытко, швыдче ослинець та лизь до божныка: воны тамъ, за тіею иконою.

Мыкыта прыставывъ ослинець и зразу диставъ якыйсь верчыкъ паперу.

— Воны! воны!—ажъ пидстрыбнула Дуня й видразу очи іи засялы, облычче стало таке, якъ звычайно—безжурно-радисне, що такъ подобалося Мыкыти.

— Невже тоби отыхъ рукавычокъ справди було такъ треба? Чы ты бъ любисинько не обійшлася й безъ ныхъ?—запытавъ винъ, усмихаючысь, прыгадуючы той смутокъ, що обгорнувъ бувъ Дуню, колы вона шукала ти рукавычкы.

— Та невже жъ такы ты, дурненькый, не розумієшъ, що безъ тыхъ рукавычокъ пропалы бъ и святкы за для насъ,—перепытала вона його, прылагожуючы йому новенькый зеленый зъ червонымы горошынамы галстухъ.—Чы я бъ зважылася вылизты за поригъ у цій сукни та безъ рукавычокъ? Куды бъ я подила свои рукы та ще таки червони? У будень-день та й то мени ніяково ходыты зъ голымы рукамы, а то жъ такы пидъ отаке свято! Я ось умысне купыла соби й легеньки черевычкы до цієи сукни,—додала вона, показуючы Мыкыти свою, обуту у новеньки тоненьки черевычкы, ногу. Мыкыти не подобалыся ти черевычкы: шырока нога жинчына немовъ росплескалася у ныхъ и здавалася велыкою та нечепурною; про те винъ не сказавъ їй ничого и не запытавъ навить, скилько вона дала за ныхъ. Щаслывый зъ того, що у господи въ його знову весело, що Дуня сміється, весела, Мыкыта похапцемъ скинчывъ свое убрання и ставъ пидганяты Дуню, що заходылася пидновляты свои кучери, понивечени на печи.

Нарешти Дуня полагодыла сукню, накынула на голову намитку и почала натягаты на ливу руку рукавычку. Мыкыти й чудно здавалося, що його жинка, немовъ тая справжня пани, стоить посередъ свитлыци та панькається зъ рукавычкою, и любо було дывытыся на іи такый щаслывый, веселый, черезъ ти рукавычкы, выдокъ.

Але ось Дуня насупыла бровы, тупнула ногою и одвернулася видъ Мыкыты.

— Не дывысь!—мовыла вона и раптомъ густо почервонила.

— Чого жъ то такъ?—засміявся Мыкыта,—наврочу, чы що?

— Не лизь!—видказала вже вона зъ серцемъ.

— Чого ты сердышся? Вже жъ и рукавычкы є!—засміявсь изнову Мыкыта.

Дуня не видповила ничого, тилькы одійшла геть у кутокъ, дали видъ його.

Мыкыти обрыдло вже стояты, винъ прысивъ на лижку, выкурывъ цыгарку, а Дуня все панькалася зъ рукавычкою.

— Може ты не на ту руку натягаєшъ?—нарешти запытавъ Мыкыта, прыгадавшы, якъ одна куховарка порвала колысь у крамныци на шматочкы рукавыцю, натягаючы іи не на ту руку.

— Натягны!—видмовыла Дуня и простягла до Мыкыты свою руку зъ накынутою на кинчыкы пальцивъ рукавычкою.

— Воны не нализуть,—мовывъ Мыкыта прыривнявшы зморхли рукавычкы до шырокои, велыкои рукы своєи жинкы.

— Якъ то не нализуть?—скыпила Дуня.—Адже жъ я ихъ надивала до винця...

— А теперъ не нализуть, далеби не нализуть, и не натружуй даремно ручокъ... Ходимъ до церквы: обійдешся й такъ.

Дуня скыпила ще дужче и зъ усієи сылы потягла рукавычку; рукавычка триснула и роспалася ажъ у трьохъ мисцяхъ. Дуня зирвала іи геть, пошпурыла черезъ усю свитлыцю и зъ одчаємъ, зъ гиркымы сльозамы кынулася, якъ була, у новій сукни, у намитци, на лижко. Мыкыта не знавъ, що робыты, що їй казаты, якъ заспокоиты. На вси благання, на вси вмовляння вона видповидала ще бильшымы сльозамы.

Що робыты? якъ пособыты? Невже справди святкы пропадуть черезъ оти рукавычкы? Адже мало хто зъ мищанокъ и носыть рукавычкы, и на двори такъ тепло... Навищо воны здалыся?...—умовлявъ Мыкыта жинку, але ци слова ще дужче дратувалы іи.

— Що зъ того, що не вси мищанкы носять рукавычкы? А хыба винъ забувсь про Саньку, Наталку або Гальку? хыба винъ ихъ бачывъ колы зъ голымы рукамы? А чымъ же то вона, Дуня, гирша за ихъ? Чы не тымъ, що пишла за його замижъ? О! покы вона служыла, їй не доводылося плакаты з-за такои дрибныци, якъ рукавычкы. Навищо вона замижъ пишла? Колы бъ не ласка пани Любыцькои, то вона бъ не мала й новои сукни на свято, ходыла бъ задрипанкою, бо чоловикъ не може розстаратыся и на рукавычкы, що коштують карбованця!

Мыкыта тилькы слухавъ. Николы до цього часу не спадало йому на думку, що хто небудь, а надто Дуня, може назваты його недоброю дружыною. Винъ, здавалося йому до цього часу, выконувавъ передъ жинкою вси свои обов'язкы: винъ виддавъ ій и серце, й душу, все жыттє своє; винъ виддававъ ій свою працю, свои гроши, але ось вона незадовольнена зъ нього. Може винъ и справди вынenъ чымъ? Самъ винъ не знає гараздъ, чы справди тыхъ рукавычокъ такъ треба Дуни, не знає, чы дійсно винъ вынenъ передъ жинкою, чы має вона право докоряты та вымагаты видъ його бильшого, але хыба це не все одно? Винъ бачыть гирки сльозы, винъ чує серцемъ, що ти сльозы не спыняться и черезъ святкы, винъ бачыть, що Дуня почуває себе нещасною, прынаймни нещаснишою за якусь Саньку, Наталку, Гальку, и цього досыть, дуже досыть за для того, щобъ зробыты й його нещаснымъ.

Мыкыта одійшовъ видъ лижка и сивъ биля столу. На столи лежавъ велычезный ключъ видъ крамныци: купець доручавъ Мыкыти завжды окремый ключъ, абы винъ мигъ незалежно видъ його увиходыты у крамныцю. Мыкыта угледивъ той ключъ, прыгадавъ крамныцю, а вкупи зъ тымъ и безличъ рижнобарвныхъ рукавычокъ. Чы винъ не дурный? Чого винъ турбуеться? Чы то йому важко пійты туды, до крамныци, взять одну парку жинци и такымъ чыномъ здобуты спокій, вернуты такъ несподивано загублене щастє. Сторожа знає його, а господареви винъ роскаже все, якъ було, або може й зовсимъ ничѝго не казаты, а позычыты десь писля святъ карбованця та й виддаты за рукавычкы. Це зовсимъ лехко зробыты.

— Дуню! годи плакаты: ходимъ я тоби рукавычкы вынесу зъ крамныци,—мовывъ винъ весело.

Дуня видразу стыхла. Вона кынулася цилуваты його, дякуваты. Вона божылася, що безъ рукавычокъ не можно ніякымъ чыномъ обійтыся, прохала свого „любого" Мыкытку, свою „дружыноньку" не сердытысь на неи, а тымъ часомъ швыденько вытырала мокрымъ рушныкомъ заплакани очы.

Воны пишлы.

Сторожи не було поблызу. Дуня прысила на схидцяхъ, а Мыкыта одимкнувъ крамныцю, увійшовъ, зачынывъ за собою двери, засвитывъ страстну свичку, що нисъ до церквы, и знявъ зъ полыци коробокъ зъ рукавычкамы. Винъ перекыдавъ його

разъ, удруге, передывывся кожну парку и причъ килькохъ чорныхъ, не пидхожыхъ до срибластои сукни, не мигъ знайты ни однієи паркы, що погодылася бъ на руку його жинци. По всихъ церквахъ дзвонылы, той дзвинъ голосно лунавъ по высокій крамныци; Мыкыта чувъ, якъ пройшовъ повзъ двери одынъ, другый гуртокъ молоди, що перебувалы вже по всихъ церквахъ и биглы ще послухаты подолянського пан-отця; до його доходывъ гоминъ людей, що поспишалыся до церквы зъ паскамы на посвячення; повзъ муры його крамныци безперестанку йихалы, йшлы люде, а винъ усе шукавъ та шукавъ рукавычокъ и не знаходывъ. Вже щось подибне до одчаю стыскало йому груды; винъ прыгадавъ Дуню, іи сльозы, и серце немовъ упало, захололо... Колы ось винъ угледивъ на полыци якись блидо-жовти рукавычкы. Винъ подывывся на номеръ и мало не крыкнувъ зъ радощивъ—це бувъ той самый, $7^1/_2$, що винъ такъ довго шукавъ.

Черезъ якыхъ п'ять-шисть хвылынъ вона та винъ, обоє задовольнени, стоялы поручъ у церкви и звертали на себе увагу мало не всихъ подолянъ.

Зразу жъ писля службы Мыкыта зъ Дунею надійшлы до свого господаря и похрыстосувалыся зъ нымъ. Купець запрохавъ ихъ розгивлятыся. Мыкыти було бъ любише питы до себе, розговитыся своєю паскою, але видъ такои незвычайнои ласкы не можно було видмовытысь, и Мыкыта згодывся. Що до Дуни, то вона немовъ навить и забулася про свои паскы та мазурку и не прымусыла себе двичы прохаты. Вона певна була, що своимъ убраннємъ здывує не тилькы гостей купцевыхъ, але навить його невистку, Галыну, що вельмы кохалась у роскишныхъ сукняхъ и за рады сього ладнà була зробыты й зайви гоны.

И справди Галыни дуже вподобалася й сукня, й обляминка и навить легенька та тоненька, якъ павутынка, намитка, але надъ усе зацикавылы іи рукавычкы: якъ разъ пидъ копиръ до іи жовтои сукни. Вона тежъ выбрала соби парку, але трохы свитлишыхъ, и колы бъ Дуня згодылася зминятыся, то вона була бъ ій дуже вдячна. Дуня радо згодылася: до ій билои сукни це надто темни рукавычкы; але тутъ тилькы невистка прыгадала, що забула свои рукавычкы въ крамныци.

Треба було обов'язково прывезты ихъ, и Галына побигла до Мыкыты. Вона напевне не пам'ятала, де саме ихъ поклала—хай Мыкыта подывыться скризь по крамныци, але хай винъ прыды-

вляеться добре, бо вона ихъ позначыла. И щобъ Мыкыта краще зрозумивъ, де саме того значка шукаты, Галына взяла Дунину рукавычку й вывернула іи.

— Та це жъ воны й є!—здывувалася вона, показуючы на рукавычци якыйсь кругленькый значокъ.

— А покажъ сюды!—погукавъ купець.

Галына показала.

— Правда: твои,—мовывъ купець,—воны лежалы окремо на полыци. Якымъ же то чыномъ Галынины рукавычкы та опынылыся у твоеи жинкы, Мыкыто?—озвався винъ до прыкащыка.

Мыкыта дуже почервонивъ, про те певный, що никому й на думку не спадає обвынуватыты його у злочынстви, наготовывся вже оповидаты про свою прыгоду, але глянувъ на купця, и слова вмерлы на губахъ...

Винъ знавъ свого господаря, за шисть рокивъ винъ вывчывъ коженъ рухъ його, знавъ, що значыть коженъ поглядъ, кожне слово його, и винъ видразу спостеригъ той усмихъ, що перекрывывъ усе облычче Семенови Тыхоновычу, якъ винъ озвався до його. Такъ само осмихався винъ колысь давно, выгонючы невелычкого хлопчыка, якъ той попався у якійсь крадижци: „Геть, злодію! Геть, злодіяко!“ казавъ винъ, выпыхаючы хлопця за двери, а самъ усе осмихався... Такъ невже жъ це Семенъ Тыхоновычъ, Галына и вси ци гости, що розгивляються въ купця, вважають и його за злодія? А його чесне им'я? А п'ятнадцять рокивъ бездоганнои праци по чужыхъ людяхъ? Невже все це забулося, и парка рукавычокъ затуманыла всимъ пам'ять, очы нихто не пам'ятає ничого причъ ціеи нещаслывои прыгоды зъ рукавычкамы, нихто не бачыть, що передъ нымы стоить винъ, Мыкыта?

— Жиночци, жиночци подарунокъ зробывъ, га? Такъ, Мыкытко? Правда? Замисто пысанкы рукавычкы подарувавъ?—осмихався купець, не выпускаючы зъ своихъ рукъ рукавычокъ.

И рукавычкы ти ростуть... Вже Мыкыта за нымы ничого не бачыть, навить винъ не бачыть и Дуни, що стоить тутъ десь, недалеко видъ його... Ниде нема ничого, нема прожытыхъ рокивъ, нема ни щастя, ни горя на свити—нема ниде ничого, причъ цихъ блидожовтенькыхъ рукавычокъ... Мыкыта хоче всмихнутыся, хоче засміятыся и росказаты весело, байдуже про Дунины сльозы, про своє горе, але щось незвычайне робыться зъ нымъ: у виччю

темніє, серце иимів, холодный питъ выступає: винъ чытає въ очахъ у купця и въ усихъ гостей цихъ одынъ прысудъ соби: „Злодій!"

— Попався Мыкытка нашъ, попався, якъ китъ изъ саломъ,— жартувавъ купець,—а все черезъ жиночку молоденьку.

— Такъ я жъ не кравъ... я...—нарешти почавъ бувъ Мыкыта й самъ здывувався, якъ чудно бренивъ голосъ його, якъ важко було йому казаты.

— Дарма! Дарма! Людына безъ помылкы не жыве. За рады такого велыкого свята я прощаю, и Богъ простыть. Вып'ємо, брате, за мыръ! Ну бо, блыжче до столу! Галыно! налый йому повну склянку! Попоштуй його отымъ жовтенькымъ вынцемъ: до кольору. Ха-ха-ха! до кольору твоимъ рукавычкамъ,—перепынывъ купець ричъ Мыкыти и потягъ його за рукавъ до столу.

— Семене Тыхоновычу, вы не думайте, що я... зважується Мыкыта вдруге выправдатыся.

— Годи, годи про це! Хыба я тебе не знаю?—перепыняє знову купець Мыкыту и пхає йому до рукъ повну склянку вына.

Мыкыта бере ту склянку, выпывав іи вразъ, але видъ неи йому робыться ще важче.

Швыдче, швыдче на свиже повитрє, додому, куды небудь, абы дали видъ усихъ, видъ тыхъ рукавычокъ.

Воны пишлы додому.

По дорози що хвылыны витають ихъ люде. Воны зупыняються, хрыстосуються. Мыкыта тежъ балака, видповидає на пытання, але йому здається, що то не винъ балака, не винъ хрыстосується, а хтось иншый, хтось такый, що взявъ на себе обов'язокъ казаты й сміятыся за його. Самъ же винъ не має ничого спильного ни зъ тымы людьмы, що балакають зъ нымъ, ни зъ святкамы, ни зъ городомъ: його мовъ прыв'язано зализнымы ланцюгамы до паркы рукавычокъ и на всьому свити нема ничого цикавого, причъ пытання: що дума теперъ купець? Уважає Мыкыту за злодія, чы ни?

Тамъ, у господи въ купця и перши хвылыны на вулыци Мыкыта бувъ певенъ, що винъ зрозумивъ значиннє купцевого усмиху та його сливъ, але потроху, пидъ вплывомъ свижого повитря та певнисть почала зныкаты, и винъ уже схылявся до прыємнои думкы, що купець тилькы жартувавъ. Найдужче пидтры-

мувала його у цій думци Дуня: вона такъ мало походыла на жинку злодія, такъ весело виталася до людей.

— Зайдемо до пани?—озвалася вона до Мыкыты, якъ воны надійшлы до вулыци, де бувъ будынокъ пани Любыцькои.

— Зайдемо,—згодывся Мыкыта.

— Але... якъ же я пиду теперъ до пани безъ рукавычокъ?— запытала немовъ сама себе вона, але голосъ іи такъ непрыємно забренивъ, въ очахъ видбылося стилькы прыкросты, що Мыкыта знову затремтивъ.

— Я не пиду до пани,—мовывъ винъ стыха.

— Якъ то не пидешъ?—здывувалася Дуня.

— Не пиду, та й край,—видповивъ уже суворо Мыкыта.

— Та вона жъ мени й подарунокъ уготовыла, — завважыла Дуня.

— Хай йому всячына—обійдешся й безъ того подарунку,— мовывъ Мыкыта.

— Ты мени, чы що, на сукню наберешъ?—Дожыдайся! Рукавычкы та й то довелося красты!

Мыкыта не ставъ дали слухаты: винъ круто повернувъ у протылежну вулыцю, звернувъ у вузенькый провулочокъ и незабаромъ опынывсь у своій господи. Винъ почепывъ картузъ, скынувъ пальто, почавъ бувъ ходыты по хати, але швыдко втомывся и сивъ до столу.

Якымъ винъ ишовъ зъ цієи хатыны, и якымъ повернувся? Де подилося те щастє, веселощи, де та певнисть у соби, у своихъ сылахъ, що почувавъ винъ такъ недавнечко? Не веселыть ця хатына, де винъ зазнавъ стилькы щастя, ничого не каже серцеви той портретъ Дунинъ, що винъ носывъ колысь на грудяхъ. Що винъ самъ зробывъ? Що зъ нымъ зробылы и що такъ змынило його? Невже рукавычкы? Такъ, рукавычкы. Воны, воны подіялы се зъ нымъ.

Винъ же не хотивъ ихъ красты, винъ же ихъ не кравъ. Винъ хотивъ ихъ купыты, але грошей не було: всього симнадцять копійокъ на два тыждни жыття зосталося—и винъ заплатывъ за ныхъ... своимъ чеснымъ им'ямъ. Серце, душу, грошы винъ виддавъ Дуни давно. Сьогодни жъ винъ виддавъ ій и останнє—свою добру славу, що далася йому, бидному сыроти, найважче; винъ виддавъ ій ту пошану людську, що здобувавъ довгымы рокамы, и вона ще не задовольнена зъ цього. Що жъ може

винъ ій ще даты? Що вона йому скаже, якъ купець прожене його? И напевне прожене, бо злодіивъ винъ не держыть. А колы й не прожене, то не даватыме бильше ключа, не вирытыме, стежытыме—Мыкыта не звыкъ до того и самъ покыне купця. Винъ покыне. Але куды винъ подинеться тоди? Де прыхылыть свою покрыту виковишнимъ соромомъ голову, де заховається видъ Дуниныхъ докоривъ? Нема мисця, де бъ заховатыся: скризь Дунины сльозы, докоры, скризь усмихъ на облыччу въ купця, скризь рукавычкы... Хыба пидъ землею? Такъ, такъ: тилькы пидъ землею. Тамъ винъ не бачытыме, не чутыме ничого, туды не дійде ничого. А Дуня? Дуня перша за всихъ людей назвала його „злодіємъ“, вона у вичы йому сказала, що винъ „укравъ“,—навищо жъ здався ій винъ, злодій?

. . . .

На третій день Мыкыту вынеслы зъ окремои каплычкы, збудованои умысне за для тыхъ, що попрощалыся зъ жыттємъ у ликáрни. Купець не пошкодúвъ грошей на похоронъ. Ни винъ, ни гости, ни Галына не натякнулы никому й словечкомъ про той нещаслывый выпадокъ зъ рукавычкамы, и колы бъ не ласка молодои удовы, що йшла вся у чорному за труною та, умываючысь гиркымы сльозамы, оповидала сусидкамъ про своє горе, нихто бъ и доси не знавъ, черезъ вищо зважывся винъ на такый велыкый грихъ,—укоротывъ самъ соби вику отрутою.

— Хай бы така прыгода трапылася въ морозъ, колы, хай Богъ простыть, за зашпорамы иноди ажъ до плачу доходыть, а то жъ весна... Божый рай... тепло—навищо ти рукавычкы?—дывувалася старенька мищанка, поспишаючысь за труною.

И сонечко, немовъ на довидъ, що стара мищанка правду каже, що рукавычокъ не треба, що воно гріє якъ слидъ и не вынно за цю прыгоду, засяло ще дужче, заграло на бани кладовыщанськои церквы, що повзъ нєи пронесено труну Мыкытыну.

Мыкыту пронесено повзъ церкву, повзъ зеленый, якъ рута, цвынтарь, повзъ кладовыще и безъ попивъ, безъ дякивъ, безъ молытвы вкынуто въ яму, выкопану на окремій левадци, мало не зовсимъ за городомъ. Тамъ було вже декилькось могылокъ, але ни одного хреста, ни однієи деревыны...

Л. Яновсьна.

Єгыпетськи фантазіи.

I.

Сфинксъ.

Колысь давно, пидъ сонцемъ полудневымъ,
Середъ мовчазнои розлєгои пустыни
И роспачлыво-мертвого спокою,
Въ души раба, що зрисъ въ тяжкій неволи,
Вродылась мрія и запанувала
Надъ нымъ, своимъ творцемъ, потужно й сыльно,
Мицнишъ видъ влады гордыхъ фараонивъ.
И наказала мрія взяты каминь
Зъ гарячыхъ скель ливійськои пустыни
И зъ нього вытесать дывну подобу
На вичну загадку викамъ потомнымъ.
И ставъ тесаты рабъ гарячый каминь.
И все було палкымъ въ годыну творчу:
И небо, и земля, и каминь, и ризець,
И серце майстра; мовъ гарячый прысокъ
Летилы з-пидъ ризця дрибни уламкы.
И згодомъ на роспеченимъ писку
З'явывся твиръ, немовъ жыва потвора:
Линыве тило лева простяглося,
Мовъ спекою прыгничене въ полудни,
Та загадкова людська голова

Здіймалась гордо и дывылась просто
Каминнымъ поглядомъ попередъ себе,
А на устахъ бувъ усмихъ зловорожый.
Той поглядъ и той усмихъ бувъ страшнишый,
А нижъ убійче сонце у пустыни.
И та потвора стала въ людяхъ богомъ,
Ій будувалыся простори храмы
Зъ важкымы колоннадамы, а баркы,
Убрани лотосомъ, неслы ій жертвы.
Легенды потимъ розійшлысь про неи,
Закрашени въ густую барву кровы.
Спивалы ій свои писни поеты,
А вчени будувалы пирамиды
Зъ кныжокъ, що малы загадку вгадаты
Очей таємныхъ и ворожыхъ устъ.
Въ тыхъ кныгахъ спысани булы имення
Тіи потворы: „сонце“, „правда“, „доля“,
„Жыттє“, „коханнє“ и багато иншыхъ,
Та краще всихъ прыстало слово „сфинксъ“,—
Воно таємне, якъ сама потвора.

II.

Ра-Менеисъ.

Ра-Менеи̂съ була горда царыця, дочка фараонивъ,
Гарна й страшна, мовъ Урея, змія золотая,
Що обвывала подвійный винець двохъ Египтивъ,
Мала чолô діамантове й темни рубинови очы.
Вдача въ царыци була, мовъ Нила пидступныи воды,
Що выплывають зъ таємныхъ джерелъ, невидомыхъ никому
Влада царыци була, немовъ африканськеє сонце,
Мовъ потужный самумъ, що не хоче й руины лышыты.
Весь Египетъ стогнавъ, мовъ спивучый колôссъ у пустыни,
Владу важку несучы̀ гордои Ра-Менеи̂съ;
Часомъ винъ ворушывсь, наче левъ у кайданы закутый,

Глухо порикувавъ, наче пидземный огонь,
Тяжко прыдавленый гнитомъ горы кам'янои,
Але якъ тилько з'являлась до люду царыця
Зъ гордымъ, немовъ діамантовымъ, чоломъ, и ледве
Въ темныхъ, карыхъ очахъ прокыдалысь рубинови искры
Мыттю левъ той покирно пидъ ногы царыци лягавъ
Зъ усмихомъ сфинкса царыця йому наступала на шыю.

Ра-Менеисъ панувала и въ храмахъ наривни зъ богамы:
Вси каминни богыни робылысь до неи подибни;
Рукы майстривъ заселылы пустыню навколо Египту
Людомъ колоссивъ зъ облыччємъ гордои Ра-Менеисъ.
И не було ни однои струны на єгыпетськыхъ арфахъ,
Щобъ не спивала хвалы повновладній царыци Египту.

Ра-Менеисъ будувала соби пирамиду въ пустыни,—
Бильше лягло тамъ людей, нижъ каминня паленого сонцемъ;
Але не встыгла вгори загострыться царська́я мог-ла,
Якъ надъ Египтомъ було вже одно тилько сонце—небесне
Ра-Менеисъ на пурпурове лижко злягла и не встала.

Тыхо лежала царыця въ сповывачахъ, повныхъ бальзаму,
Зъ блидо-злотыстымъ облыччємъ, неначе зъ слоновои косты,
А надъ чоломъ, якъ и перше, сіяла корона—
Двохъ Египтивъ винець—и змія золотая Урея.

Ра-Менеисъ положылы на барку червону
И понисъ іи, тыхо колышучы, дали, все дали
Нилъ жовтоводый, свята непрозорая ричка.
Въ билыхъ убранняхъ жерци въ срибныи систры *) дзвонылы,
Плачемъ велыкымъ рыдалы невильныци чорни,
Шаты свои роздыраючы, ранячы тило до кровы,—
Густо-червоныи крапли падалы въ жовтую воду.
Арфы сумни голосылы, квылылы єгыптянокъ спивы;
Лотосу квиты блакытни, в'янучы, гнулысь додолу.
И плывла такъ червоная барка, мовъ сонце, на захидъ.

Ледве жъ на беригъ писковатый, де вже выднилысь высоки
Горы-могылы царськи, вынеслы тило царыци,—

---

*) Систръ—музычный инструментъ у давньому Египти, подибный до triangolo нашыхъ оркестривъ.

Путь заступывъ йому людъ (бачывъ левъ, що розбыти кайданы!)
Билыхъ жерцивъ розигнавъ, потопывъ усихъ чорныхъ невильныць,
Вырвавъ арфы въ єгыптянокъ и на трискы поламавъ,
Лотосу квиты стоптавъ и барку спалывъ на кострыщи,
Тило царыци закынувъ далеко въ пустыню, въ пискы,—
Тамъ їй выхры що року рухому могылу робылы,
Сонце лыло свій огнистый бальзамъ на дочку свою вмерлу.

Часъ летивъ и пройшлы надъ Египтомъ викы несчысленни.
Вже й могылы царськи почалы западаты въ руину,
Вже й имення царськи почалы западаты въ непам'ять,
Руйнувать сталы рукы безбожныхъ гробныци и храмы.
И не разъ, якъ рука, чы повитре, чы сонце торкалысь
Тысячолитнього трупа—винъ роспалався на порохъ.
И сміялысь безумни нащадкы, що й муміи предкивъ не вични...
Разъ на пивничъ ишовъ караванъ, щобъ видправыть за море
Награбовани скарбы зъ руинъ фараонивъ забутыхъ.
Попереду везлы саркофагъ велычезный, порожній;
Чорный каминь на сонци блыщавъ мовъ роспечена бронза,
Ледве сунулы десять верблюдивъ тягаръ той пекучый.
Раптомъ передній погонычъ, идучы, спиткнувся,
Глянувъ додолу й видскочывъ, ужаленый страхомъ,—
Пидъ ногамы у нього лежала гадюча голивка
И палалы, мовъ искры, на сонци червоныи очи.
—„Ля Илляга!"—сказавъ йому шейхъ каравану,—
„Ся гадюка не зъ тыхъ, що збавляють жыття правовирнымъ,
„Гляньте, вона золота, въ неи очы—коштовни рубины".
И власноручно почавъ выйматы зъ писку ту гадюку,
Але слидомъ за зміею зненацька зъ писку пидвелося
Мертве облычче въ злотыстимъ винци двохъ Египтивъ,—
Ра-Менеисъ пидвелась, дывно-нетлинна царыця,—
Поглядъ таємный, здавалось, ховають закрыти повикы,
А блидыи уста ледве стрымують усмихъ ворожый.

Скам'янилы погонычи, вгледившы мертву царыцю;
Тилько шейхъ правовирный не втратывъ святого спокою:
Винъ не лякався жинокъ ни жывыхъ, а ни мертвыхъ,
Звыкъ тилько цину складать имъ на гучныхъ базаряхъ.
Винъ подумавъ: „Ся жинка цины въ нашимъ краю не мае,
Але безумныи джавры заплатять безумныи гроши".
И наказавъ обережно забраты зъ писку ту царыцю
И покласты іи въ саркофагъ, не грабуючы злота.
Царськымъ ложемъ здавалась та чорна важка домовына,
Якъ заблыщала надъ нею змія золотая Урея.
Але закрылося гучно каминнее вико,—
Ра-Менеисъ заховалась на завжды видъ проминя сонця.
Пискамы дали сыпкымы до моря подавсь караванъ
И безъ препоны дійшовъ до прыморського людного миста.
Не помылывся розсудлывый шейхъ: справди джавры безумни
Гроши безумни йому заплатылы за мертву царыцю
И повезлы іи геть черезъ море на пивничъ.
Тамъ, на пивночи далеко, въ тимъ мисти, що вкрыте туманомъ,
Де такъ шумуе жытте, мовъ холодный потикъ верховыны,
Люде пивнични поставылы храмъ для богивъ всього свиту,
Винъ же й гробныцею бувъ для всього, що колысь панувало;
Тилькы богы не булы вже богамы; а все нежывее
Тамъ навикы втеряло надію воскреснуты знову.
Тамъ то покласты хотилы гордую Ра-Менеисъ.
Плывъ корабель, роздыраючы хвыли, не день, не годыну,
Вытрымавъ бури, не збывся зъ дорогы въ тумани,
Тышу морську переждавъ, мынувъ уси скели пидводни,
Дали й дали все мчавъ, пронызаный витромъ холоднымъ.
И чымъ дали на пивничъ плывла нежывая царыця,
Тымъ холоднише ставала пекуча колысь домовына,
И выступалы на чорному каминю сльозы солони.
Якъ прывезлы саркофагъ ажъ до брамы новитнього храму,—
Бувъ винъ холодный, важкый, мовъ крыжына зъ пивничного моря.
Якъ пиднялы його били рабы, щобъ понесты до храму,—
Рукы не здержалы, впавъ саркофагъ, и земля застогнала:

Десять рабивъ винъ скаличывъ и самъ росколовся на двое.
Леле! Розбылося ложе гордои Ра-Менеисъ.
И сказалы одынъ до другого нови фараоны,
Ти, що далы за царыцю безумныи гроши арабамъ:
„Хай тамъ розбылась труна, але наша царыця зосталась;
Тысячолиття мыналы, вона жъ не змынылася й доси,
Наша царыця коштовна, владарка Ра-Менеисъ".
И видхылылы росколене вико того саркофагу...
Що жъ тамъ було?—Жмутъ сповывачивъ тонкыхъ, твердыхъ видъ бальзаму,
Жовти кости укрытыи порохомъ вохкымъ,
Чорни пасма волосся,—мижъ пасмамы тымы
Матовымъ блескомъ яснивъ высокый винець двохъ Егыптивъ
И сіялы рубинови очы зміи золотои Уреи...
Холодъ безжалисный, вохкый знищывъ несмертну царыцю,
Що пролежала викы пидъ єгыпетськымъ сонцемъ жерущымъ,
Дывну нетлиннисть и вроду черпаючы зъ хвыль променыстыхъ.
Ра, богъ пивденного сонця, въ пивничній краини не правывъ,
Правывъ тамъ холодъ ворожый и вохкисть байдужа туманивъ,—
Мусила въ землю вернутысь гордая Ра-Менеисъ.

Леся Украинка.

Мій злочынъ.

Нарысъ.

Ни, не выдержу! Не можу довше выдержаты! Мушу прылюдно прызнатыся до гриха, хочъ знаю напередъ, що на души мени не буде лекше видъ того. Адже жъ видплата тутъ неможлыва, бо яка жъ видплата може вынадгородыты невынно пролыту кровъ, вернуты замордоване жытте?

Такъ, у мене на сумлинню є убыйство, огыдне, безцильне убыйство. То значыть, не се одно тилько. Адже жъ чоловикъ— велыкый, систематычный, рафинованый убыйця мижъ божымы сотвориннямы, та й уси ти сотворинния зъ свого боку докладають и свою добру пайку до загальнои, велыкои симфоніи убыйствъ, котру намъ подобається называты „органычнымъ жыттємъ". Уси мы вбываємо, де тилькы ступымо: рижемо, топчемо, давымо, нивечымо милійоны жывыхъ творивъ. А ни хвылыны не можемо жыты безъ убыйства. Наши стравы, наша одижъ, наши забавы, нашъ хидъ и нашъ сонъ, навить нашъ виддыхъ, усе те неперерывный рядъ тысячивъ и милійонивъ убыйствъ. А найцикавійше те, що мы навить не спостеригаємъ сього. Та не тилько анатемськи микроорганизмы вбываємо зъ байдужымъ серцемъ. Навить нашыхъ выще устроєныхъ братывъ,—рыбъ, ракивъ, птахивъ и звиривъ мы мордуємо безъ грызоты сумлиння и заспокоюємо себе тымъ єдынымъ и найвыщымъ raison d'être: треба намъ ихъ для власного прожытку. Якъ чоловикъ, що замолоду выбиравъ

пташачи гнизда, ловывъ мотыливъ, збиравъ комахъ, а й доси не покынувъ кохатысь у рыбальстви, я маю на сумлинню певно не мало тысячивъ такыхъ убыйствъ. Та про те вси воны забути, и тилькы се одно мучыть и грызе и вертыть мою душу довги лита. Тилько се одно не вмирає и не зныкає, и ожывае все нанова, болыть тымъ гирше въ моимъ нутри, що бильше сылкуюся забуты про його, затерты його.

Ажъ страшно мени робыться, колы ота нещасна подія вы-разно, зъ усимы подробыцямы вырыне въ мойій пам'яты. Видъ того часу мынуло багато литъ, певно бильше якъ трыдцять. Я бувъ тоди невелычкый сильськый хлопчына и бигавъ, граючысь, по лисахъ и поляхъ мойого ридного села.

Власне надійшла весна, одынъ зъ першыхъ гарныхъ теплыхъ днивъ. Першый разъ по довгій зимовій неволи въ тисныхъ, душныхъ хатахъ, мы, сильськи диты, моглы побигаты соби вильно. Мы выбиглы на синожать, що ще була гола и сира видъ скыненои недавно зимовои перыны. Тилько десь-не-десь проклюьовувалася зъ земли свижа зелень: скваплыви гостри лысткы тростыны, ще позвывани въ гостри шыла, лысткы хрину та лопуxивъ надъ потокомъ. Тилько въ недалекимъ лиси сподомъ усе забилилося видъ дыкого часныку, що власне почынавъ уже видцвитаты, видъ билыхъ и сыних пидлищкивъ.

Надъ намы здвыгалося темно-сыне склепиннє неба, всмихалося сонце, а на далекыхъ вершкахъ Карпатъ блыскотилы ще здорови снигови шапкы, мовъ искрысти діяментови короны. Та ихъ краса не зворушувала насъ надто дуже, бо мы почувалы кождои хвыли холодный зимовый подувъ, що йшовъ видъ ныхъ унызъ до сходу сонця. И ричка почувала се; вранци вона була ясна и чыста и плюскотила тыхенько мовъ у лити, а теперъ клекотила гнивно въ своихъ тисныхъ берегахъ и протыскалася внызъ своимы жовтаво-брудными, розбурханымы водамы: се булы якъ разъ оти блыскучи діяменты, розтоплени весняным сонцемъ.

Та все те не въ сыли було попсуваты нашу весняну радисть. Мы ходылы, скакалы и пидскакувалы, и бигалы довкола, и видвидувалы всихъ нашыхъ знайомыхъ: старого могучого дуба на краю лиса, що то по його крипкыхъ конарахъ мы литомъ лазылы навзаводы зъ вывиркамы; высоку похылену березу зъ жалибно навыслымы тоненькымы гилькамы, що мы ихъ звычайно надужывалы на гойдавку—на велыку грызоту панови лисничому;

тыхи крыныци въ лисовій гущавыни, де мы, позасидавшы за грубымы яворамы та в'язамы, не разъ прыдывлялыся вечерамы лысамъ, борсукамъ та дыкымъ кабанамъ, що сюды прыходылы пыты, и вкинци—глыбоки, чысти млынивкы, де мы що недили зъ гачкамы чатувалы на щупакивъ, а колы прыпекло сонце, зъ крыкомъ и реготомъ освижувалыся въ чыстій, холодній води.

Кожде мисце довкола тыхъ млынивокъ, найбильшъ улюбленый теренъ нашыхъ забавъ, оглядалы и обнышпорювалы мы зовсимъ докладно. Се бувъ спустъ стародавнього велыкого ставу. Пивперекъ долыны, видъ лиса до лиса, пидіймалася здоровенна гребля, що теперъ, обривняна и здавна розорювана плугомъ, выглядала якъ довгый, ривный горбъ, тилько въ трьохъ мисцяхъ перерваный: разъ—потокомъ, що тутъ скручувавъ ажъ пидъ лисъ и гнивно булькотивъ и рвавъ та пидмулювавъ высокый, стримкый беригъ, и два разы—згаданымы вже млынивкамы, одынокымы останкамы колышнього панського ставу. Ти млынивкы булы не надто шыроки, глыбоки зъ на сяжень, отинени декуды вильхамы, вербамы та лозовымы корчамы. Литомъ густа, пахуча трава та квиткы билои конюшыны навысалы зъ берегивъ ажъ надъ саме водяне дзеркало. Теперъ, що правда, кругомъ було досыть голо и сумно, та й у води, що въ лити густо-часто ожывлювалась плюскотомъ щупакивъ и громадамы червоноокыхъ плотыць, котри звычайно плавалы цилымы купамы пидъ проводомъ однои найбильшои, теперъ було тыхо. Та мы про те що крокъ заглядалы цикаво въ воду, пидъ кождый прутъ, пидъ кождый зив'ялый лопухъ, у кождый корчъ, чы не задусывся де якый нашъ знайомый щупакъ пидъ льодомъ, або чы пани выдра не була ласкава зробыты нашымъ рыбамъ визиту.

— Пссъ! Пссъ!—засычало наразъ два чы тры хлопци, що йшлы передо мною, схылылыся до землм и поповзлы тыхо напередъ, намагаючыся обступыты довкола одынъ корчъ.

— А вамъ шо таке? Що тамъ є?—запытавъ я поневоли такожъ шептомъ.

— Птахъ! Птахъ! Не бачышъ його?

— Де винъ? Де?

— Ось тутъ у корчи. Побигъ. Мы ще такого не выдалы. Не литає мабуть, лышъ бигає.

Покы ще хлопци обступылы корчъ, я пишовъ просто до середыны корча, обережно розгорнувъ густи гилячкы и побачывъ

справди невелычкого птаха, що сховався въ торишній сухій трави. Не знаю, чы винъ бувъ ослабленый, чы переляканый,—досыть, що побачывшы мене надъ собою, не полетивъ и не побигъ, и я въ тій хвыли мавъ його въ руци. Вси хлопци позбигалыся, щобы побачыты мойого бранця.

— Ахъ, якый гарный!

— Такого пташка я ще не бачывъ николы.

— Гляньте лыше на його очы!

— А його пир'єчко!

Се бувъ маленькый болотяный пташокъ, яки въ нашій пидгирській околыци показуються дуже ридко. Пир'є на нимъ було попеласто-сире зъ легенькымъ перловымъ полыскомъ, дзьобыкъ тоненькый, темно-зеленкуватый и таки жъ сами довги, тонесеньки ногы. Винъ сыдивъ тыхо, затуленый у моій долони, не трипався не дряпавъ и не дзюбавъ, якъ се звычайно чынять инши дыки птахы, колы ихъ зловыты въ руку.

— Що ты будешъ робыты зъ нымъ?—запыталы мене де-яки хлопци, озыраючы завысными очыма гарну здобычъ у моій руци.

— Понесу його додому.

— Будешъ його пекты?

— Або я знаю? Буду його годуваты.

— А знаєшъ, що винъ йисть?

— Побачу. Колы не схоче йисты хлиба, то може буде йисты мухы, а колы не мухы, то хробакивъ, а колы не хробакивъ, то слымакивъ або сим'я, або пшоно. Вже щось вынайду йому.

Я справди понисъ малого гарного пташка додому и посадывъ його не до клиткы, а въ середыну подвійного викна, де мавъ бильше куды бигаты и литаты, бильше свитла и повитря. Пташокъ не литавъ и не пурхавъ, а тилькы бигавъ здовжъ шыбъ, тутъ и тамъ постукуючы своимъ тоненькымъ дзьобыкомъ у скло, та разъ-у-разъ, якъ мени бачылось, тужно поглядаючы на шырокый, вильный свитъ. Часомъ зупынявся, схылявъ головку и зновъ пидносывъ іи наглымъ, пташынымъ рухомъ або перехылювавъ іи на бикъ, такъ що одно око, бачылось, блукало по гилькахъ блызькои яблуни, и потимъ зновъ потакувавъ головкою такъ сумно и зрезыгновано, немовъ бы хотивъ сказаты:

— Ахъ, тамъ на двори такъ гарно и тепло, та моя весна пропала! Я въ неволи!

Мене щось немовъ шпыгнуло въ серце, колы я килька хвылынъ прыдывлявся сьому пташкови. Мени самому зробылося сумно.

— Пусты його! По що будешъ його держаты тутъ!—прошептало щось у мойому нутри.

— Але жъ винъ такый гарненькый! И я жъ зловывъ його!— видповивъ я вперто соби самому.—Може винъ прывыкне Колы бъ я тилькы знавъ, чымъ його годуваты!

Зъ годуваннємъ мавъ я справди чымало клопоту. Я поклавъ пташкови килька крышечокъ хлиба, кильканайцять зернятокъ конопляного сим'я, кильканайцять зернятокъ проса и кильканайцять хатнихъ мухъ,—кожду пожыву окремо въ чыстенькій мушли; поставывъ йому черепокъ воды и пишовъ геть, щобъ лышыты його въ спокою. Колы ввечери я повернувъ додому и зазырнувъ до свойого пташка, то побачывъ, що винъ ани не доторкнувся до пожывы, тилькы сыдивъ у кутыку, высоко вгору простягнувъ тоненьку шыйку и, не змыгаючы окомъ, глядивъ черезъ викно на двиръ, де середъ пурпурового пожару заходыло сонце за снигову шапку Хребты-горы, и видъ часу до часу потакувавъ головкою такъ сумовыто и безнадійно, що я не могъ довше дывытыся на його.

— Може се нична пташына,—подумавъ я,—и ажъ уночи буде йисты.

Ся думка заспокоила мене трохы, и я спавъ твердо и не думавъ про пташка. Рано, ще до схидъ сонця, я побигъ зновъ до свитлыци и зазырнувъ до викна. Пташокъ усе ще сыдивъ на тимъ мисци, де я вчора бачывъ його, усе ще простягавъ шыйку высоко догоры и все ще, не змыгаючы окомъ, глядивъ черезъ викно на шырокый, вильный свитъ отамъ, за скляными шыбамы и видъ часу до часу потакувавъ головкою. До пожывы ани не доторкнувся.

— Пусты його! пусты його!—закрычало щось у мойому нутри.— По що тоби мучыты його! Адже жъ винъ згыне зъ голоду!

— Ни,—видизвався иншый, упертый голосъ въ мойому нутри,— я мушу довидатыся, чымъ винъ годуеться! Прынесу йому слымакивъ и хробакивъ, и жаберыны.

Не знаю, звидкы мени стрилыла до головы така думка, що винъ може йисты жаберыну. Я побигъ на пасовыско, назбиравъ усякыхъ дрибныхъ слымачкивъ, накопавъ хробачкивъ и выловывъ

зъ воды добру жменю жаб'ячои икры и прынисъ усе те мойому бранцеви. Винъ навить не звертавъ увагы, колы я вси ти достаткы клавъ передъ нього, не показувавъ а ни страху, а ни найменшои цикавосты, а ни крыхиткы апетыту на ти ласощи. Здавалось, що тилькы сонце й тепло и весна тамъ на шырокимъ вильнымъ свити бралы всю його увагу.

Того дня мавъ я якусь роботу, то жъ пишовъ геть и вернувъ ажъ увечери. Я поспишывся заглянуты до пташка. Винъ бигавъ, легенько потакуючы, здовжъ шыбъ и навить не доторкнувся до пожывы.

— Дыво дывне!—подумавъ я и хотивъ заразъ выпустыты його на волю. Та мени прыйшло на думку, що теперъ винъ певно ослабленый и нездатный до литання, а колы заразъ увечери выпущу його ось тутъ на подвиррю, то се буде нашому котыкови дуже легка и пожадана здобычъ. Липше буде, колы ще сьогодня винъ переночуе у мене. А завтра ранисенько я занесу його на те саме мисце, де його зловывъ, и пущу на волю.

Другого дня, схопывшыся ранисенько зъ соломы, я побигъ до свойого бранця. Винъ усе ще не брався до ніякои пожывы и сыдивъ ослабленый и втомленый у куточку, очыма все зазыраючы черезъ викно на волю. Винъ спокійно давъ себе взяты и поглянувъ на мене тымы самымы несказанно сумнымы оченятамы, якымы дывывся кризь шыбы на сонце та на яблоневи гилькы. Разъ навить винъ потакнувъ головкою, немовъ бы хотивъ сказаты:

— Такъ, такъ, знаю вже, куды мене несуть. Я вже давно знавъ, що воно дійде до того.

Я вынисъ його на подвирре. Винъ сыдивъ спокійно въ моїй долони и не пручався. Я чувъ його м'ягке пир'ечко и його тепле тило.

— А смачне мусыть буты його м'ясо!—стрилыла мени наразъ думка черезъ голову.—А що, якъ бы його заризаты и даты спекты?

— Пусты його! Пусты його!—шепче щось мовъ добрый янголъ у моимъ нутри.—Адже жъ бачышъ, винъ такый маленькый. Навить заходу не варто, щобъ його пекты.

— Але жъ бо шкода його пускаты! Я жъ зловывъ його!—бунтувала ся дытяча впертисть у моимъ нутри.

— Пусты його! Пусты його!—лебедило щось тыхо-тыхо въ найглыбшій глыбыни моеи души.

А пташокъ сыдивъ тыхо и зрезыгновано въ моїй жмени. Я ростулывъ долоню—винъ не полетивъ. Щось огыдлыве, злорадне трыумфувало въ моимъ нутри.

— Бачышъ! Винъ самъ не хоче! Ты жъ давъ йому змогу втикаты, чому жъ не втикавъ?

— Але жъ винъ слабый и зголоднилый,—лебедило щось тыхо-тыхо въ глыбыни моеи души.

— Етъ, що тамъ!—скрыкнула дытяча впертисть, и въ найблыжчій хвыли я видкрутывъ головку малому гарному пташкови. Винъ затрипавъ разъ чы два своимы тоненькымы нижкамы, зъ шыйкы выплывло дви чы тры крапелькы кровы, и малого гарного пташка не стало. Въ моїй долони лежавъ холодный, бездушный трупъ.

И наразъ зломылася, розвіялася вся моя впертисть, моя завзятисть, мое самолюбство. Я почувъ выразно, що я отсе зробывъ щось безглузде, огыдлыве, що я допустывся безсердного вбыйства, навалывъ на себе провыну, якои не видпокутую и не видмолю николы. Адже жъ я знивечывъ зовсимъ безцильно таке гарне, невынне жытте! Ось тутъ, на вильнимъ божимъ свити, передъ лыцемъ сього гарного, теплого весняного сонця я выдавъ и выконавъ жорстокый, ничымъ не мотывованый засудъ на смерть. Теперъ я почувъ зовсимъ ясно и выразно, що се вбыйство було зовсимъ безцильне. Адже жъ сього бидного трупыка я не зможу а ни обскубты, а ни йисты. Ни, я не мавъ сылы навить ще разъ поглянуты на його. Я выпустывъ нежывого пташка зъ рукы и засоромленый, стурбованый, прыгнобленый побигъ геть видъ його, щобы не бачыты його, щобы затерты въ души навить спомынку про його. Мени дуже хотилося плакаты, але я не мигъ; щось немовъ клищамы стыскало мою душу и вона не могла въ сльозахъ вылыты свого болю. Маленькый гарный пташокъ лежавъ у моїй души, я понисъ його зъ собою и мени здавалося завсигды, що винъ глядыть на мене своимы несказанно сумнымы очыма, глядыть зъ тыхою резыгнаціею, потакуе головкою и шепче тыхо-тыхесенько:

— Ахъ, я се й знавъ, що пропала моя весна, що неволя буде заразомъ и моя смерть!

Въ м'якому вразлывому дытячому серци не довго тривалы ти турботы. По двохъ-трьохъ дняхъ я вже забувъ про пташка и його нещасну долю, забувъ, бачылось, на завсигды. Вражинне

мого злочыну залягло десь у темнимъ кути моеи души и звильна його прысыпалы, прыкрылы и погреблы инши вражиння, инши спомыны.

А про те воно не завмерло. Мынуло цилыхъ дванадцять литъ, и колы на мене звалывся першый велыкый ударъ нещаслыв и доли, колы я молодый, зъ серцемъ повнымъ жагы, бажання жыты и любыты, посередъ чудового лита сохъ и в'янувъ у тюрми и мусивъ почуваты, якъ розбывалыся вси мои надіи, якъ безъ мылосердя толочено, розтоптувано, безъ цили и безъ ума нивечено та руйновано все те, що я вважавъ найдорожшымъ скарбомъ своеи души,—тоди середъ тривожнои, безсоннои ночы явывся мени той маленькый, гарный пташокъ, шпыгонулы мене въ саме серце його сумни, повни тыхои резыгнаціи оченята, прошепталы мени його повильни рухы ти несамовыто страшни слова:

— Ахъ, моя весна пропала! Я въ неволи! Знаю вже, знаю, чымъ то воно скинчыться.

И видъ тоди я не можу позбутыся сього спомыну. Винъ затроюе мени кожду хвылыну щастя, розбывае мою сылу и видвагу въ нещастю. Винъ мучыть мое сумлинне, и мени здаеться, що все дурне, безцильне, жорстоке и погане, що я тилькы колы зробывъ у своимъ жыттю, скрысталызувалося въ конкретный образъ оцього малого, невынно замордованого пташка, щобы тымъ докучлывійше мучыты мене. Тыхымы ночамы я чую, якъ той пташокъ тыхо-тыхо стукае дзьобыкомъ о шыбу, и я прокыдаю я зо сну. А въ хвыляхъ тривогы й розпукы, колы лютый биль запускае кигти въ мое серце и грозыть ось-ось зламаты сылу моеи воли, мени здаеться, що я самъ е той маленькый слаб сылый, голодный пташокъ. Я чую, що якась уперта, завзята и нерозумна сыла держыть мене въ жмени, показуе мени невловыми прывыды свободы и щастя, та може въ найблызшій хвыли безъ прычыны и безъ цили скрутыть мени голову.

Ив. Франко.

На темы зъ Хейяма.

(Зъ перського).

1.

Ты знаешъ, серденько: життє
Дає намъ тугу разъ-у-разъ,
А на кинци й сама душа
Якъ стій одлыне геть изъ насъ.

Сидаймо жъ онъ на морижку,
Зазнаймо скилькысь днивъ утихъ,
Покы новитній морижокъ
Ще не прорисъ изъ насъ самыхъ.

2.

Мене впевняють: „Буде пекло,
Ба є й тепера".—
Не вирьмо, серце, сій промови:
Брехня й хымера.

Колы бъ уси пишлы до пекла,
Хто п'є й кохає,
То взавтра бъ, наче на долони,
Спустило въ раи!

3.

На двóри весна. Поручъ мене—кохана.
У неи, мовъ въ гурыи, станъ.
Є кварта вына,—дакъ його попываемъ,
А збоку хвылюеться ланъ.

На дечыю думку, се—погань, мерзота,
А я вдовольняюся вкрай.
Бодай я зробывся гыдчійшый одъ псюкы,
Колы хочъ згадаю за рай!

4.

Серце-серце! кров'ю обкыпаешъ
Ты зъ лыхои доли,
И що-дня, що-дня тебе шматують
Все новитни боли.

На кинци жъ кинцивъ душа одлыне
Изъ мойого тила...
Такъ на вищо жъ ты, душе, до мене
Въ тило прылетила?!

5.

Маешъ вроду, любый подыхъ,
Гарна въ тебе кожна рыса;
Маешъ лычко, якъ тюльпанчыкъ,
Станъ—неначе въ кыпарыса.

А не звисно: за для чого жъ
Той Маляръ талановытый
Оздобывъ тебе такъ гарно
Въ тлинnимъ царстви сього свиту?

6.

По надъ берегомъ течійкы
Пышно квитчаться зилля́.
Ты бъ гадавъ, що то й не квиты,
А сміється янголя.

Не топчите ихъ зневажно:
Кожна квитка проросла
Зъ праху вродныци, що въ неи
Щичка, мовъ тюльпанъ, цвила.

7.

Якъ насъ не було ще,—такъ само свитало,
Такъ само й смеркалось;
Такъ само вертилося небо. Такъ само
Усе видбувалось.

Поволи жъ ступай, бо не порохъ ты топчешъ
Своею ногою,—
Ты гарній красуни отсе наступаешъ
На око п'ятою.

8.

Черезъ те, що я родывся,
Свиту корысты немае,
Та й на тимъ, що я помру,
Свитъ ничого не зыськае.

И даремне я извидкысь
Хочу видповидь дистаты:
На що тра мени було
И родытысь, и вмираты?

9.

Такъ! що діється на свити,—
Все не зъ нашого бажання.
Ну й навищо жъ маты въ серци
Всяки замыслы й змагання?

Разъ-у-разъ мы мусымъ тоскно
Промовлять самы до себе:
„Ще прыйты мы не поспилы,
А одходыты вже треба!“

А. Крымсьный.

Зъ Абуль-Аля.

1.

Й чого се той ганчаръ
Такъ зневажно топче глыну?—
Винъ не думає, що самъ
Стане глына за хвылыну!

Може буты, що й горща
Зъ тои глыны зроблять люде.
Хто захоче—зъ ганчара
Йисты буде й пыты буде.

Може хтось и въ дальній край
Схоче горщыка поперты!..
И товктыметься биднякъ
За жыття и—зновъ—по смерты.

2.

Ворожбытъ ворожыть людямъ...
Але жъ винъ немовъ слипый:

Має тамъ якуюсь кныгу,
Щось вычытує у ній.

Ажъ нудьга на се й дывытысь!
Де жъ винъ може розгадать
Ти рядкы, якыхъ не тямыть
Самъ пысака прочытать?!

Перше винъ пославъ бувъ Мусу...
Дали Иса вчывъ не такъ,
Хочъ такожъ навчавъ одъ Бога...
А Мохаммедъ—зновъ инакъ.

Кажуть люде: „На останокъ
Буде ще пророкъ у насъ:
Всю тоди пизнаємъ правду!..“
Бидни люде! шкода васъ!

Вы жылы учора въ питьми,
Та й сьогодни жывете...
Тилькы жъ годи!... въ нашимъ свити
Не балакаймо про те!

Хочешъ стрилыты дурныцю—
О!—крычы найголоснишъ!
Але схочешъ правду мовыть—
То шепны та й тыхо дышъ...

А. Крымськый.

Весна.

I.

Сонетъ 1.

О весно, весно, де ты забарылась?
Чому не йдешъ ты насъ тепломъ зогриты?
Уже земля, ждучы тебе, втомылась
И хоче снигъ зминять на пышни квиты.

Чы ще зима не досыть наглумылась?
Чы ще морозы будуть скажениты?
Доволи, вже й диброва зажурылась
И простяга до сонця змерзли виты.

Прыйды жъ, прыйды; тепла и свитла прагнуть
Уси жыви створиння, вси рослыны
И безъ твоеи ласкы замирають.

А прыйдешъ ты,—уборы пышни вдягнуть
Садкы, лисы, и горы, и долыны
И спивы щастя въ гаи залунають.

II.

Сонетъ 2.

Прыходь же, весно: вже готови вси мы
Тебе, богыне пышна, зустричаты
И, вглядившы твои зелени шаты,
До тебе выйдемъ зъ спивамы гучнымы.

А ты устамы пышнымы твоимы,
Якъ ривныхъ, всихъ насъ станешъ цилуваты.
И оттоди почнемъ мы ожываты
И замицнятысь сыламы новымы.

И забреныть, и полетыть угору
Нашъ спивъ, окрыленый твоимъ коханнемъ,
И вславыть винъ твои могутни чары.

Усе до одного прыстане хору,
И гимнъ людей зъ пташынымъ щебетаннемъ
Въ одній гармоніи проныже хмары.

III.

Сонетъ 3.

Ты все не йдешъ, и заклыкъ нашъ даремный,
Хоть часъ давно наставъ твого прыходу?
Чому жъ не хочешъ ощастыть прыроду?
Чы тымъ, що въ їй жыве народъ никчемный?

Такъ: темни души й неба покрывъ темный,
Холодни хмары надъ серцямы зъ льоду.
Але прыйды и, якъ цилющу воду,
Подай у серце намъ свій вплывъ таемный.

О, чаривныце! ликарко чудова!
Ты клычешъ жыты й тыхъ, хто жыть не хоче,
Ты гоишъ раны втомленого духа.

Ось-ось твоя жыва поллеться мова,
Й жыттемъ створиннє всяке затрипоче,
Що тую мову тилькы разъ послуха.

V.

Сонетъ 5.

Я чувъ іи, ту мову чаривную,
И серце рветься ще іи почуты.
Найбильше щастя, де найменшъ отруты,
И щастя те моє, бо я истную.

Тà мова душу розважа смутную;
Тоди вже не пытаюсь я, чы буты:
Здається, въ вичнисть бы протягъ мынуты,
Щобъ вично бачыть ту красу жывую.

О, хутко, хутко вже тебе побачу,
Красо-прыродо, въ шлюбному убранню,
Тебе, утихо кожному дыханню.

Якою жъ писнею тоби виддячу
За радисть ту, що въ серце налылá ты?
Натхны мене й навчы тебе спиваты!

VI.

Канцона 1.

Вона вже йде,
И серце жде
Іи, якъ кралю молоду.
Иды жъ скоришъ,

Мене потишъ,
Тоби на зустричъ я пиду.
Въ ряснимъ гаю
Журбу свою
Забуду й щастє тамъ знайду;
По мукахъ всихъ
До чаръ твоихъ
Зъ сльозамы щастя прыпаду.
Тоби яснiй,
Тоби благiй
Я росповимъ свою биду;
Твоимъ квиткамъ,
Твоимъ пташкамъ
Гучни я спивы заведу.
Иды жъ мерщiй!
Въ прыроди всiй
Я чую вже твою ходу.
Красо моя!
Зустрину я
Тебе якъ кралю молоду.

VII.

Канцона 2. Сестина 1.

Вже хмары не таки густи й холодни;
Ихъ сонце проминемъ своимъ розбыло.
Воно осяло и зогрило землю
И щедро всимъ дало свого проминня;
Дало його й на наши вбоги хаты,
И всякъ його прыймає, скилькы хоче.

Воно никого помынуть не хоче;
Не якъ земни ти свитыща холодни,
Що ихъ проминнє не про вбоги хаты.
И кайданы зимы воно розбыло
Не за для тыхъ, що видъ його проминня
Шатромъ готови бъ захыстыты землю.

О, сонечко! давай намъ бильшъ на землю
Проминня, бо земля тепла вже хоче;
А наши всяки штучніи проминня
Палацы хай освичують холодни.
О, сонечко, колы бъ же ты розбыло
Той дахъ, що скрывъ видъ тебе наши хаты.

Щобъ темрявы не зналы наши хаты!
Осяяни—воны осяють землю,
Бо свитло, скоро кайданы розбыло,
Вже безъ упыну пиде скризь, де хоче.
А норы темни и снигы холодни
Не скрыють видъ земли його проминня.

Тебе, благе небеснее проминня!
Тебе витають наши вбоги хаты,
Бо ты зогрило намъ чуття холодни.
Любовъ небесъ—ты вчышъ любыты землю,
И серце землю всю зогриты хоче,
Бо ты въ йому холодный лидъ розбыло.

Ще лыхо намъ бажанне не розбыло
Иты туды, де сяе намъ проминне,
И серце буты въ темряви не хоче.
Мы на земли будуемъ наши хáты,
Але зъ небесъ мы визьмемъ свитъ на землю,
Щобъ винъ свитывъ и гривъ серця холодни.

Холодни хмары, сонце, ты розбыло!
Пошлы жъ на землю бильшъ и бильшъ проминня,
Бо наши хáты тьма повыты хоче!

VIII.

Сонетъ 6.

На небо знову сонце выплывае,
Щобъ докинчыть звытяжную роботу;

Але покынь теперъ свою турботу:
Вже ворогивъ твоихъ давно немае.

Поглянь на все розложыще безкрае:
Тамъ крыга й снигъ, твого вжахнувшысь льоту,
Ростанулы, щобъ дать воды болоту,
Та вже й воно видъ тебе высыхае.

И сонце бачыть, що війну скинчыло,
Бо бачыть поле вильнымъ зновъ и чыстымъ—
И стало зъ лютого благымъ и мылымъ.

И де вогнемъ палючымъ променыстымъ
Воно снигы ворожи ростопыло,
Зростыло тамъ травы зеленый кылымъ.

IX.

Сонетъ 7.

Вже скризь травыця пышно землю вбрала.
Поглянь на гору, якъ тамъ на узбочи
Прыроды сылы молоди робочи
Іи засіялы безъ плуга й рала.

Дай, Боже жъ, щобъ повикъ вона пышала
И тишыла вси стомленіи очы;
Дай, Боже, щобъ зъ холоднои пивнсчы
Вона зимы ще довго не зазнала.

Нехай не схне й не зитнеться косою,
А зеленіе проминемъ зогрита
И скроплена небесною росою.

Бо такъ не втишуть пышною красою
Уси багатіи дарункы лита,
Якъ та травыця втишыла собою.

X.

Сонетъ 8.

Бувъ день ясный—и вразъ зибралысь хмары;
Але видъ ныхъ не будьмо въ безнадіи,
Бо то бажани гости весняніи,
Що не прыносять намъ на землю кары,

Але несуть дощу благіи дары,
Щобъ дать пожыву на жыта новіи,
А пышно вбрани лукы молодіи
Прыбраты ще въ нови яснійши чары.

И дощъ пройшовъ. Сіяє зновъ проминнє
Зъ ясныхъ небесъ надъ пышною землею,—
Вона жъ така хороша стала й свижа,

Неначе въ ти щаслыви дни творіння,
Колы ще не глумылыся надъ нею
Ни лютый звиръ, а ни людына хыжа.

XI.

Сонетъ 9.

Весна все дужче роспраляє крыла.
Дерева вже вдяглы новеє вбраннє.
О весно, весно, чыстеє коханнє,
Якъ бы ты й кожне серце обновыла!

Якъ бы й нашъ духъ ты такъ красою вкрыла,
Щобъ безъ злобы, зневирря й горювання
Твоихъ пташокъ мы чулы щебетання.
Чы надъ людьмы твоя краса безсыла?

Але я все жъ тебе благословляю;
Щаслывый тымъ, що мигъ тебе спизнаты,
Я не хотивъ бы землю покыдаты

И тилькы смутно, що зъ такого раю
Зробылы мы долыну мукъ безкраю,
Де тилькы й можна плакаты-рыдаты.

В. Самійленко.

Очы.

Сонце кынуло по за себе блыскучымъ золотымъ вогнемъ. Блыскомъ мерещилы горы, сялы долыны. Прысиле на горбку село залывалося яснымъ свитомъ, мыныло фарбамы розтопленого золота й миди. Одынъ струминь того блыскучого проминня оперся у ныэеньку Мотроныну хату. Вогнемъ горилы викна, жеврилы неривни, били стины; вогнемъ облывався похыленый коминъ, блыщалы помащени глеемъ прысьбы; сяючымъ полум'ємъ яснила почорнила стриха, и проныкаючымъ свитломъ дрижало кожде стебельце, кождый напивъ перегнылый снипокъ обдертои хаты.

Струминь блыскучого свитла вдырався и до середыны та й залывавъ цилу хатыну. Въ блыску полум'я сміявся мысныкъ рядомъ билыхъ мысокъ, яснила постиль, выглядавъ из-за сволока свяченый васыльокъ, блыщалы святи образы.

Золоте проминнє заходячого сонця облывало высоку стать молодои дивчыны, що схылылася надъ одимкненою скрынею и щось тамъ перебирала; воно гей бы продыралося черезъ неи, а русява іи коса яснила кругомъ, якъ головы святыхъ на образахъ.

На лавци сыдила стара жинка, складала до купы рубци, а въ рукахъ мыгала блыскавкою довга голка: то ховалася, то вырынала зъ билого полотна.

Двери рыпнулы. Свитло кынулося цилымъ снопомъ на образы и розбиглось по усихъ кутахъ хаты.

За нымъ увійшла мала пидсадкувата жинка.

— Слава Исусу!

— На викы.

— Що шыете, нанашко?

— Отъ, щось шыю. Сидайте!

— Най все добре сидає.

— Прыйшлысьте намъ що доброго сказаты?

— Нема ничо доброго, ни злого; прыйшламъ, щобы-сьте мени далы зо два сирныкы.

— Калыно, дай сусиди сирныкъ, десь у прывалку,—сказала стара жинка до дивкы.

Дивка поступылася до прывалка та й ажъ засіяла видъ блыску сонця и своеи красы. Высока, гнучка, билява—вона закрасыла цилу хату.

Сонце ще яснійшымъ проминнємъ кынуло на хату, лышъ уже не золотымъ, а якымсь мутнійшымъ, кервавымъ, а зъ нымъ доходылы якись далеки мишани зъ повитрємъ згукы.

— Дзвонять!—шепнула стара и пиднесла руку, щобъ перехрыстытыся.

— Не хреститься, то по души дзвонять.

— Най зъ Богомъ спочывае,—сказала стара побожно,—кому вже судылося умерты.

— А вы не знаете, хто вмеръ?

— Богъ знае.

— Та жъ то Палагна Процева.

— Що кажете!

— Ого!

— Така здорова годна жинка!

— Вночи заслабла, а сьогодня уже й мынулася.

— Може то ще не вона?

— Та якъ не вона? Сама іи сестра Васылыха казала мени: йшла селомъ, плачучы.

— И багацтво ничого не помогло, якъ прыйшовъ часъ; а такъ надъ нымъ розпадалася.

— Скупа була небижечка, надъ усимъ ажъ тряслася.

— А теперъ якась инша його обсяде, бо винъ десь незабаромъ схоче женытыся.

— О-тось те вповилы: чы схоче? Сьогодня такый женыться, якъ жинка умре, що надъ гробомъ трясеться, а винъ ще не старый,

здоровый; лышъ учуемо, що якусь дивку засватавъ, такъ теперъ дзвоны чуємо.

— А пропасныця бы нымъ трясла, та винъ дивку сватавъ бы,— обизвалася Калына, смiючысь.

— А що жъ ты гадаешъ?

— А де жъ дивка пишла бы за його?

— Та винъ ще липшый видъ парубка, а багацтво ажъ гуде.

— Прыпадокъ выйшовъ бы на його маєткы! Якъ заверне велыки, якъ банькы, били очы, то ажъ морозъ тиломъ иде.

— Ой, небого, кобы тя лышъ бравъ!

— Най го лыхо бере!

— Що хочешъ,—багачкою була бъ. Тамъ поле, волы, кони, коровы. А въ хати—чого тамъ нема! Повни скрыни усього; видь полотенъ ажъ грядкы угынаються,—звiй коло звоя. Вона, небижка, ночамы бувало пряде.

— Ой уже! Якъ бымъ на його подывылася, то бы усього видхотилося мени.

— Дурна, а тоби на що на його дывытыся?

— Та якъ не дывытыся?

— Коло такого хазяйства, якъ у його, то нема часу прыдывлятыся чоловикови.

Жинкы смiялыся, цокотилы, а дзвоны дзвонылы далеко сумно. Ясне проминнє блидло, зчорнило, а видъ червонои лукы сиро видбывався прыкрытый мракою клынъ гиръ. Гордо, неривно видризувалыся верхы деревъ, а зъ одного боку пидносывся вгору золотый хрестъ на церкви. Сонце гасло, дзвоны стогналы, плакалы и гралы хвылямы прычахлого проминня, погасаючои днины.

. . . .

. . . .

У дви недили писля того, якъ видзвонылы багачевiй жинци по души, у Мотроны за столомъ сыдилы старосты.

Мабуть сусида у таку годыну сказала, що багачысько кынувъ на Калыну окомъ та й заславъ до неи старостивъ. Мотрона зъ утихы не знає, якъ має годыты: гостыть, частує; а донька стоить коло печы, якъ стина блида, зъ затысненымы зубамы. Багачъ и соби понурывся, сыдыть, ничого не говорыть, лышъ видъ часу до часу зыркає на дивку зъ пидъ ока билымы кульковатымы, якъ банькы, очыма.

Въ сели ажъ загудило. Про нищо въ цилимъ сели не говорять, лышъ про Калыну. Де двоє стоить, тамъ, якъ кажуть,— вона третя.

— Отсе разъ їй трапляється, отсе разъ! багачкою буде.

Дивкы кажуть, що вже видъ теперъ згордила: хочъ ще не подала слова, а вже иде селомъ, якъ бы никого не бачыла. Молодыци, що мають свекрухъ, завыдують, що сама буде соби у хати; парубкы нибы жартують, а выдко, що ихъ злисть бере, що не можуть зъ багачемъ зривнятыся. Калыну и саму багатство кортыть, та часомъ ажъ повирыты не може, колы нагадає, якою багачкою вона була бы, якъ люде за люде малы бы її, якъ бы у церкви розступалыся передъ нею, якъ бувало передъ небижкою Палагною. Киньмы йиздыла бы, якъ пани яка. Варвара, що такы пышається, що їй тато волы дає, и ривнятыся до неи не зможе. Лышъ якъ його соби нагадає, то наразъ якъ бы завмерла; та не такъ його, якъ його били кульковати, якъ банькы, очы.

. . . .

. . . .

Уже по весиллю.

У хати лышъ пташачого молока нема, багацтво ажъ розпирається, а вона виддыху соби не дає, все робыть та й робыть, якъ бы пишла за такого, що якъ не заробыть, то не має що до рота взяты. Цилый день у роботи та у хазяйстви. Якъ винъ на обійстю, то вона въ хати щось робыть; якъ винъ увійде до хаты, то вона на обійстю десь знайде соби роботу, а все лышъ дывыться, абы сама була, щобы не чула його духу, не выдила билыхъ велыкыхъ, якъ банькы, очей.

Не разъ у недилю убереться якъ пава та й иде зъ нымъ до церквы. Винъ ажъ голову задере зъ гонору та лышъ видъ часу до часу глыпає на неи окомъ, а їи кождый його поглядъ якъ бы цвяхомъ до земли прыбывавъ,—опустыть въ долыну очы, а на серци якъ бы хто каминня наклавъ.

Зъ усеи роботы найлипше любыла прясты; та хочъ грядкы видъ пряжы угыналысь, вона все пидъ куделею сыдыть. Сусиды казалы, що винъ бувало небижку жинку и самъ до кудели наганяє, а за цеи лютыться, та й сварыться, що колысь уси кудели переломыть.

А вона сыдыть та такъ якъ той павукъ снує нытку за ныткою та й зъ веретена очей не зводыть.

Колы винъ коло неи сяде, говорыть,—вона соби говорыть видповидае, та лышъ видъ часу до часу видвертае голову, абы не бачыты його велыкыхъ билыхъ, якъ банькы, очей.

Якъ колы сама у хати, то стане коло викна та й задывыться на сыне небо, на горы, що ховалыся у далекій сынявій мраци, та й зитхне глыбоко, якъ бы їй жаль було за тымъ сынимъ небомъ, що такъ яснило, колы вона ще дивувала, колы ще не знала, яка іи доля чекае.

Вулыцею перебижыть яка дивка, зачервоніють овыванкы, а іи якъ бы сипнуло щось за серце,—прыпре голову до стины, а думкы, якъ мухы, бренять по голови. Нагадае то одно, то друге; якъ бувало ходыть зъ дивкамы на танець, та якъ Иванъ іи здоганяе; Васыль, бувало, завсигды іи першу клыкавъ у танець. Иде на толоку, якъ бы на весилле, така рада, така весела,—а въ голови все одна думка, усе якъ бы пыталася іи, що іи чекае, якъ вона жыты буде?

Ось показалося жытте!

Щось зновъ мыгнуло по передъ викна. То винъ звидкысь зновъ узявся. Гадала, що його нема дома, а винъ тамъ стоить та й держыть щось у рукахъ. Ставный винъ, высокый, волоссе, якъ зъ ворона, чорне, блыскуче. Наразъ видвернула голову, прымкнула віи, та хоть не дывыться, то бачыть його кульковати били, якъ банькы, очы.

. . . .

. . . .

Знайшлась дытынка. Таке маленьке, неспромижне, вытягае рученята, шукае іи серця, жые іи кров'ю. Безъ неи воно не обійдеться, плачемъ іи прыклыкае, а вона сумуе, колы лышае його. Воно цилый свитъ для неи, циле жытте въ нимъ, цила іи душа. Лышъ колы бъ воно до неи засміялося, подывылося на неи. Ухопыла обыдва кулачкы у свои рукы, цмокае, всмихаеться, а воно стягае губкы, крывыть бровынята, насылу розтулюе затулени віи. Ще разъ покрутыло головкою, скрывылося—и глыпнуло на ню велыкымы билымы, якъ скляни банькы, очыма.

Н. Кобрынська.

Поезіи.

Сльозы.

Мынае часъ ночамы, днямы,
Сплывае мрійнымъ коломъ снивъ,
И вже давно не вси мижъ намы
И друзи й свидкы кращыхъ днивъ.

О, скилькы сылы занепало,
Погасло радисныхъ надій,
И скилькы страдныкивъ послало
Прокльоны доли молодій.

И скилькы спыть ихъ сномъ могылы
Въ земли холодній мовчазній,—
Оттыхъ, що сылы въ ихъ кыпилы,
Що потопалы въ мори мрій!..

Такъ на ланахъ достыглыхъ жыта,
На буйнимъ витри колоскы
Найкраще зерно плодовыте,
Мовъ сльозы, точать на пискы...

Пısля похорону.

Гирко ты плакала... Стины мовчалы.
Блымала, гаснучы, свичка сумна.
Тини по темныхъ кутках хвылювалы,
Мовъ шепотилы: „сама ты, одна!..“

Гирко ты плакала... Все промынуло:
Мылощи, любощи, свята ясни...
Все геть мынулося. Круто звернуло
Щасте недовге на темряви дни.

Гирко ты плакала... Сльозы душылы.
Сумно глядилы на тебе зъ стины
Очы дружыны и мовъ говорылы:
„Серденько, годи, забудься, засны!..“

Гирко ты плакала... Стины мовчалы.
Мовъ прыслухалася й тыша нима.
Тини ще блыжче зъ куткивъ выступалы...
Въ цилому свити була ты сама!..

Урожай.

Въ чыстимъ поли похожаю,
Скилькы зору—оглядаю
Буйни нывы та ланы:
Скризь пышаються воны!

Колосъ колосу кывае,
Колосъ колосу спивае,
Нибы скризь гуде бджола,
Божа ратайка мала.

Ледви-ледви колыхае
Билотурка золотая,

И поныкъ густый ячминь,
Мовъ йому стояты линь.

Шелестыть овесъ митластый,
Зъ витромъ бавыться, срiблястый,
И волошка промижъ нымъ
Грае винчыкомъ дрибнымъ.

Перепилка голосыста
И комашка золотыста,
Жукъ, метелыкъ той и я—
Вси въ степу одна сем'я.

Всимъ намъ сонце зъ неба сяе,
Всихъ насъ степъ прыйма-витае
На ясныхъ своихъ ланахъ,
Вси мы въ його у гостяхъ...

А надъ степомъ витеръ вiе,
Сяе сонце, землю грiе,
Ходять-грають на корни
Хвыли золота ясни:

Колосъ колосу кывае,
Колосъ колосу спивае,
Нибы скризь гуде бджола,
Божа ратайка мала.

---

* *
*

Не прышукуй зъ неправдою згоды,—
Стринешъ лютую згубу ты въ iй,
А въ годыну важкои прыгоды
Стiй за правду, безбоязно стiй!
И падешъ ты, якъ палы герои,
Тамъ, де досыть славетныхъ лягло,
Де зъ ихъ слизъ и кровы ихъ святои
Слово правды жывои зiйшло.

***

Тыхо гойдаються въ сыньому мори
Искоркы-зори,
Нибы купаеться въ хвыли блыскучій
Рій ихъ летючый.
Скели здіймаються, ще неостыли,
Темни, похыли.
Въ чорнимъ мижгирри десь свитло палає
И погасає.

Чуєте писню на тыхому мори,
Въ сынимъ просторі?
Слухайте, ось вона знов обизвалась
И увирвалась.
Човенъ малюється въ мори на хвыли
Геть за пивъ-мыли.
Хто, безталанный, тамъ хоче вловыты
Долю у сити?..

Тыхо купаються въ сыньому мори
Искоркы-зори;
Тыхо гойдається пина тамъ нижна
Вся билоснижна.
Писня далекая ледви лунає,
Мовъ замирає...
Дай йому, Господы, въ ничъ сю вродлыву
Долю щаслыву!..

М. Чернявськый.

Лялечка.

Етюдъ.

Triste comme un beau jour
pour un coeur sans espoir.

F. Coppée.

рабынястый визъ, запряженый одною конякою, разъ-у-разъ пидскакувавъ и немылосердно трусывъ, не попадаючы въ колею. У земськои вчытелькы Раисы Левицькои, що йихала на визи, почало одъ труськои дорогы болиты пидъ грудьмы—и це було добре, бо одрывало іи одъ прыкрыхъ думокъ. Вона ще не прохолола писля исторіи зъ попомъ, мовъ видламокъ розирванои выбухомъ бомбы. Передъ іи очыма якъ на злисть вставало худе, скрывлене видъ злосты облыччє попове... Та все скинчылося тымъ, що іи перенесено до другои школы, куды вона саме й йиде. Заразъ по испытахъ вона забрала своє убоге манаттє и, не бажаючы й дныны лышатыся въ одному сели зъ нависнымъ попомъ, подалась у дорогу. И хочъ вона далеко була вже одъ мисця прыгоды, а все жъ ця исторія гнитыла іи, якъ сонна мара, и мутыла іи, и пидіймала у серци злисть. Це вже вдруге на протязи своєи трынадцятылитньои службы вона мусыть черезъ непорозуминнє зъ попомъ минять школу—и хто знає, що чекає іи на новому мисци...

Але те, що такъ трусыло и такъ кололо пидъ грудьмы, не давало снуватыся гиркымъ думкамъ.

Край дорогы, якою котывся визъ, лежавъ билый писокъ и пересыпався на витри. Раиса задывылась, якъ курывся надъ зем-

лею, немовъ дымъ, билый писокъ и пеленою закрывавъ далеку смугу чорного бору. Чепурни березы маялы на витри, якъ русалкы, зеленымы косамы. Кострубати й прысадкувати вербы зъ обохъ бокивъ дорогы мицно чиплялыся оголенымъ кориннємъ за землю, немовъ хыжый птахъ загнавъ пазури у здобычъ. Було, не вважаючы на травень, душно, якъ улитку. По гарячому небови повзлы довги й били, якъ павутыннє, хмаркы, а на заходи вставало щось гризне и росло и сварылось далекымъ гуркотомъ. Раиса все поглядала туды, зъ тривогою думаючы, чы втечуть воны одъ грозы, пры однiй згадци про яку вона холола и здригалась. Визныкъ, въ одповидь на iи проханнє, цмокавъ на шкапу и бывъ iи пужалномъ по сухыхъ ребрахъ, та це помагало не багато.

В'ихалы въ лисокъ. Тутъ було затышно и пахло смолою. На тли яро-зеленои молодои березыны гаптувалысь чорни гилькы сосныны, а тамъ, де березына вытисняла сосну та пропускала парусы сонця, все, здавалось, залыте було зеленымъ бенгальськымъ вогнемъ. Надъ дорогою попадалась часомъ вся въ цвиту дыка груша, або кущъ черемхы зъ медовымъ духомъ билыхъ деликатныхъ кытыць.

За лисомъ шыроки поля поволи й лагидно спускалыся унызъ, и визокъ усе котывся вузькою нев'изженою дорогою, шо бигла крывулькою помижъ озымыною до села.

Та ось и село. Середъ нызькодолу й мочаривъ стояло воно, прыкрывшы свои убоги осели витамы крыслатыхъ вербъ. Здалеку здавалося, що то не хаты, а стижкы счорнилои й гнылои соломы ховаються пидъ вербамы.

Визокъ котывся вулыцею, а Раиса цикаво роздывлялася на обыдва бокы. Хаты здебильшого булы стари, чорни, зъ чорнымы жъ, порослымы мохомъ, стрихамы. По дворахъ стоялы багна й зеленасти калюжи. Вулыця тежъ блыщала баюрамы. На всьому одбылысь слиды убожества. И жытла, и люде, що вично рыються въ земли, прыйнялы, ввыжалось Раиси, колиръ земли, здавалыся деталямы мертвои прыроды. Багныстою вулыцею йшовъ мужыкъ, немовъ дубове кореныще котылось по дорози: смагле, якъ кора на дереви, облыччє, цупки, порепани й прыпали землею рукы, груби, якъ пенькы, ногы. Онъ выбигла зъ чорнои хаты молодыця, прыклала долоню до очей и дывылась на подорожню. Сонце грало на iи бронзовыхъ голыхъ ногахъ, якъ на стовбури похыленои надъ тыномъ вербы. На вулыци, по пидъ хатамы, валялася де-

ревня; диды сыдилы на ній, схылывшы головы, и ледве можна було одризныты ихъ одъ тои темнои, счорнилои массы. Замурзана дитвора, въ помишъ зъ собакамы и свынямы, роилася по пидъ тынню. Худи пидсвынкы на высокыхъ ногахъ, зъ заболоченымы черевамы, ныкалы по вулыци. Скризь тхнуло гноємъ. Въ долыни, въ озерци, хлюпалы праныкамы пидкасани, зъ червонымы якъ у бусливъ ногамы, молодыци. За выгономъ, край села, выднилось друге село, густо заселене сирымы хрестамы, пидъ якымы тыхо спочывалы, обернувшысь въ землю, трудивныкы земли. А дали розлягалось поле—ривне, сиро-зелене, голе—на якому червона спидныця робитныци здавалась одынокою польовою квиткою.

За закрутомъ, на горбочку, з-за велыкыхъ пышныхъ кленивъ, выглянула била церква. Черезъ дорогу, проты церквы, стояла школа—нова, высока, пидъ securityзализомъ, на горбочку, якъ сорока на тыну. Визныкъ завернувъ и в'ихавъ у велыкый, зарослый шпорышомъ, двиръ.

Показалося, що школа замкнена. Раиса обійшла навкругы іи, зазырнула у викно, звидкы глянула на неи пустка, поторсала колодкою на дверяхъ одъ чорныхъ синей—никого й ничого. Якыйсь чоловикъ сперся одъ вулыци на тынъ и зъ цикавистю стежывъ за Раисою.

— Не знаєте, въ кого ключъ одъ школы?.. я нова вчытелька...—звернулась до нього Раиса.

— Та мабуть у сторожыхы, у Тетяны... Бигай-но швыдко по Тетяну, вона поле въ мачухы на городи!...

Услидъ за цымы словамы почулася лопотнява босыхъ нигъ и щось биле мыгнуло на вулыци.

Раиса сила на лавци пидъ школою и чекала сторожыху. Навкругы було тыхо и безлюдно. На велыкому зеленому шкильному двори паслась роспряжена вже визныкомъ коняка, а винъ самъ прылигъ у холодку пидъ возомъ.

Мынуло такъ більшъ пивъ годыны. Врешти ляпнула хвиртка и на стежци показалась Тетяна. Суха, прыстаркувата дивка, вона мицно держала въ замазаныхъ свижою землею пальцяхъ ключъ, зъ неймовирою поглядаючы на Раису.

— Здрастуйте!..

— Здрастуй!.. одчыны школу... я прыйихала до васъ за вчытельку.

Тетяна прожогомъ, зъ рухамы москаля у спидныци, кынулась одчыняты школу, впустыла Раису, а сама побигла зносыты зъ воза речы.

Гучно залуналы по пустыхъ хатахъ Раисыни крокы, и сперте, зъ сыльнымъ духомъ сосновои дошкы повитрє затамувало ій виддыхъ. Вона швыдко поодчыняла викна. Тепле, зеленасте свитло выповныло хаты, и глянула у викна шырока блакыть неба.

Тетяна тымъ часомъ позносыла усе манаттє зъ воза, унесла воды, подала учытельци вмытыся и налапавшы въ мишку самоваръ, вытягла його звидты за вухо, ажъ винъ забряжчавъ.

— Самовара вамъ ставыты?

— Наставъ...

Покы сторожыха поралась биля самовара, Раиса пишла оглядаты школу.

Школа була простора, нова, недавно поставлена. У велыки викна невпынно перлось сонце и такъ пекло высоки соснови стины, що на ныхъ выступала жывыця. Жовто помальовани парты, ссунути въ кутку докупы, булы покрыти пыломъ. Въ шыбку былась здорова муха и жалибно дзычала. Одъ чорнои шафы зъ кныжкамы до шкильнои дошкы павукъ снувавъ павутыннє. Раиса обійшла уси покои,—скризь була пустка и тыша; школа нагадувала порожній вулій, перекынутый пидъ хатою на сонци. Кватыра вчытелькы складалась зъ двохъ невелычкыхъ хатынокъ. Особлыве мала була спальня. Въ ній заледве могло помистытыся лижко, маленькый столыкъ и невелычка скрыня. Колы Раиса прылягла на лижко, ій здалося, що вона опынылася на дни глыбокого колодязя, бо нетынковани соснови стины, що тисно обступалы іи навкругы, дуже скыдалыся на цямрыну. Друга хатына була трошкы бильша и зъ виконъ выдно було билу церкву середъ зелени высокыхъ деревъ.

Покы учытелька пиджывлялася, сторожыха стояла коло дверей, уважно розглядаючы іи та іи пакункы зо всихъ бокивъ. Врешти вона насмилылась, сила зъ краєчку на канапку и почалась розмова, въ якій сторожыха намагалась якъ найбильше довидатысь видъ Раисы та якъ найбильшеросповисты ій.

Раиса дизналася, що школа стоить порожньою ще зъ посту, колы учытелька злягла та й хутко й душу Богови оддала; онъ тамъ, у тій маленькій хатынци, де Раиса буде спаты,—тамъ

мучылась одынока якъ палецъ учытелька, и колы бъ не стари матушка, не було бъ кому и очей закрыть.

— Хыба пипъ старый уже?

— Ни, пипъ не старый, винъ удовець, мае одну дивчынку пидлитка, стари жъ матушка—то маты попова... Багатыръ, велыкымъ хазяйствомъ орудуе, а що въ сели панивъ нема—нема де й заробыты, то люде йдуть до батюшкы...

Тутъ Раиса довидне дизналася, що й колы саме сказавъ пипъ дякови, що одповивъ йому дякъ, що зъ того выйшло, и якъ та історія одбылася на крывій Семеныси, чоловикъ якои доводыться братомъ у другыхъ дяковому кумови... Оповидання Тетяныне, якъ хвыли одъ укынутого въ воду каменя, все ширшымы й ширшымы кругамы росходылось по селу, займало массу людей, захоплювало далеки куткы и плутало таки детали рижныхъ сторинъ жыття, що въ голови Раисыній усе змишалося, и вона перестала слухаты гоминку сторожыху.

Росташувавшысь на швыдку въ своихъ двохъ покоикахъ, впорядкувавшы свою дивочу постиль, Раиса рано лягла у лижко. Та спаты не могла. Свичка блымала на столыку въ головахъ, а вона, вытягшысь пидъ свижымъ рядномъ, водыла очыма по дощаныхъ сосновыхъ стинахъ тиснои хатыны. Пры тьмяному свитли стины ще тиснище обступалы Раису, ще бильше нагадувалы колодяжну цямрыну. Раиса лежала на дни колодязя, а тамъ, вгори, куды свитло ледве доходыло, почынався свитъ и жытте.

Жытте!... вона думала про нього. Отъ ій уже трыдцять першый рикъ пишовъ, а чы багато дало ій те жытте? Вона тилькы и жыла, що въ останнихъ клясахъ духовнои школы, колы семынарысты, называючы себе родычамы іи, прыносылы ій кныжкы, велы зъ нею розмовы про любовъ до народу, про політыку... Ій було страшно и любо; вона ховалась зъ своимъ скарбомъ, зачытувалась до болю головы, тремтила одъ новыхъ думокъ и почувала въ соби таку любовъ до „народу“, що спочатку хотила вмерты для нього, а потому роздумала и поклала жыты. Вона уважала себе за щось выще одъ своихъ подругъ, та й одъ тыхъ людей, що булы навкругы; въ грудяхъ у неи радисно былась хвыля новои сылы. Вона рвалась изъ шкильныхъ стинъ на волю, на службу „народови“. И сталося. Батько, старый убогый дякъ, забравъ іи додому, на село. На сели булы сами мужыкы, якыхъ Раиса добре знала и не дуже любыла. Вдома, у биднoти,

у великій сем'и, де не було мисця зайвому ротови, жылось не весело. Правда, батько изъ шкуры лизъ, щобъ одягты Раису не гирше одъ попивенъ, абы даты ій спромогу йиздыты по весиляхъ та по храмахъ, де можна було знайты женыха-богослова. Та женыхъ якось не знаходывся, бо ни багачкою, ни красунею панна не була, бида вдома не меншала,—и по двохъ рокахъ, змарнувавшы батькови надіи, Раиса мусыла пійты въ учытелькы. Трынадцять литъ учытелькою! Трынадцять литъ вона сохла, якъ яблуко у сушни. Спочатку хочъ потишала себе думкою, що вона не зайва на свити, що вона служыть высокій справи, але ця теорія зъ кожнымъ рокомъ блидла, половила и зъ часомъ зовсимъ загынула. Жыттє, таке одноманитне, таке безбарвне, текло вузькымъ корытомъ и ничого не давало для особыстого щастя: выроблялысь однобични, професіональни интересы, по за якымы вона почувала себе мухою в-осены. Вона такъ и называла себе: „осиння муха“. Раиса не разъ пытала себе, чы любыть вона свою школу? Такъ, вона любыла школу, любыла свою роботу, пры якій втрачала голосъ, хрыпила, надсажувала груды и вела безперестанну війну зъ школярамы, зъ ихъ батькамы, зъ попомъ и зъ начальствомъ. Вона любыла це все, якъ любыть мужыкъ оранку, жныва або тверду лаву, на якій спочывае його натомлене, струджене тило.

Однакъ для серця цього було мало. Правда, воно не разъ розцвиталось пидъ зминлывымъ проминнємъ щастя, цвило закынуте, невидоме, у тыши, и не маючы надіи кынуты насиннє въ родючый грунтъ, зив'яло, зсохло, якъ зсохлы іи лыця, груды, рукы, якъ зсохла вона вся, мовъ польова квитка зъ гербарія.

И ось, кынута долею въ чуже село, ще більшъ одынока, якъ доси, перевертається вона зъ боку на бикъ на дни колодязя и не може заснуты, и зъ жахомъ думає, що мусыть же выйты колысь зъ цього колодязя и стритыся зъ дійснистю, въ якій центральне мисце на сей разъ займає така дрибнычка, якъ видносыны зъ попомъ.

Вже почало днити, колы Раиса заснула.

Збудывъ іи чужый голосъ пидъ викномъ:

— Я ще вчора бачывъ, якъ щось пид'ихало до школы, та й кажу батюшци: чы не нова вчытелька, а воны й посылають— пійды, кажуть, до Тетяны, дизнайся, хто, звидкы й що воно...

Раиса, мовъ опечена, скочыла зъ постели и застукала въ викно. Яке йому дило? Це не церковна школа, а земська!... Вона його не знає и знаты не хоче, винъ для неи нищо, винъ тилькы „законовчытель", та й то не теперъ, на вакаціи. Це просто нахабнисть, думала Раиса и хвылювалась.

За килька день була недиля. Раиса не пишла до церквы. Зумысне. Вона ныкала по порожнихъ хатахъ, перечытувала стари кныжкы, сыдила въ садку пидъ деревомъ, або прыймала школяривъ, що прыносылы ій суныци, абы познайомытысь зъ учытелькою. Пойихаты на вакаціи вона не мала куды, батько давно померъ, до родычивъ не хотилось.

Пипъ ничымъ не об'являвся, и Раиса трохы заспокоилась.

Раиса найбильшъ любыла сыдиты пидъ викномъ у своій „чыстій" хатынци, звидкы було выдно билу церкву середъ густои зелени. Часомъ, колы сонце погидно сидало, церква здавалась рожевою, а вершечкы деревъ золотымы.

Одного вечора, колы Раиса мылувалася грою свитла на церкви, передъ викнамы несподивано з'явылась высока постать. У Раисы стрепенулось серце. Одскочывшы одъ викна, вона кынулась до выходу, та згадала, що обыдви двери выходять у двиръ, и вона напевно стринеться зъ попомъ. Раиса перебигла клясъ, одчынила викно и выскочыла въ садокъ. Пипъ поторсавъ двери, постоявъ трохы, и, обійшовшы школу, заставъ Раису пидъ стиною.

Обоє змишалыся.

Винъ знявъ брыля, и рум'янець збентеження поповзъ йому ажъ на лысыну.

Вона—зигнута и блида, стрила його переляканымы и сердытымы очыма.

Винъ прыйшовъ познайомытыся. Винъ знавъ, що вона прыйихала и въ недилю выглядавъ іи въ церкви, але вона не одвидала дому Божого... Вона тутъ людына нова, никого не знає, и колы трапыться яка потреба, винъ просыть звернутыся до нього—свого найблыжчого сусида. Бо хочъ вона земська вчытелька, та винъ думає, що церква й школа мусять иты поручъ.

Винъ не помитывъ лыхого вогныку въ Раисыныхъ очахъ, якымы вона метнула въ нього пры останнихъ словахъ—и вивъ дали:

— Я и моя маты будемо дуже ради, колы вы насъ одвидаєте... Скоро прыйиде на вакаціи моя дочка Тася... вамъ буде веселище...

Раису мучыло одно пытаннє: чы поклыкаты попа у хату? Те, що вона була „зъ духовныхъ", прыщепыло їй певну повагу до людей не зъ свицького стану, але спеціальна нехить до гостя перемогла.

— Цуръ йому!—ришыла Раиса и слухала дали. Гостю докучыло стояты. Шукаючы очыма, де бъ систы, винъ тыхо понисъ свою загорнену у билый пидрясныкъ, скорійшъ жиночу, нижъ чоловичу постать до садовои лавкы.

Раиса тежъ сила зъ краєчку.

Отець Васыль, за пивъ годыны, яки проседивъ на лавци у шкильному садку, встыгъ пожалитыся на свою п'яну, линыву и не дбаючу про церкву парафію, роспытаты у Раисы, хто вона й звидкы и навить злегка докорыты покійній вчытельци, що не вмила защепыты молодому поколинню духа покоры.

Раиса неохоче й коротко одповидала свому гостеви, але о. Васыль благодушно не помичавъ того. Прощаючысь, винъ ще разъ запросывъ Раису въ гостыну.

Раиса ускочыла въ хату. Щокы въ неи горилы, въ грудяхъ трипалося прыкре почуттє несповненого обов'язку... „Треба було поклыкаты до хаты... першый разъ прыйшовъ... Та цуръ йому!.." удруге подумала вона.—„Образыться? Покирно прошу! Не треба мени зъ нымъ ніякыхъ зносынъ."

Та зносыны не порвалыся.

Стара „матушка" прыслала якось їй тарилку малыны, а колы Раиса трохы занедужала, и Тетяна сповистыла про це „батюшку", винъ давъ їй килька порошкивъ хины и потому роспытувавъ у Тетяны про здоров'є вчытелькы.

Проте Раиса не показувалась а ни въ церкви, а ни въ попивській господи, хочъ була певна, що цымъ ображує духовну родыну. „Нехай!" уперто говорыла вона и одводыла тоди очи одъ викна, въ яке дывылася на неи била церква въ обіймахъ зеленыхъ велетнивъ.

Мынувъ травень, почалась червцева спека. Одынъ день выдався особлыво гарячымъ. Ще зъ самого ранку Раиса почувала якусь тривогу въ тили.—„Неодминно буде гроза!"—зъ жахомъ думала вона. И справди, писля завзятои, хочъ тыхои, спекы якось

швыдко смерклося и запавъ морокъ. Небо и земля стемнилы, на обріи з'явылась чорна смуга. Скоро на смузи тій щось блымнуло, немовъ спахнувъ сирныкъ и погасъ. Трохы згодомъ показався свитъ у другому мисци, а дали зновъ спалахнувъ на першому. Небо переморгувалось. Проблыскы свитла, спочатку таки блиди й тыхи, чымъ дали розросталыся, потужнилы. Почало здаватыся, що за чорною смугою хмары то здіймається, то падає, щобъ пиднятысь на другому краи, хвыля вогняного моря.

Та ось у новому мисци щось моргнуло. Свитло блыскавкы прытьмарылось, за те выбухы прыскорылы темпъ. Чорне небо безперестанку моргало блыскавкою, осмихалось крывымъ усмихомъ.

Раиса все бильше и бильше хвылювалася. Бо хочъ хмары моглы пройты стороною и тоди все кинчылось бы далекою блыскавкою, та могло буты и инакше, а тутъ якъ на те вона пустыла додому Тетяну и лышылась сама у порожній школи. Раиса засвитыла передъ образамы лямпадку, забылась у кутокъ, далеко видъ виконъ и здригалась коженъ разъ, колы викна раптомъ блакытнилы одъ сыльнои блыскавкы и мебли, заскочени свитломъ, немовъ розбигалысь зъ якоись таємнои нарады.

Ничъ быстро надходыла.

Чорни хмары рослы на крайнеби, насувалыся надъ чорною землею. На двори стало чорно, якъ у комени. За те блыскавка розгорялася, жеврила, ставала слипуче-билою. Колы вона потокомъ билои лявы роздырала заслону ночы, на обріи на одну мыть з'являлась въ огняныхъ рямахъ чорна сыльветка зъ тополь, хатъ и витрякивъ и чезла якъ сонъ. Околышня тыша була насычена тривогою, жахомъ навить, тепле повитре мовчало, якъ залякана дытына. Здавалося—велытенськый звиръ-потвора наблыжавсь до прынышклои земли, роскрывавъ вогняну пащу и скалывъ чорни зубы. Одъ його дыхання трусылыся дерева и поховалось усе жыве. Звиръ усе наблыжався, шырше роскрывавъ пащу, частійше дыхавъ полум'ємъ... Чулось вже далеке рычанне... И вразъ сталося щось незвычайне: тыхе повитре стрепенулось, скрутнулось, шарпнулось въ бикъ, знялось надъ землею и зъ божевильнымъ жахомъ кынулось тикаты... Воно мчалось на ослипъ, у темряви, зъ свыстомъ и сычаннємъ перестраху, розбываючы груды объ стины й барканы, порываючы за собою писокъ, лысте, дерева и все, що лежало на його дорози. А на здогинъ за нымъ такъ само

мчалась чорна потвора, навысала надъ землею и позихала полум'ємъ...

Раптомъ—гарр!..

Видъ того рыку затремтила земля, забрязчалы шыбкы й йойкнуло серце.

Раиса скрыкнула. Ще ранійше, за кожнымъ гуркотомъ грому, вона неспокійно кыдалась въ кутку помижъ двома стинамы и тыхо постогнувала. Іи вытрищени очи и зблидлый, схудлый зразу выдъ свитылысь у темряви фосфоромъ. Вона чула, що волоссє стало у неи тверде, якъ дритъ, и щось холодне разъ-у-разъ торкалося до нього. Ногы й рукы булы холодни, якъ лидъ, а въ середыни, у грудяхъ, клубкомъ котылась тривога. Але колы почалась кононада и надъ головою іи покотылысь небесни гарматы, Раиса скорчылась вся и забылась у куточокъ, зъ нимымъ жахомъ чекаючы катастрофы. Лямпадка передъ образомъ згасла, и Раиса не мала сылы встаты и засвитыты іи. Тымъ часомъ пальба ставала частищою. По небу литалы вогняни стрилы, червони зміи, цили клубкы полум'я. Колы зъ одного боку розлягався дружній пострилъ, то зъ другого въ отповидь йому вылитавъ и котывся по небу такый могутній гримъ, що земля тряслась, стины въ школи ходылы ходоромъ, а парты въ сусидній хати у дыкому сполоху знималысь зъ мисця и зъ грюкотомъ гасалы у порожньому кляси. Кононада тяглась довго и уперто.

Та ось все стыхло, прычаилось, наче збиралось зъ сыламы. И раптомъ небо понялось вогнемъ, роскололось посередыни и зъ страшнымъ трискомъ завалылось на землю, церква похытнулася, стины въ школи розсыпалысь и все щезло и затыхло.

. . . .

— Панно Раисо, чы вы ще жыви й здорови?—почула вона коло себе якыйсь чужый голосъ.

Спахнувъ сирныкъ, и въ блидому свитли з'явылась передъ нею велыка фигура о. Васыля у билому пидрясныку. Зъ його парусынового, окованого жовтою бляхою, велычезного парасоля збигавъ на помистъ струмокъ воды, а чоботы булы въ болоти. Винъ прынисъ зъ собою въ душну и сперту атмосферу зачыненои хаты вохкисть и свижисть литнього дощу, и надвирнє повитрє трохы очутыло Раису.

Побачывшы слыве зомлилу вчытельку, іи блиде, ажъ жовте облыччє, шыроко одкрыти очи, о. Васыль скрыкнувъ:

— Що зъ вамы, Боже мій!...

Винъ сквапно засвитывъ свичку, наблызывъ іи до Раисыного лыця и стурбовано поспытавъ:

— Що зъ вамы?

Раиса мовчкы дывылась на його пошыршеными зинькамы, хочъ, здавалося, пизнавала гостя.

О. Васыль зложывъ пучкы своеи пухкои, якъ у попади, рукы и, обвиваючы лыце Раисыне холодомъ вохкого рукава, перехрестывъ іи велыкымъ хрестомъ:

— Во им'я Отця и Сына и Святого Духа...

Раиса звелась на ногы, повела тривожно по хати очыма и тыхо поспытала:

— Грозы... нема вже?

Нема... Выпавъ гарный лывный дощъ, и небо теперъ ясне... Ну й буря була!.. Колы вдарывъ останній гримъ, винъ думавъ, що запалыло церкву и побигъ оглядаты... але показалося, що все гараздъ, хочъ вдарыло десь блызько коло церквы, або коло школы. Тутъ винъ згадавъ, що Раиса лышылась сама, бо пустыла Тетяну додому, и схотивъ довидатыся, чы не сталось чого зъ Раисою, чы не налякало іи, тымъ бильшъ, що двери одъ школы одчынени булы... Ажъ тутъ онъ що... Ну, якъ же вона себе почувае?... Лучче?.. Слава Богу!.. Отъ тилькы въ хати душно, нездорово, краще одчыныты викно... Що? Вона боиться?... але жъ небо зовсимъ ясне и зоряне, а повитре чысте й тыхе... Правда? Їй такъ лучче буде. Чы може винъ чымъ помогты їй? Може бъ послаты по Тетяну, а то вона ще не зовсимъ очутылася... Звисно, колы вона не хоче, винъ не посылатыме, хочъ на його думку такъ було бъ краще... За те винъ заразъ прышле їй настоянкы на зилли, пивъ чаркы якои прожене зъ лыця іи блидоту и заспокоить серце. А теперъ винъ побажае їй на добраничъ и сподиваеться, що завтра вона встане цилкомъ здорова...

И колы винъ прощався, одъ його пухкои рукы, одъ билого пидрясныка, що загортавъ слыве жиночый торсъ, одъ блидуватого облыччя, сирыхъ очей и навить лысыны віяло такымъ спокоемъ, що Раиса не могла пустыты його такъ швыдко одъ себе. Якъ-некъ—вона була йому вдячна.

— Посыдьте ще—несмилыво попрохала вона о. Васыля, не выпускаючы його рукы зъ своеи,—чого вы такъ хапаетесь? У мене

мусыть буты готовый самоваръ, я ще до грозы поставыла його... Нап'ємося чаю...

И не даючы йому часу на одповидь, вона пирнула въ темряву сусидньои хаты...

Самоваръ радисно клекотивъ и выпускавъ пару. Лямпа пидъ билымъ абажуромъ золотыла нови соснови стины. Духъ свижого чаю мишався зъ озонованымъ повитрємъ, въ одчынени викна дывылось зорямы небо. Раиса дзвоныла склянкамы. Іи суха фигурка въ билій одежи метушылась по хати, якъ на витри перынка, чорни очи блыщалы, на зив'ялыхъ лыцяхъ гравъ легкый рум'янець, а въ голоси чулась така нотка, наче електрычнисть, пронисшысь надъ землею, лышыла дещо въ цьому утломy тили.

О. Васыль, заклавшы ногу на ногу и пускаючы струмокъ дыму одъ папиросы, дывувався тій раптовій змини въ настрои учытелькы, хочъ ця змина була йому прыємна. Йому прыємна була й та чыстота, якою блыщало золото самовара, молошный абажуръ лямпы, соснови стины, сукня хазяйкы и зоряне небо.

Раиса ще не зовсимъ одійшла писля грозы; це було помитно зъ легкого тремтиння рукы, колы вона ставыла передъ гостемъ склянку, зъ іи нервовыхъ, занадто жвавыхъ рухивъ, зъ блыску очей и пиднесеного настрою. Ій зразу стало такъ легко говорыты зъ о. Васылемъ, наче винъ бувъ іи давнимъ и хорошымъ знайомымъ.

Показалося, що вона знала його покійну жинку. Фаня була на дви клясы старша за неи, але вона добре пам'ятає іи. И отъ вона померла... висимъ литъ мынуло, якъ померла, а Раиса ничого й не видала.

— Єдына потиха лышылась у мене въ жытти — це моя дивчынка Тася... Вона завтра або позавтру прыйиде.

И колы о. Васыль говорывъ про дочку, облыччє въ його ставало добрымъ, а сири очи променилы. Винъ бувъ радый, що має зъ кымъ поговорыты про свою улюбленыцю, а Раиса цикавылася дивчынкою.

Опричъ Таси, воны згадувалы багато спильныхъ знайомыхъ,—и тутъ Раиса мала чымало несподиванокъ...

Тымъ часомъ рій згадокъ и видомостей про смерть, надгороды и щаслыву або сумну долю спильныхъ знайомыхъ тыхо бренивъ у хати пидъ веселый клекитъ самовара и выклыкавъ у

пам'яты давно забути облыччя й подіи, колысь пережыти почуття, колысь пещени надіи...

По видходи о. Василя, Раиса пирнула въ лижко, на дно колодязя. Однакъ вона не помичала ныни сягаючои у высочинь цямрыны, надъ якою трипавъ крылами морокъ.

Передъ очыма іи стояла велыка постать зъ спокійнымъ облыччемъ, зъ променыстымы очыма, зи складенымы надъ іи чоломъ пучкамы пухкои рукы.

За два дни у школу вбигла дванадцятылитня дивчына зъ кругленькымъ клапоухымъ выдочкомъ помижъ пиднятымы до горы плечыма. Іи быстри чорни очыци нагадувалы покійну Фаню— и Раиса зразу догадалась, що то Тася. Погано пошыта перкальова сукенка не укрывала оцупковатои фигуры, били панчохы тисно обхоплювалы груби лыткы, а жовти вушка одъ рудыхъ черевыкивъ тилипалыся на верха, якъ свынячи вуха. Тася проскочыла повзъ Раису—и, не помитывшы іи, оббигла уси клясы, стукаючы черевыкамы та заглядаючы у вси закуткы, наче вона вернулася до свого дому и обдывлялась, чы все гараздъ. Врешти вона наскочыла на Раису и засоромылась. Але не надовго. За килька хвылынъ вона вже засыпала Раису безладнымы пытаннямы:

— Чы є въ неи сестра? А вышни въ садку вже достыглы? Чы и въ неи була та сама начальныця въ школи? Яки конфитуры Раиса любыть, бо вона любыть всяки?... и т. д. и т. д.

Тася швыдко спрыятелювалася зъ Раисою, не выпускала іи рукы зъ своихъ, тягла до себе въ гостыну. Раиса пишла.

Въ попивськыхъ горныцяхъ воны никого не засталы. Та о. Васыль скоро надійшовъ и дуже зрадивъ Раиси.

— Матусю... матусю...—гукавъ винъ у другу хату, утыраючы вприлу лысыну:—гостя маємо.

Десь здалеку почувся частый стукитъ, наче коза стукала ратыцямы по помости. Трохы згодомъ у дверяхъ показалася чорна баба зъ ципкомъ у рукахъ, одъ якого и походывъ той чудный згукъ.

— Матусю... матусю...—передражныла вона сына—гисть... а якый то гисть? Вчытелька... могла бъ давно вже прыйты...

Вона зновъ постукала ципкомъ, перейшла, не звернувшы увагы на Раису, хату, сила на стилець и замымрыла: матусю... матусю... вчытелька... вчытелька...

Не вважаючы на неласкаве витанне, Раиса зразу почула симпатію до цеи старосвицькои фигуры въ чорній мищанській одежи. Голова въ матушкы була пов'язана по старосвицьки чорною хусткою, зъ якои выглядала замисць облыччя печена картопля.

— Маты на всихъ насъ бурчать отакъ...—прохавъ выбачення о. Васыль.

— Бурчать... бурчать...—повторыла стара попадя, встала, перейшла, постукуючы, хату, сила на другый стилець и замурмотила соби щось пидъ нисъ.

На неи очевыдячкы не звертали увагы.

Тымъ часомъ Раиси выдно було, якъ у другій хати Тася прысила передъ грубкою, запустыла въ неи рукы, щось довго порпалась тамъ и вытягла врешти звидты слоичокъ зъ конфитурамы. Знявшы обережно папиръ, вона запустыла въ середыну палець, обмазаный въ попилъ, и швыдко сунула въ ротъ. Вона зъ такою насолодою лызала конфитуры, що чорни очкы блыщалы въ неи, якъ у звирка, а настовбурчени вуха червонилы, якъ свижо нам'яти.

О. Васыль хвалывсь своимъ хазяйствомъ. Винъ показавъ власноручно посаджени яблуни, давъ имъ добру рекомендацію, познайомывъ іи зъ запахомъ стани, зъ болотомъ коровныка и склыкавъ для неи усе кудкудакаюче, гегаюче и крякаюче пирнате царство. Зо всихъ звиркивъ, яки оточалы Раису на велыкому двори попивськои господы—самымъ жвавымъ и цикавымъ була Тася, оцупковата фигурка якои шмыгала помижъ телятамы, або врывалась середъ несказаного гвалту въ гусяче стадо.

Пылы чай на веранди пры тыхому заходи сонця. Велыка й благодушна фигура о. Васыля, безперестанне бурчанне старои матушкы, що нагадувало дзюрчанне воды зъ пидъ рынвы, жвависть молодои кизочкы у Таси, ця проста розмова й обстанова навивалы на душу спокій. Въ одчынени у хату двери дывылысь зъ патретивъ архыреи надъ старынными червоными меблями и збильшувалы невелычке товарыство, въ якому Раиса не почувала себе одынокою.

Лидъ рушывъ, знайомисть зав'язалася.

Раиса рада була, колы Тася часомъ зъ самого ранку забигала до неи и тягла іи въ лисъ, або въ поле. Часомъ воны бралы зъ собою о. Васыля. Винъ мусывъ зъ нымы шукаты гры-

бы, насылу згынаючы свою сыту постать у билому пидрясныку. Колы винъ втомлювався, а довги косы мокрилы одъ поту, воны позволялы йому спочыть. Потому часто прыбигалы дывытыся, якъ винъ лежавъ на трави та пахкавъ папироскою. Воны зносылы йому вызбирани губы.

Стару матушку Раиса швыдко пидбыла: вона варыла ій конфитуры, помагала въ пекарни, доглядала робитныць. Стара була дуже рада и выявляла се бурчаннємъ, якъ и на всихъ домашнихъ.

Вси четверо складалы немовъ родыну.

Особлыво веселымы булы у ныхъ недильни обиды. Заразъ писля службы Божои Тася тягла Раису до себе, и та мусыла йты до кухни, щобъ зготувать для маленькои ласухы яку легуминку. Роспечена коло вогню, зъ засуканымы рукавамы, влитала вона до йидальни, гремила посудою и проганяла о. Василя, що валявся зъ газетою на канапи.

— Идить до себе, вы намъ заважаєте!—весело крычала вона йому.

За обидомъ выходыла зъ о. Васылемъ, якъ звычайно, суперечка. Рахувалы, скилькы о. Васыль выпывъ чарокъ.

— Вы вже п'ять выпылы!—зъ обуреннємъ гукала Раиса...— Вамъ це шкодыть, а вы п'єте та й п'єте!...

— Яка зъ васъ учытелька,—до п'яты порахуваты не годни: я выпывъ чотыри, а не п'ять.

— Ни, п'ять... я вамъ забороняю бильше пыты—чуєте?

— Овва!

— Овва!—дражнылась Раиса и швыдко хапала зъ столу пляшку.

О. Васыль боронывъ свои права и йшовъ війною на Раису, обертаючысь раптомъ зъ слугы Божого въ слугу Марса. За столомъ здіймався страшенный заколотъ, Тася выщала, якъ зарізане порося, стара попадя бурчала, переходыла зъ мисця на мисце та невдоволено стукалаципкомъ, ажъ посуда дзвенила.

Кинчалось звычайно тріюмфомъ слабійшои стороны, та въ грунти булы задоволени вси, хочъ апетытъ Тасинъ такъ загострувався одъ боротьбы, що зъ солодкого слыве никому ничого не лышалося.

Разомъ воны йиздылы на синожать, въ поле, на пасику. О. Васыль звыкавъ до вчытелькы. Винъ часомъ посылавъ іи доглядаты сапальныць на бурякахъ, або прыручавъ одвезты полу-

день косарямъ, що Раиса робыла охоче. За цымы прыемнымы, звычнымы для Раисы розрывкамы непомитно збигавъ часъ, тымъ бильшъ непомитно, що вона почувала себе въ сем'и о. Васыля, якъ у ридній. Въ кинци лита Тасю одвезено до школы, и всимъ стало сумно. За те о. Васыль мавъ прычыну частійше навидуватысь до школы, щобъ поговорыты зъ Раисою про свою улюбленыцю. Опричъ того, винъ прыносывъ зъ собою „Епархіальныя Вѣдомости“, яки йому линькы було чытать самому, и воны чыталы вдвохъ. О. Васыль насампередъ розгортавъ оддилъ хроникы. Тамъ стоялы усе знайоми назвыща, опысувалысь всяки выпадкы й змины въ жытти мисцевого духовенства. Спочатку Раиса цикавылась цымъ зъ ввичлывосты, щобъ не образыты о. Васыля, а потому втяглася и перенялася интересамы колышнихъ, ще за часивъ бурсы, своихъ знайомыхъ. Лучалося, що колы прывозылы почту, а о. Васыля не було вдома, Раиса перша перечытувала новынкы и нетерпляче чекала о. Васыля, щобъ подилытыся зъ нымъ тымы новынкамы.

— Чы вы чулы, що о. Аркадія переведено на другу парафію, а о. Феогностъ диставъ набедренныка?—стричала вона його.

— Невже? Звидкы вы знаете?

— А ось чытайте.

И воны нахылялыся надъ газетою такъ, що чорна грывка Раисына лоскотала лысыну о. Васылеви.

Скоро о. Васыль знайшовъ роботу въ школи. Батькы прыводылы дитей запысувать до школы, и Раиса такымъ способомъ знайомылась зъ селянамы. Тутъ о. Васыль бувъ дуже корыстнымъ: винъ знавъ кожного селянына, його жытте, характеръ и думкы, знавъ його жинку й дитей, його скарбъ тлинный и не тлинный. Пышно розсившысь у кляси, о. Васыль порядкувавъ:

— Цього можна прыйняты—маты його богомильна жинка, николы не пропустыть службы Божои...

— А! й ты, Иване, прывивъ до школы хлопця... хочешъ, щобъ и сынъ бувъ такый велыкорозумныкъ, якъ батько!.. Ни, цього не запысуйте... Я його знаю...

— Змылуйтеся, батюшко, не гнивайтеся! Я жъ у тому спашу не вынен̂ъ.

Тутъ почыналыся рахункы за спашъ, або за якесь покрадене жыто; о. Васыль сердывся, пырскавъ, червонивъ и настоювавъ, щобъ хлопця не запысувалы. Це сердило Раису, та пры людяхъ

вона уважала незручнымъ нагадаты попови свои права. Колы жъ Раиса довидалась, що селяне почалы, перше нижъ до неи, ходыты до попа зъ проханнємъ за своихъ дитей, вона обурылась и выявыла йому своє незадоволеннє. О. Васыль однакъ потрапывъ заспокоиты Раису, и все выйшло такъ, що вона ще мусыла дякуваты йому. Та й якъ було не дякуваты або не слухаты його! О. Васыль все знавъ и все мигъ. Треба було полагодыты дахъ у школи, бо протикало,—о. Васыль заразъ знаходывъ майстривъ. Потребувала учытелька дровъ на зиму,—о. Васыль доглядавъ, щобъ прывезено сухыхъ. Здумала Раиса йихаты въ управу, або въ мистечко,—о. Васыль стававъ у прыгоди киньмы и т. д. и т. д.

Раиса справди була вдячна йому за несчысленни дрибни услугы та рады, безъ якыхъ вона въ чужому сели почувала бъ себе далеко гирше.

Опричъ того, винъ ій подобався. На іи поглядъ винъ бувъ гарный: одъ його высокого чола былы спокій и шляхетнисть, сири очи променилы щыристю, освичувалы тыхымъ свитломъ циле облыччє. И винъ бувъ нещасный, лышывшысь такъ рано удивцемъ. Раиса чула часомъ въ серци певну нижнисть, якесь матерне почуттє до сього знивёченого жыття, и ій легше було выбачыты о. Васылеви, нижъ кому инчому.

По вид'изди Таси, Раиса умовылась столуватыся у старои матушкы. Що-дня утрьохъ воны дилылы хлибъ-силь. Це зблыжувало ихъ, немовъ ридныло. Раиса навить де въ чому вплывала на духовного отця. Вона поволи зменшувала звычайну порцію чарокъ, яку о. Васыль зажывавъ при обиди, и врешти о. Васыль зовсимъ залышывъ пыты. Колы винъ росповидавъ ій, якъ винъ багато мигъ выпыты та скилькы часомъ выпывавъ, серце іи сповнялось гордистю, що отъ же вона змогла своимъ вплывомъ выкореныты таку застарилу й згубну звычку.

Довги осинни вечоры воны проводылы разомъ за круглымъ столомъ попивськои йидальни, пры свитли тьмянои лямпы. Пидъ буркотаннє старои матушкы велысь безконечни бесиды про Тасю, згадувалось у найдрибнищыхъ подробыцяхъ іи дытынство, іи выгадкы, словечка. Воны укладалы пляны іи выховання, мріялы про іи долю. Атмосфера въ йидальни ставала теплищою, риднищою.

Осинній холодный морокъ, що облягавъ димъ и бывъ у викна дрибнымъ дощемъ, оддилявъ ихъ одъ цилого свита. Воны

почувалы себе на безлюдному острови и черезъ те ще блыжчымы одно одному.

Часомъ воны чыталы довги й скучни романы безъ кинцевыхъ картокъ, вытягнени въ комори зъ покрытои пыломъ завали. Чытала Раиса. О. Васыль ходывъ перехыльцемъ по хати, заклавшы рукы въ кешени пидрясныка та схылывшы въ задуми голову, а по стинахъ лазыла тинь кудлатого ведмедя.

Стара попадя дримала. Инколы зъ просоння вона чиплялась до якогось слова, бурчала, стукала ципкомъ та росходылась такъ, що Раиса мусыла зупынятысь. Іи вгамовувалы, и зновъ точывся по хати ривный голосъ, бравъ штурмомъ хату осинній дощъ и лазыла по стинахъ ведмежа тинь.

Та справжнимы святнымы вечорамы булы ти, колы о. Васыль чытавъ напысани имъ для недили проповиди. Винъ блыжче прысувавъ до себе чадну лямпу, закладавъ за вуха непокирни косы и обертався въ деспота. Найменчый шумъ, найменча, хочъ бы й похвальна увага старои матушкы просто його розлючувалы. Винъ чытавъ свій твиръ, и ясни очи його металы искры, а вибруючый голосъ, злегка гугнявый, выкыдавъ цили стосы енергичныхъ сливъ. Зъ легкымъ рум'янцемъ на щокахъ, зъ глыбокою зморщкою помижъ бривъ—о. Васыль громывъ своихъ парафіянъ, якъ старозавитній пророкъ. Крадижкы, неслухнянисть, п'янство, байдужнисть, вбывство души и тила—густою хмарою навысалы надъ головамы, а на зустричъ тій хмари йшла ще чорнища, ще гризнища хмара страшныхъ обицянокъ пекельнои кары и пахла сиркою и дыхала полум'ямъ. А середъ цыхъ чорныхъ хмаръ, якъ билый невынный голубъ, здіймалась у высочинь огрядна постать натхненного проповидныка и вбирала въ себе зачаровани погляды обохъ жинокъ.

— Я имъ покажу, я ихъ допечу!—страхавъ о. Васыль непрысутнихъ парафіянъ.

Правда, все це було гарне й сыльне, та деяки мисця не вдовольнялы Раису. Ій здавалося, що одни думкы треба було поясныты, розвыты, други зовсимъ выкынуты; до того алегоріи не завжды булы яснымы и консеквентнымы. О. Васыль не допускавъ жаднои крытыкы. Якъ напысавъ, такъ напысавъ.

— Ни слова змины!—роспалювався винъ.

Однакъ Раиса стояла на своєму, доводыла. Почыналась палка суперечка, въ якій часомъ необережне слово зъ устъ о. Васыля

ображало Раису. Кинчалося на тому, що Раиса брала оливець и робыла въ рукопысу вставкы та поправкы, зъ якымы о. Васылеви такы доводылось згоджуватыся.

У недилю Раиса ранійше бигла до церквы, зъ нетерплячкою чекала проповиди. Вона уважно помичала, якый вплывъ зробыть проповидь на парафіянъ, особлыво въ тыхъ мисцяхъ, що булы змодификовани ею, и ій здавалося, що бабы зъ бильшымъ почуттемъ сякають носа, а облыччя чоловикивъ набирають розумнищого выразу.

Проповидь здавалась Раиси велычньою, а о. Васыль гиднымъ здобутого тріюмфу. Проминня тіи славы осявалы и іи, бидну вчытельку, бо й вона частыною свого „я“ вплывала на массы. Це іи пидносыло у власныхъ очахъ.

Потроху й непомитно Раиса прыв'язувалась до о. Васыля.

Особлыво видчувала вона це у ти дни, колы о. Васыль йиздывъ до благочынного або на з'изды попивськи, и Раиса вечорамы лышалась вдома. Вона нудылась, сновыкгала по своихъ чыстыхъ хатынкахъ, не знаходыла соби мисця. Школа выдавалася ій тоди сосновою домовыною.

Не знаючы, що зъ собою робыты, куды себе подиты—Раиса бигла до старои матушкы. Цилый вечиръ удвохъ воны розмовлялы про высоки душевни прыкметы о. Васыля й про те, яке то нещасте лышытыся удивцемъ у молодому вици.

Въ дывному настрои верталась вона одъ матушкы и довго не могла заснуты. Лежачы на свому вузькому келейному лижку въ слабо освитленій свичкою кимнатци, вона чула въ грудяхъ прыплывъ теплои хвыли. Мымохить згадувався ій той радисный трепетъ, зъ якымъ прыступала вона, дивчынкою, до прычастя, або тепла, солодка, до млосты прыемна молытва вируючого серця. Давно це було...

Вона хотила бъ зновъ пережыты ти хвыли, упытыся имы. Та чы можлыво жъ це?

Вона лежала и сподивалася, що воно прыйде зновъ, те чысте, зазнане въ дытынстви почутте и якъ весняный дощъ ожывыть засохле серце... Вона сподивалася и разомъ зъ тымъ боялась сподиватыся...

И воно прыходыло.

Зъ высокосты, де вывся морокъ и куды Раиса зводыла очи, сплывала на одыноке серце Божа ласка, и воно росцвиталося, якъ квитка папороти, пышнымъ, хочъ недовговичнымъ цвитомъ...

Вона засыпала зъ одсвиженымъ теплымъ тиломъ, їй було соромно и хороше, якъ дытыни писля довгого и ревного плачу.

Часомъ писля такои ночи Раиса чула у серци гостру й холодну крыцю. Та крыця ризала їи, раныла серце, доводыла до роспукы.

— Не треба иллюзiй, не треба оманы...—сердылась на себе Раиса.—Годи закрываты дiйснисть... я не дытына. Колы моє життє не вдалося, не можу жъ я осолодыты його цукеркомъ въ розмальованiй обгортци... Я не хочу себе дурыты, не треба мени марныхъ надiй, не треба мени никôго й ничôго... Такъ,—никôго й ничôго...—Вона никого не хотила тоди бачыты, не ходыла обидаты, жовкла и худла за одынъ день и сухымы гарячымы очыма ризала якъ ножемъ.

Стурбованый, що вона не з'являеться на обидъ, о. Васыль заходывъ у школу, и хочъ Раиса крычала йому зъ спальни, що не хоче його бачыты, що въ неи голова болыть, сидавъ у свитлыци и доты потишавъ їи, покы вона не заспокоювалась...

И зновъ такы вона мусыла буты йому вдячною...

Раиса старалася оддячыты о. Васылеви чымъ могла, корыстувалась всякою нагодою. Здоров'є жъ о. Васыля вона взяла спецiально пидъ свою опику. Доволи було о. Васылеви выскочыты безъ шапкы въ холодни сины або у двиръ, якъ це винъ звыкъ завжды робыты, уже Раиса мчалась за нымъ навздогинъ зъ шапкою та зъ хусткою на шыю. Спочатку о. Васыль байдужно прыймавъ це пиклуваннє, та врешти воно почало йому докучаты, особлыве, колы Раиса робыла йому сцены за те, що винъ не бережеться.

Вона не розумила, якъ можна не дбаты про здоров'є людыни, що має обов'язкы не тилькы родынни, але й громадськи. Винъ такый чыстый, такый идейный, зъ могутнимъ даромъ слова—мôже й повыненъ вплываты, мусыть жыты для выщыхъ цилей, для добра своихъ парафiянъ. Винъ має мисiю.

Вона говорыла зъ селянамы про ту мисiю...

Однакъ, помынаючы моменты невдоволення, Раиса мала свои прыємносты. Ранiйшъ вона нiякъ не могла бъ повирыты, що така проста, звычайна ричъ, якъ пистъ, якiй вона не надавала

доси жадного значиння, може буты джереломъ втихы. Столуючысь у матушкы, Раиса почала постыты. Вона худла и блидла, чуючысь трохы ослаблено̀ю видъ посту пры важкій праци у школи, але та стрыманисть, та дисциплина, якымы вона пидіймала духъ въ утлому тили, давала насолоду.

Другою втихою іи стала рання служба... Вона схоплювалась зъ лижка въ темній, выстуженій за ничъ хати, боячысь заспаты утреню й кыдала окомъ на годынныкъ. Було ще рано. У викна дывылась зимова ничъ, зори тремтилы въ морозному повитри, досвитчане свитло въ далекыхъ хатахъ блымало, якъ вовчи очи. Вона блукала по темныхъ, ледве освитленыхъ свичкою хатахъ, кулылась и тремтила одъ дотыку холодного повитря, а крокы іи гучно луналы въ околышній порожняви. Въ чорній одежи (иншу вона перестала носыты), зъ накынутою на голову темною хустынкою, вона, немовъ послушныця, бигла до церквы зъ першымъ дзвономъ. Тамъ, пры двохъ-трьохъ жовтыхъ плямахъ свитла, сторожъ замитавъ помистъ, и пылъ одъ нигъ людськыхъ сидавъ на грубо помальованыхъ богахъ, на убогій позолоти. Вгори высила темрява и гучала жалибнымъ акордомъ розбытыхъ дзвонивъ. О. Васыль, розглажуючы ще мокри одъ вмывання косы, велыкымы крокамы проходывъ черезъ церкву и на швыдку стыскавъ Раиси руку.

Поволи по церкви, то тутъ, то тамъ, займалысь вогныкы, мовъ сходылы зори, на образахъ выступалы сухи и чорни облыччя, одъ входу чулося чалапанне нигъ, а по церкви розходылась струмкамы сыва пара зъ ротивъ и носивъ перемерзлого люду.

Вся ця обстанова выклыкала у Раисы молытовный настрій. Вона ставала за крыласомъ зъ правого боку передъ церковнымъ богомазомъ середнихъ викивъ. За нею сякався на цилу церкву старый дякъ и помекувавъ, пробуючы голосъ.

Служба почыналася. Раиса перебирала въ голови молытвы; деяки зъ ныхъ здавалысь ій поетычнымы. Стоячы на колинахъ, вона вылывала ихъ зъ повного серця и все дывылась на о. Васыля, наче чекала, що винъ забере ти молытвы и однесе до Бога. Шепчучы слова покоры й благання, вона помичала тремтинне червоныхъ устъ пидъ темнымъ вусомъ, ловыла полыскъ сирыхъ очей и була певна, що одъ высокого, ажъ до лысыны, чола б'є тыхе свитло.

А колы о. Васыль въ хмарахъ сынього дыму здіймавъ свои пухки рукы до першого проминня ранишнього сонця и волавъ до Бога м'ягкымъ, трохы гугнявымъ баритономъ, душа Раисына здіймалась на тыхъ згукахъ у височинь и роспускалась тамъ, разомъ зъ дымомъ ладану, въ золоти недильного сонця.

Раиса перша пидходыла цилуваты хрестъ.

Погидною й тыхою верталась Раиса зъ церквы. Тило іи робылось такымъ легкымъ, наче вона зразу схудла, спына трохы млила, виддыхъ стававъ вильнищымъ. Вона сидала у своій скромній свитлычци, застеляла стилъ скатиркою и зажывала проскурку, це пречысте тило Боже, зъ такымъ настроемъ, немовъ святный день далекого дытынства кыдавъ на неи свою тинь...

Праця въ школи втомлювала Раису, та не вдовольняла. Іи бильше цикавыла змина въ поглядахъ, нови почуття, напрямокъ думокъ—все це було таке нове, несподиване. Не можна сказаты, щобъ та змина дывувала іи—навпакы, вона не могла зрозумиты, якъ вона могла такъ довго жыты иншымъ жыттемъ, не пыла жывущои воды зъ крыныци, яку носыла у власному серци. Вона просто сама себе обкрадала. Теперъ, дякуючы небесній ласци й помочи о. Васыля, передъ нею простяглыся нови стежкы, знайшлась нова пожыва для серця. Раиса мала таке почутте, наче пидъ твердою шкаралущою лялечкы у неи выростають барвни крыла и набирають сылы до льоту. Зъ покорою называла вона себе ученыцею о. Васыля. Вона потребувала разъ-у-разъ чуты й бачыты свого вчытеля. Весь вильный часъ свій Раиса пересыджувала въ попивській господи. Вона навить рахувала день свій зъ тои хвыли, колы напослидокъ могла буты зъ о. Васылемъ. Решту вона охоче выкреслювала зи свого жыття.

Коло Риздвяныхъ святъ о. Васыль трохы занедужавъ. Раиса прысвятыла хорому весь свій часъ, вси свои сылы. Вона зъ такымъ запаломъ выповняла обов'язкы мылосердної сестры, що навить докучыла о. Васылеви.

Разъ вона прокынулась середъ ночы зъ ясною и страшною думкою: о. Васыль умирае. Вона могла бъ прысягты, що хтось ій заразъ сказавъ: „умирае". Вона боялась думаты про це—и разомъ зъ тымъ уявляла соби блиде облычче зъ заплющеными очыма на руци чорнои матушкы и росхрыстани, схвыльовани передсмертнымъ виддыхомъ, груды.

Вона прыхапцемъ накынула на себе одежу и, мовъ загипнотызована, выбигла зъ школы. На двори снигъ сынивъ та гравъ вогнямы, въ морозному повитри предметы здавались твердищымы, гострищымы. Навкругы було тыхо й пусто. Снигъ рыпивъ пидъ Раисынымы ногамы (кальоши вона забула взуты), а вона бигла и уявляла соби: свитло у викнахъ, грюкання дверыма, охання й лементъ, а на рукахъ у чорнои матушкы смертельно блиде облычче и напивъ мертви уста вымовляють *іи* им'я...

— Иду...—шепче Раиса, поспишаючы. Вона бижыть що сылы, хочъ ногы пидъ нею тремтять и вгынаються. Вона не вирыть, що добижыть и посылае напередъ свою душу. Вона певна, що варто ій добигты—и станеться чудо, винъ ожыве и одужае. Вся кровъ збигається до іи серця, и тилькы одно воно жыве й готове до боротьбы.

Раиса чуе, що ногы іи не вытрымають, ось-ось пидигнуться... Вона добувае останни сылы... додае ногамъ жвавосты рухамы цилого тила... Та ось врешти блымнуло свитло... въ одному викни, у другому—и Раиса грудьмы наскочыла на фиртку у высокому баркани. Фиртка зачынена. Раиса прыпала лыцемъ до шпары. Въ шыроку росколыну фиртки глянувъ на неи билый и холодный, якъ зъ крыгы, димъ зъ чорнымы заспанымы викнамы. Було тыхо. Навить псы спалы.

Раиса обперлась плечемъ у фиртку и заплющыла очи. Не радисть, а втома обняла іи. Наче кровъ, що збиглась до серця, парою взялась у морозному повитри, въ грудяхъ стало пусто и слабо.

Колы Раиса одкрыла очи—передъ нею въ сыньому сяйви билилы снигы, блыщала в'изжена дорога, дрималы убоги хаты, немовъ били грыбы на чорныхъ коринцяхъ. Навить слиды у глыбокому снигу бачыла вона выразно, значыть це бувъ не сонъ, а дійснисть.

Ій стало соромно.

Схылывшы голову, вона тыхо поплenталась назадъ.

— Колы бъ хто не побачывъ, думала вона, озыраючысь. Вона боялась стриты свидкивъ своеи ничнои мандривкы.

Скризь було тыхо й безлюдно. Тилькы коло церквы сторожъ такъ несподивано ляпнувъ у калатало, що Раиса мало не впала.

На другый день Раиса довидалась, що о. Васыль спокійно проспавъ цилу ничъ и почувае себе слыве здоровымъ.

О. Васылеви почала докучаты безперестанна опика надъ його особою. Колы винъ выходывъ зъ хаты, його одежа пиллягала контроли; на нього намотувалы стилькы хустокъ, наче винъ збиравсь за трыдев'ять земель, фуфайкы жъ, сплетенои Раисою, винъ не мавъ права скыдаты цилу зиму. Коженъ кашель, навить самый легкый, выклыкавъ докоры въ необережносты. Бракъ апетыту вивъ за собою усыльни запрошування, а велыкый апетытъ— благання не об'идатыся. Це дратувало о. Васыля. Це просто якась змова проты нього. И чого ій треба видъ нього, тій старій панни!..

— Вы мени въ ротъ дывытеся, а сами ничого не йисте, скоро зъ васъ мощи будуть!..

Грубый тонъ и раздратованне о. Васыля ображалы Раису. Вона покирно зносыла його деспотызмъ; ничого не сказала йому, колы винъ прогнавъ Тетяну та найнявъ на іи мисце, кого самъ схотивъ, хочъ новый сторожъ вично стырчавъ у попивській пекарни и ничого не робывъ у школи.

О. Васыль не помичавъ того. За те Раиса выразно бачыла, що винъ ухыляеться одъ довгыхъ бесидъ та суперечокъ, яки такъ подобалысь Раиси.

Вечоры воны проводылы разомъ, хочъ то вже булы не давни вечоры.

Писля чаю стара матушка прымощувалась пидъ грубою, ставыла передъ собою решето зъ пир'емъ и скубла, злегка дримаючы. Раиса простягала руку до кныжкы и несмилыво пытала:

— Може почытаемо?

— Е, не хочу, докучыло... Що тамъ у тыхъ романахъ? Не знаю, для кого воны пышуться—хыба для старыхъ паннивъ, щобъ кровъ розгриваты...

Зъ цымы словамы о. Васыль кыдавъ скисный поглядъ на Раису и позихавъ. Винъ чалапавъ по хати, позихавъ, нудывся, або сидавъ на канапку и зновъ позихавъ зъ смакомъ и зъ кряканнемъ.

Матушка за пир'емъ вторувала йому.

— Ты бъ пишовъ спаты, а то щелепы роздерешъ...—радыла вона йому.

— А справди пійду... чогось сонъ налигъ на мене,—позихавъ о. Васыль и йшовъ спаты, не вважаючы на те, що було ще рано и що Раиса сыдила въ столовій.

Часто винъ забирався до пысання церковныхъ кныжокъ, немовъ не помичавъ Раисы.

Инколы жъ його просто гедзъ нападавъ—и тоди винъ стававъ нестерпучымъ: пускавъ Раиси шпылькы, глузувавъ зъ іи екзальтаціи, осміювавъ навить іи поверховнисть, сперечався проты того, що самъ ранійшъ обстоювавъ. Стара матушка мусыла браты пидъ оборону збентежену й засмучену Раису, сварылась на сына и стукала ципкомъ, щобъ перерваты непрыемну розмову.

Зъ прыйиздомъ на Риздво Таси видносыны поправылыся. О. Васыль зновъ ставъ мылымъ и веселымъ, а Раиса почувала себе добре, немовъ выкынула зъ пам'яты усе непрыемне.

Та згода була не довгою; Тася швыдко пойихала, и о. Васыль занудывся. Винъ блукавъ по хатахъ млявою ходою, спустывшы голову, и не знавъ, що зъ собою робыты. Врешти одного вечора пидійшовъ до шафы, выйнявъ пляшку зъ горилкою и налывъ соби чарку. Раиса выдывылась на нього велыкымы переляканымы очыма. О. Васыль походывъ, походывъ и зновъ налывъ чарку. Раиса зъ жахомъ дывылась на нього. Та колы винъ згодомъ налывъ третю чарку, вона раптомъ знялась, мовчкы попрощалась зъ о. Васылемъ и выйшла зъ хаты.

Не роздягаючысь, не свитячы свитла, Раиса впала на канапку у своій свитлычци. Вона лежала такъ тыха, прыгноблена, ростоптана и розумила лышъ одно, що вона одынока. Одыноке, самотне, занедбане всима серце сходыло кров'ю у темній сосновій домовыни. Надвори вывъ песъ. Уперто, жалибно тяглася нота скаргы у темряви. Отакъ вона могла бъ выты, колы бъ мала сылу. Та на що выты? Вона буде лежаты тутъ безъ руху, безъ надіи, ажъ покы ця питьма не змыныться у вичну. Якъ жыва квитка помижъ картками кныжкы. Вона не хоче чуты того чыкання дзыгаривъ, выття собакы; не треба всихъ тыхъ згукивъ, що нагадують жытте, хай буде тыша и невтышный щемячый биль одынокого, безнадійного серця. Хай воно сходыть кров'ю...

Якъ довго лежала отакъ Раиса, вона не знала. Вона пам'ятае тилькы, що раптомъ почула на свому серци чыюсь теплу, мягку руку. Вона росплющыла очи. Надъ нею, схылывшысь, стоявъ Хрыстосъ, а на чорному лифи, тамъ, де було у неи серце,

лежала його била й мягка рука. Раиси стало соромно и страшно. Вона скрыкнула и зирвалась зъ мисця. Прывыдъ счезъ. Тремтячою рукою засвитыла вона свичку и обтерла питъ зъ чола. Вона не могла зъ певнистю сказаты, чы то бувъ сонъ, чы прывыдъ, вона тилькы й доси чула на серци дотыкъ теплои чужои рукы...

Зъ того часу Раиса скорылась. Вона зъ покорою прыймала грубисть о. Васыля, його усмишкы, нехтуванне, а о. Васыль немовъ упывався сылою влады надъ старою панною и все частійше выявлявъ ій погорду. Єдыною обороною въ Раисы стала покора. Чымъ бильшъ о. Васыль одпыхавъ іи видъ себе, тымъ зъ бильшою саможертвою вона прысвячувала йому свій часъ, свои сылы. Вона залюбкы оддала бъ йому останню краплю кровы свого серця. Колы бъ винъ одтрутывъ іи, якъ ледачу собаку, ногою вона зъ любов'ю й покорою прыпала бъ устамы до тои ногы. Покора дывылась зъ іи велыкыхъ очей, свитылась въ жовтому, высохлому тили. Вона черпала сылы у тій покори, знаходыла въ ій терпку насолоду, высоку поезію. Груби выбрыкы о. Васыля Раиса прыймала за об'явъ енергіи та непохытнои воли, а його неуважне, нерывне и, часомъ, згирдне поводженне зъ нею поясняла соби тымъ, що о. Васыль жыве выщымы интересамы и йому трудно звертаты увагу на дрибныци. И вона залюбкы прыносыла въ даръ незвычайній людыни свое серце и свою покору, якъ іи навчывъ той, що лышывъ на іи серци теплый слидъ рукы.

Тымъ часомъ Раиса танула.

Разомъ зъ весняными водамы сплывало и іи здоров'є.

— Вы бъ порадылысь ликаря, поличылыся,—говорывъ о. Васыль, зупыняючы поглядъ на іи восковому облыччи.

Вона ничого не одповидала, а тилькы дывылась на нього прозорымы, смутнымы очыма.

Весна здалася Раиси на те, щобъ що службы Божои ставыты у вивтари свижи букеты. То була іи офира. Вона вставала удосвита и зеленымы росянымы ранкамы блукала по лукахъ, збираючы квитку до квиткы.

— Чы вы не закохалысь часомъ, що ходыте по досвиткахъ на rendez-vous ажъ за село,—жартувавъ о. Васыль, дизнавшысь про ти ранишни екскурсіи.

Писля службы одынъ зъ букетивъ Раиса брала соби. Ій здавалося, що винъ зминявся. Запахъ и колиръ квитокъ ставалы сыльнищымы, свижищымы, наче ласка Божа, що сходыла пидъ

часъ видправы на вивтаръ, ростуляла ихъ виночкы. Раиса прытыскала букетъ до устъ и серця и ставыла у себе на столыку.

Раиси мало було церковнои видправы; вона ставала ще на колина передъ своимъ вивтаремъ, думала про Хрыста и посылала йому свои молытвы. Йому, одному Йому одкрывала вона серце. Вона скаржылась Йому на своє життє—безбарвне, блиде, невдовольняюче. Навкругы іи пустка нима, безъ радощивъ, холодна. Вона не хоче такого жыття, воно не потрибне ій... На що жъ Ты, Боже, вклавъ у його вогонь, колы той вогонь лышъ въ попилъ обертає іи серце!... Ты самъ бачышъ, якъ вона страдає, визьмы іи до себе, дай ій щастя, якого вона не зазнала на земли, якого прагне, мовъ пыты въ гарячци... До нигъ Твоихъ, пробытыхъ на хрести, вона складає свое одыноке серце и всю сылу його кохання... Ты добрый, ты гарный, вона буде тоби вирно служыты, буде твоєю покирною невильныцею. Потишъ іи! Освижы іи смажни уста! Положы на іи серце свою руку, утышъ бунтовлывый трепетъ його, якъ ты вже це зробывъ разъ!.. Боже!.. Исусе!..

Потиха прыходыла звидты.

Тыха, лагидна постать Хрыста спускалась до неи. Невымовна роскишъ сповняла іи тило одъ його дотыку; въ солодкій млости вона тратыла тяму, а спопелиле серце зновъ налывалось гарячою кров'ю, палало небесною радистю... Невпынни сльозы змывалы іи облыччє.

. . . .

— Ты розумієшъ,—вела дали своє оповиданнє Раиса блызькій прыятельци и шкильній подрузи, що несподивано зайихала до неи—ты розумієшъ: це людына незвычайна, не простый сильськый пипъ... Колы бъ ты знала його высоки думкы, благородне серце, його идейнисть, чыстоту душевну... ты бъ була зачарована имъ... Ты його побачышъ, ты мусышъ побачыты... Його може не вси люблять, бо винъ має енергію й непохытну волю... Цій людыни не тутъ мисце, не на сели... Тутъ винъ пропадає... И отъ—уявы соби моє горе—винъ збираеться до о. Ивана на храмъ...

— Яке жъ тоби тутъ горе? Хай йиде...

— Ты не розумієшъ, ты не хочешъ зрозумиты... Винъ не повыненъ туды йихаты... Тамъ не мисце йому... тамъ буде лышъ п'янство, карты, гульня... Винъ мусыть буты сыльнымъ, винъ

мусыть буты выщымъ... Винъ кынувъ пыты... Я його такъ прохала, такъ благала, щобъ не йихавъ... Невже я... невже винъ...

Раиса схлыпнула и замовкла: спазма перетяла голосъ.

Вона сыдила мовчкы, а велыки сльозы тыхо котылыся по іи выду, такому жалибному, нещасному, зъ выразомъ пытання й мукы. Пальци хруснулы одъ внутришнього болю, а затуманени сльозамы очы дывылысь кудысь въ простору...

— Ты не розумієшъ,—почала вона зновъ, звертаючы мокре лыце до прыятелькы, але та перепыныла:

— Ни, я дуже добре розумію: ты його кохаєшъ.

— Що ты сказала?

— Я кажу, що ты його... и не скинчыла.

Раиса раптомъ одхытнулась одъ прыятелькы и тыхо скрыкнула, якъ раненый птахъ.

Передъ нею мыгнула блыскавка, а пидъ ногамы запалася земля.

Глыбока, морочлыва, чорна безодня.

Раиса потыху спускалась туды, и зъ очей іи поволи счезала рожева одъ заходу, закутана въ зелень кленыны, церква...

1901.
Черныгивъ.

М. Коцюбынськый.

* * *

Що зи мною таке—я ніякъ не збагну...
Мовъ ховаю я въ серци якусь таину,
Мовъ ношу-бережу въ соби скарбъ дорогый,
Що сьогодня я радый, щаслывый такый!
Лехкыхъ ббразивъ, тиней проносыться рій
У прозорій имли розколысаныхъ мрій;
Вырынають, зныкають, у мли мыготять,
Буцимъ крылами ти херувымы тремтять...
Чы побачывъ я въ сни любку-мрію мою
И видъ неи почувъ вперше слово: „люблю“;
Чы то свитли надіи, ясни прочуття,
Що такъ гарнымъ здалось мени бидне жыття?
А въ души ще гудуть, ще лунають писни,
Ще бренять у ній струны іи голосни...
Мовъ въ тумани блужу, не отямлюсь видъ сну....
Що зи мною таке,—не збагну, не збагну...

М. Вороный.

Змій.

Оповиданнє.

---

* * *

Сонця вже не выдно. Воно потопло въ червоно-рожевимъ полум'и холоднои вечирньои загравы. Темрява нечутно выйшла зъ таємныхъ недривъ свиту и обгорнула все чысто навколо.

Се іи царство.

Помалу гаснуть на заходи червони плямы вечирнього сяєва. Зловистно темніють хмары, немовъ догоряють останни жарыны видъ огныща, що въ глухому, холодному степу розвела вночи бидолашна людына, щобъ передъ смертю зогриты свою знесылену, наморену душу.

Воны скоро погаснуть. Воны вже погасають. Небо потемнило. Немає ни зиръ, ни мисяця. Заступає холодна ничъ.

Ось проризавъ питьму летючый метеоръ. Пролынувъ геть далеко понадъ обріємъ и погасъ, мовъ невидома рука кынула ото въ воду жменю яскравого прыску. Тамъ десь, у свитовому просторі, счынылась дрибна космична катастрофа.

Темни люде кажуть, що то пролетивъ змій...

Умыть погасъ одблыскъ того летючого пожарыща, и ничъ стала немовъ ще темнійша и холоднійша.

Горе тымъ, у кого пидъ таку добу немає теплого прытулку, хто, холодный, не може простягты до теплои грубы сво-

ихъ старыхъ тремтячыхъ рукъ, хто, натруженый, не мае спроможносты лягты въ тепле, м'яке лижко и заснуты пидъ захыстомъ генія сем'и!...

* * *

Въ жытти кожнои людыны бувае оттакый холодный зимовый прысмеркъ. Темрява старосты, хворобъ и пид'упаду духу жде кожного зъ насъ. И горе тымъ, кому въ сій темряви не сяе, хочъ здалека, огонь братерськои чыстои любовы, горе тымъ, хто вже кынувъ у огныще жыття останню трисочку и баче, якъ вона горыть и догоряе, ледви-ледви жевріе и потимъ береться сывымъ холоднымъ попиломъ. Ще хвылына—и винъ розвіеться геть...

Горе биднымъ и занедбанымъ. Горе холоднымъ и голоднымъ. Горе всимъ старымъ и пид'упалымъ!..

На тому холодному червоному неби гасне не вечирня заграва, а убоге жытте безталанныхъ людей. Такъ... вы погаснете... Вы загубытесь у мори свитовои темрявы, у хвыляхъ забуття... Але не кленить тыхъ, хто остаеться отутъ, на варти жыття сіеи убогои планеты и хто ще мае спроможнисть згриваты душу на огныщи жыття, кому прывитно сяють огни недовгочасного кохання и дружбы, и хто ще зовсимъ не думае про темряву смерты.

Прыйде часъ—и воны погаснуть.

Погаснуть у холодныхъ обіймахъ смерты...

* * *

Въ сирій убогій щоденщыни, мовъ у тому холодному зимовому прысмерку, жытте вымальовуе ризноманитни людськи постати и рысы бидолашного людського истнування.

Мени ввыжаеться велыке, обшарпане село, оточене навкругы шахтамы, и я бачу бабу Супруныху. Хто въ Пустій Гребли не знавъ бабы Супруныхы?.. Не було мабуть такого й хлоп'яты, щобъ уже бигало на власныхъ ноженятахъ по брудній селянській вулыци и не знало бабы Супруныхы. Іи зналы вси. Або краще мовыты—дратувалы вси.

Хата бабына стояла зъ самисенького краю Пустои Гребли, ажъ тамъ, де проходе зализныця и стоить будка. Стара у неи хата. Половына іи, по дымарь, уже розвалылась, а друга тежъ туды хылыться. Нема кому тіи удовынои хаты пидперты, пиддержаты, та й ни до чого: баби все одно. Все остогыдило ій, почынаючы одъ іи чотырьохъ малолитнихъ сыритъ-онукивъ, собакъ сусидськыхъ,—до дякивъ и попивъ, навить до всього свиту. Все іи дратувало, усе глузувало зъ неи, мучыло іи, и все вона прокляла и вылаяла безъ лику разивъ. Лайка и клятьба була іи утиха.

Стара, прыглухувата, суха, згорблена, зъ блыскучымы злымы очыма, якъ мара, проходыла вона по слободи и пидбирала де дровынячку, де кизякъ, де ганчирку. Влитку вона що-дня проходыла увечери вслидъ за чередою и голымы рукамы збирала у видра ще тепли товарячи липахы. Дома вона зъ ихъ робыла на зиму кырпычъ. А диты вытыкалыся зъ воритъ и крычалы ій услидъ: „Супруныхо, тю, тю"!... и прыкладалы ій всяки призвыща.

Супруныха лаялась. О, якъ вона лаялась! Въ свою лайку вона вкладала всю свою ненавысть до людей, вылывала ввесь свій гнивъ на ихъ, всю свою злобу и ввесь пекучый биль одъ обрȧзъ жыття.

Тією лайкою вона мстылась надъ усымъ свитомъ, а може тилькы надъ своєю долею...

* * *

Наблыжалось Риздво. Снигу було мало, якъ и завжды буває въ тій краини. Земля высхла, вымерзла и репалась видъ морозу. На поли, на рилли, вона роспадалась на дрибни крупынкы, и витеръ розносывъ той порохъ геть по ланахъ и запорошувавъ нымъ и той снигъ, якый де-не-де залягавъ по стерни.

Стоялы добри морозы. На сели топылы що-ранку печы и що-вечора грубы. Але баба Супруныха топыла пичъ тилькы черезъ день и у неи въ хати було трохы чымъ теплійше, нижъ на двори. Стари у викнахъ рямы зъ побытымы шыбкамы и позалиплювани, чымъ трапылось, понамерзалы. На двиръ кризъ ихъ не було выдно ничого. Зъ ихъ теклы патьокы и замерзалы на стинахъ. Доливка не пидмиталась николы. Велыка стара пичъ ку-

рыла. Диты, немыти, нечесани и голодни, пустувалы и, зъ голоду та знечев'я, былы одно одного, кусалысь и дралысь за уши и волоссє. Въ хати весь день стоявъ галасъ. Замурзани, блиди, худи и дыки, Супрунышыны онукы булы мало подибни до дитей. То булы бильше якись звиренята, дыки и зли, котрымъ ни що не завважало перекусыты одно-одному палець, передряпнуты щоку и товктысь ногамы по облыччю у меньшыхъ себе.

Батько и маты ихъ померлы тры рокы назадъ. Маты такъ умерла, а батька завалыло у шахти. Його навить не одкопувано. Дуже глыбоко завалыло, и всю ту шахту залыло водою. Видчытавъ священныкъ похоронъ надъ тією шахтою, немовъ надъ могылою, та й годи. Никому було позыватысь зъ хазяиномъ тієи шахты, а самъ винъ личывъ зайвымъ забезпечыты сем'ю свого безталанного робитныка, колы та катастрофа и безъ того наробыла йому багато клопоту и втратъ. Покрутылысь, було, биля бабы найизжи зъ повитового мистечка „брехунци"-адвокаты, щобъ вона доручыла имъ у суди позываты за сыритъ, але ничого не вдіялы. Баба боялась ихъ и не хотила увиходыты зъ ными въ яку небудь спилку. Зирвалы воны тымъ часомъ дещыцю зъ хазяина шахты, буцимъ то за мырову зъ Супруныхою, и злынулы геть изъ села. Такъ на тимъ дило й стало. Довелось баби самій годуваты усихъ своихъ онукивъ. Чымъ вона ихъ годувала, и якъ годувала, те знала вона сама.

Якъ тилькы почало холодаты, диты не выходылы на двиръ. Не було въ чому. Старшый хлопець, Романъ, якъ треба було выйты, выбигавъ босонижъ. И винъ страшенно кашлявъ. Менши зовсимъ не выходылы, и все писля ихъ зоставалося въ хати. Баба лаялась.

— У, катаржни, тилькы й знаєте, що трискаєте та паскудыте. Народылысь, вылупкы, на мою голову!..

А ій треба було тилькы почaты лаятысь, и вона лаялась и лаялась безъ перестанку.

* * *

Писля завтрього Риздво. Баба зранку пишла зъ дому и не верталась до обиду. Въ обидъ вона прыйшла. Прынесла два сухари и окраєць жытного хлиба. Диты видъ холоду позарыва-

лысь у плахитте. Побачывшы хлибъ, воны кынулысь до бабы. Вона зъ лайкою й бійкою дала имъ йисты. Ззила сама. Не було воды, треба було йты по воду. Лаючысь и стогнучы, пишла вона до крыныци. Прынесла воды, затопыла пичъ, велила Романови пидкыдаты кизякивъ, а сама полизла на пичъ, щобъ трохы подриматы.

Спала вона не довго.

Ій прыснылось, що старый іи, що вже рокивъ зъ двадцять якъ померъ, запрягае на двори коняку. „Сидай", каже, „стара! Пойидемо!.." Дывыться баба и дывуеться: на двори лито, а винъ запригъ кобылу въ саны. А черезъ тыны дывляться сусиде, тежъ уже давно померли, сміються й крычать: „сидай, бабо!.." И коняка повернулась и выскаля зубы, мовъ сміеться, а очы такъ и грають. Ушы прыщулыла.

Баба злякалась и прокынулась.

Наказавшы дитямъ сыдиты тыхо, вона выйшла зъ хаты и пишла повзъ училищу. Тамъ вона вранци нагледила дровынячку, що валялась не прыбрана. Вона йшла, и все у неи въ голови стоявъ той сонъ. „Кобыла", думала вона, „се та кобыла, що старый купывъ колысь у Кленовому. Коров'ячку продавъ, а кобылу купывъ... Казавъ, що у цыгана. Ще видъ неи було й лоша. Вовкъ задавывъ улитку... Прыбигло додому... кровъ тече... само трусыться... А кобыла ирже до його. Такъ и здохло,—черва завелась".

Баба йшла дали и зновъ думала: „А сусиде?... вси вже померлы, вси... Де жъ тая дровынячка?—неначе тутъ десь бачыла. Чы зъ того боку чавункы?.. Треба туды сходыты". И зновъ плетуться думкы у неи въ голови: „Охримъ бувъ... добряча така людына... Везе якось снопы. Постричалысь, а винъ и каже: „та й молодыця, любо подывытысь: якъ макъ на городи"!... А я йому: „та й козакъ: якъ у толоци будякъ"!...—Сміеться"...

И Супруныха соби осмихнулась. Давно те такъ було. „Тоди ще Охримъ бувъ рудый-рудый, а якъ ховалы, то бувъ сывый тоби, сывый!.. Повзуныха—думае дали баба—пообищала четвертыну сала на Риздво. Треба надійты".

И думкы іи повылысь, потеклы, чипляючысь одна за одну, в'ючысь понадъ іи убогымъ жыттемъ, якъ у-осены дымъ понадъ залытою дощамы, чорною и холодною землею. Невесели думкы.

Четверо онучатъ—треба ихъ якось прогодуваты старій и хворій баби!

* * *

Уже почынало вечориты, якъ пойиздъ № 3, засвитывшы лыхтари на паровози, мусивъ вырушаты зъ станціи Крутои. Машыныстъ выпывъ у буфети и закусывъ. Горилка и закуска пидбадьорылы його, и колы винъ прыйшовъ до паровозу, то почувавъ себе добре и навить весело. Ударывъ утретє дзвоныкъ, затурчавъ оберъ-кондукторъ и пойиздъ, свыснувшы, рушывъ у степъ, хукаючы густымы клубкамы билои пары.

Мынулы водокачку и полынулы-понеслысь по ривній лощыни, помынаючы и будкы и будошныхъ стороживъ зи згорнутымы короговкамы. Витеръ дувъ назустричъ, свыстивъ и видносывъ геть у простиръ и дымъ зъ паровозу, и ти искры, що часомъ вылиталы зъ його дымаря и летилы яку хвылыну вкупи зъ дымомъ. Воны летилы и погасалы. А пойиздъ гурчавъ, стугонивъ, торохтивъ и, выгынаючысь на узгирряхъ, мовъ велычезный змій, хутко котывся по холодныхъ рельсахъ.

Машыныста змогавъ сонъ. Горилка додавала йому тепла, и винъ, одійшовшы у затышокъ, дримавъ. Йому се не первына. Кочегаръ порався биля печы. До станціи було далеко.

— Спустымось у лощыну,—дасы свыстка,—сказавъ машыныстъ.

Кочегаръ не видмовывъ ничого. Винъ самъ добре знавъ своє дило и ображався, що йому роблять загадъ у такій дрибныци: видоме дило, що передъ кожною слободою треба подаваты свыстка! Се знає коженъ неукъ. А винъ йизде не першый рикъ и самъ уже бъ давно змигъ статы за машыныста.

Пройихавшы килька верстовъ горою, пойиздъ почавъ спускатыся у лощыну. Вже темнило. Далеко спереду наливоручъ блымалы огни. Тамъ було село и шахты. Село простяглось понадъ ричкою; крайни хаты його пидходылы ажъ пидъ гору, до躍 зализныци. Воны мрилы у питьми мовъ стогы и, здавалось, ишлы назустричъ пойиздови, сувори и мовчазни.

Колы пойиздъ зовсимъ наблызывся до села, кочегаръ давъ свыстка. Згукъ голосно розлигся понадъ селомъ и видгукнувся на другому його кинци, те жъ пидъ горою. Кочегаръ зачынывъ

пиддувало, и пойиздъ, помынувшы витрякы, подався геть повзъ городы.

*\
*

„Треба неодминно, не гаючысь, пидты до Повзуныхы", думала баба Супруныха, идучы повзъ зализныцю и ій, голодній, наморелій, ввыжалась та четвертына сала, що ій поменылась даты Повзуныха. „Де жъ тая дровынячка?.. Мабуть по той бикъ, биля Ковалевого городу"...

И Супруныха пиднялась на насыпъ.

Коваливъ городъ бувъ дали и треба було пройты ще зъ-пивъ гонивъ. Спустытысь зъ насыпу въ тимъ мисци, де баба зибралась на його, було незручно, дуже круто и склызько, и баба мусыла йты дали просто насыпомъ. Думкы іи снувались иедбало и безъ ладу. Вона думала про ту дровынячку, що бачыла биля Ковалевого городу. То мабуть бувъ шматокъ старои люшни, а може й полудрабка. Такъ ни, здается, иа йому була смола. И чомъ вона не взяла його тоди, якъ нагледила? Теперъ отъ иды, шукай: може вже хто другый пиднявъ. Вже смеркло. Гляды, ще й не побачышъ. А ногы болять, мовъ не свои, ледви-ледви тупотять.

И знову ій згадався іи сонъ. И вона мовъ заразъ передъ себе бачыть, якъ ихъ сира кобыла повернула зъ-поза дугы голову, дывыться на неи и сміеться... Така страшна... А очы такъ и грають... А дидъ, такый маленькый, мовъ хлопчыкъ, то забижыть зъ одного боку, то зъ другого: „сидай", каже, „стара!.. Сидай"... И сусиде сміються. Чого воны вси сміються,—адже жъ вона ничого такого не зробыла, щобъ сміятыся зъ неи?..

У бабы важко стыснулось серце. Такъ ій стало себе жалко, такъ важко на души...

*\
*

Коваливъ городъ уже бувъ не далеко, и тилькы що баба налагодылась сходыты зъ насыпу, якъ ій здалось, мовъ щось разомъ ризко-ризко засвыстило, загуло, и земля пидъ нею задрижала. Вона зъ жахомъ обернулась назадъ... Просто неи ды-

вылось трое страшныхъ блыскучыхъ очей. Сяєво видъ ихъ падало на насыпъ и рельсы... И рельсы блыщалы одлыскомъ того сяєва и мовъ тяглысь до неи, якъ довги рукы якого страховыща, щобъ захопыты іи, не даты ій утекты.

Вона мовъ зкам'янила... Ногы не двынулысь, щобъ переступыты рельсы. Серце перестало бытысь... И пойиздъ—вона зъ переляку навить не догадалась, що то винъ—и пойиздъ зъ розгону наскочывъ на неи, збывъ и пидобгавъ іи пидъ себе и, обпикшы парою, клацаючы, почавъ жуваты іи...

У неи въ очахъ такъ и зосталысь ти страшни тры ока и блыскучи холодни рукы...

* * *

Пойиздъ зупынылы. И колы сталы шукаты бабы, то знайшлы іи усю порizану, покручену, безъ нигъ и головы.

Пойиздъ килькы часу стоявъ биля села, выпускаючы клубкы дыму и искръ. На його у викно здалека зъ горы тымъ часомъ дывылась молоденька панночка, що прыйихала додому на Риздво изъ школы. Вона дывувалась, чому то пойиздъ прыпынывся тамъ и любувалась хвылямы дыму и пары. Ій здавалось, що то зупынывся тамъ страшный змій, про котрого вона чула колысь стилькы казокъ; що той змій стоить и дывыться, выглядає соби здобычы. Горять у його очы, а искры и дымъ летять видъ його подыху понадъ селомъ... Ій боязько и гарно. И здається ій, що вона—та царивна, той змій мусыть ухопыты іи на свои мицни крыла и занесты геть въ незнани краи...

Колы трохы згодомъ пойиздъ пишовъ дали и заховався за косогоромъ, то ій зробылось сумно, що іи зваблыва мрія не справдылась... А на насыпови въ той часъ стоялы люде и дывылысь на кривави останкы безталаннои людыны. Кровъ на рельсахъ и на земли уже застыгла... Тамъ дійсно пролетивъ змій, тилькы винъ пидхопывъ на свои крыла не молоденьку романтычну панночку, а стару, безпрывитну бабу Супруныху и кынувъ на симъ свити чотырьохъ ненагодованыхъ и не прыгритыхъ сыритъ.

* * *

Погасла остання искра вечирнього сяєва. Немає и слиду видъ неи. Ничъ, холодна, безпросвитна ничъ, обгорнула все навколо,

Ничъ на викы обгорнула и бидну бабу Супруныху...

О, не проклены насъ, безпрывитна душе, блукаючы по безодняхъ свиту, сумуючы и згадуючы свое мижъ насъ бидуванне.

Ни, проклены насъ, безталанна душе, насъ—нагодованыхъ и зогритыхъ, нежалислывыхъ и безжурныхъ, бо маемо очы й не бачымо людського лыха, маемо ушы й не чуемо людського стогону!...

М. Чернявськый.

Якъ я вмеръ.

Оповиданнє.

I.

Я вмеръ.

Про се я вперше довидався зъ шырокого друкованого аркушу, званого „Щоденне Слово“ и выдаваного справди що-дня въ мисти Днипрови.

Въ сьому аркуши, середъ „посмертныхъ звистокъ,“ я прочытавъ такый допысъ:

„Нова несподивана смерть: умеръ Євгенъ Сагайдачный. Хто знавъ його, чытавъ його пысання, той розумiє, яка се втрата. Його невелычки поемкы та оповидання виршомъ—то справжня окраса украинському пысьменству. Се—литературни перлыны, наскризь проняти сумомъ-жалемъ. И така велыка сыла авторового таланту, що винъ прымушує чытача зъ собою плакаты й сумуваты надъ недолею людською та разомъ и высоко пидносытыся духомъ угору, вбачаючы ти высокосты, до якыхъ може сягнуты непереможный духъ людськый.

„Але не дурно таки сумни поезiи невчасно згаслого автора. Тяжке було йому жыттє. Винъ мусывъ безъ одпочыну гыбиты надъ нудною, нецикавою, нерозумною роботою, щобъ добуты соби й своiй сем'и шматокъ хлиба. Та праця мучыла його, дратувала, вбывала йому сылу. Тилькы невелычки частынкы свого часу мигъ винъ даваты литератури.

„Останнимы часамы винъ тяжко занедужавъ и пойихавъ на село. Сьогодни наспила звистка, що винъ умеръ, и його тамъ уже поховано. Смерть спиткала його на трыдцять четвертому роци жыття. Земля тоби перомъ, чесный робитныку, талановытый и щырый поете!“

Я не знаю, чы булы правдою въ цій звистци хвалы моєму талантови, але все инше не було выгадкою, оприче, звисно, одного... Чы и се, ся новына про мою смерть, такожъ мала буты правдою?

Адже я такы й бувъ дуже хворый, тилькы мени здавалося, що я не вмеръ, а трохы очунявъ на сели. Пойихавъ я туды безъ жинкы й двохъ моихъ дитей. Всимъ, на жаль, не можна було: мене поклыкавъ на село Дмытренко пожыты въ його лито, але поклыкавъ самого... А сем'я тымъ часомъ подалась у гостыну до жинчыного батька, въ маленьке повитове мисто. Се було добре, бо не треба було платыты за кватырю та своимъ коштомъ харчуватыся, а въ насъ останнимы часамы стало дуже сутужно на грошы: мои „литературни перлыны“ не давалы мени, звисно, ніякого заробитку, службу мусывъ я покынуты черезъ хворобу. А якъ тая служба давала мени на мисяць тилькы п'ятдесятъ карбованцивъ, то въ насъ, звисно, що мисяця нічого не зоставалося, оприче... того, що булы вынни въ крамнычку, чы ще куды... що правда—вынни не багато, бо жылы обережно: яки булы вжыткы,—таке й жыттє.

Дакъ ото, подужчавшы трохы на сели та занудывшыся вельмы за сем'єю, я зважывся іи одвидаты. До Днипрова я доплуганывся за пивкарбованця зъ дядькомъ, що йихавъ зъ села у базарь; звидсы мавъ увечери зализныцею податыся до миста В., де жыла моя Ксеня... А покы зайшовъ, просто зъ базарю, до миськои чытальни и попрохавъ соби часопысы за останній мисяць. Бо на сели сього добра не було: моєму прыятелеви Дмытренкови политыка байдуже, то винъ газетъ и не чытає, а я тымъ цикавлюся. Почавъ чытаты и начытавъ...

Кынувся до иншыхъ часопысивъ, ажъ и тамъ у двохъ уже є звисткы. Умеръ та й годи! И вси жаліють! Навить бильше: хвалють и кажуть, що вмерло щось надзвычайне.

Не можу зрозумиты!... Може се не я?

Сыджу соби здывованый середъ зовсимъ порожньои чытальни, колы се ввиходыть двоє якыхсь добродіивъ; молоди ще

хлопци: одынъ студентъ, а другый у звычайній одежи. Я сыдивъ у куточку, трохы затуленый шахвою зъ кныжкамы, то воны мене й не помитылы. Посидалы.

— А що, дала библіотекарка останнє число „Розмовы?"—пытає студентъ.

— Ось.

— Що тамъ є?

— Оповиданнє Радюкове... виршы... ось рецензія на театръ...

— А некролога Євгена Сагайдачного нема?

Я нашорошывъ уха: мій некрологъ у нашому литературно-науковому органи. Якъ бы я пишовъ просто до Савенка—на його йде теперъ мій прымирныкъ „Розмовы",—то вже й прочытавъ бы.

Але ни, добродій одказує:

— Ще нема.

— Охъ-охъ! Колы то мы дожывемо до другого такого пышного поета!

И видразу я зареготався на всю хату.

Два чытачы ажъ посхоплювалыся зъ стильцивъ,—такъ ихъ налякавъ мій несподиваный регитъ. Воны глянулы въ мій кутокъ, але, побачывшы, що хтось сыдыть, заховавшысь за велыкымъ аркушемъ часопысу, подумалы, мабуть, що чоловикъ щось чудне начытавъ. Заспокоилысь и посидалы знову гортаты „Розмову".

А мене все обнимавъ смихъ, тилькы я подужувавъ його и сыдивъ мовчкы.

Я згадавъ свій першый выступъ на литературну арену, якъ я, рокамы передъ дванадцятьма, пославъ до „Порады" першу свою поему „Молоди надіи". Се була тоди моя найголовниша праця. Я іи перепысувавъ багато разивъ, выроблявъ, перероблявъ, не поспишаючысь, бажаючы прычепурыты іи якъ лялечку, и врешти пославъ до друку.

Пивроку дожыдався видповиди, а тоди попрохавъ вернуты рукопысъ. Ще пивроку все пысавъ до редакціи, та ажъ на четверте проханнє прыйшовъ до мене видпысъ,—я його й доси пам'ятаю до слова!

„Высокоповажаный Добродію!

Редакція „Порады" въ справи Вашого стыхотвору повидомляє, що годи го выдрукуваты, позаякъ Вы допустылыся въ

ему радыкальныхъ взглядивъ разомъ зъ маловаженемъ виры греко-католыцькои. Легко выдиты, що отси стыхы:

„Обрыдлы всимъ плачи й зитхання,—
Покыньмо гратыся словамы!
Де стилькы лыха й бидування,
Тамъ треба пособлять—диламы!“

цихують собою напрямокъ радыкальный, позаякъ тутъ не згадуеɛь о національни святощи и натякаеɛь на идеалъ соціялистычный. Такожъ уступъ:

Будь вильный духомъ самъ, и всимъ
Давай на воли жыты:
И тимъ, хто йде зъ хрестомъ, и тимъ,
Хто безъ ксьондза стае робыты!—

захвалюе атѐизмъ, а то есть протывно греко-католыцькій религіи.

Опроче Вашымъ стыхотворомъ ображуесь моральнисть, позаякъ героиня ваша цилуесь зъ героемъ до браковинчанія.

Не можемо увзглядныты Вашого желаня що до зверненя скрыпту, позаякъ той то скрыптъ затратывся.

Зъ глубокымъ поважанемъ...“

Якъ мене вразывъ сей лыстъ! Я бувъ тоди такый молодый,—думавъ соби, що се щось надзвычайне. Скилькы я потимъ ще видбиравъ отакыхъ лыстивъ!... И врешти навчывся сміятыся зъ ихъ такъ, якъ сміявся сьогодни.

Охъ, се справди чудово! Послухайте лышъ, якъ воно е.

Чоловикъ повыненъ платыты людямъ за те, що за для ихъ працюе! Ніякый политыко-економъ певне не понявъ бы виры, щобъ таке могло статыся, але жъ воно справди такъ, и се знавъ и знае мало не коженъ украинськый авторъ. Винъ творывъ, працювавъ, а колы хотивъ друкуваты, то мусывъ оплатыты чорныло, перо, що въ те чорныло вмочавъ, паперъ, на якому пысавъ, почту, яка видвозыла його рукопысы, часопысъ, до якого винъ посылавъ те пысанне, и за се буты свидомымъ, що дев'ять кращыхъ його творивъ пидуть до редакційного коша, а ледви де-

сяте, найгирше, выдрукуеться зъ чудовымы редакційнымы выправками. Бо колы авторъ пысавъ:

Нове чудове почуванне—
До краю ридного коханне
Прокынулось, и за думкáмы
Не спавъ винъ довгымы ночáмы,

то редакція, выправляючы „нариче украинське, щобы стыхъ бувъ въ языци рускимъ", мистыла:

Чудне́ нове́е почуване—
До витчыны любовъ-кохане
Прокынулось, и за думкáмы
Не спавъ винъ довгымы ночáмы,

а друкарня додавала въ останньому рядку дви манюсиньки помылкы, и тоди выходыло:

Чудне новее почуване—
До витчыны любовъ-кохане
Прокынулось, и за думкáмы
Не ставъ винъ довгымы ногамы.

Не липше було й тоди, колы, добувшы врешти право друкуваты свою покаличену червонымъ чорныломъ поему на Вкраини наддниприянській, авторъ оддававъ за неи въ друкарню останни двадцять карбованцивъ. И яки марни булы його надіи не то на литературну славу, а навить и на те, щобъ вернулыся ти лехковажно видняти въ сем'и грошы,—про те зналы тилькы мышы, добри украинськи мышы, що завсигды береглы ридныхъ авторивъ одъ сорому прызнатыся, що ихъ кныгы лежать у сховыщу цили!...

И отъ теперъ—подумайте лышъ!

Я, харпакъ, злыденный пысарчукъ у курній канцеляріи, якого такъ часто зневажало „начальство," якый хочъ и раювавъ иноди, спысуючы свои думы й мріи, але мавъ яку сотню чытачивъ и циле море байдужосты, а часомъ и зневагы до своихъ творивъ, я—пышный поетъ! Чы се жъ не чудасія?!

Очы знову несподивано зустрилыся зъ початкомъ некрологу: „Нова несподивана смерть. Умеръ"... Чортъ вить що, яка

нисенитныця! И якъ се могло статыся? Пиду до Савенка роспытаюся.

Савенко бувъ мій товарышъ,—мы колысь служылы въ одній канцеляріи, тилькы що винъ згодомъ перейшовъ на липшу посаду до земства, а я лышывся тамъ, де й бувъ. Винъ завидувавъ господарськымъ бюро, що мало продаваты селянамъ усяке добре насинне та деяке хлиборобське нарядде, мавъ тамъ соби й кватырю и не багато роботы,—жыты добре було. Я любывъ його за веселу, жваву, хочъ и легковажну й легкодумну вдачу, и якъ жывъ у городи, то мы часто бачылысь и одынъ одному ставалы въ прыгоди.

Дакъ ото жъ пиду заразъ до його. А въ тимъ... Заразъ же можу зустриты въ бюро людей, а разъ що пры людяхъ не хочу зъ имъ про се говорыты, а друге—я жъ умеръ, то можу такого дурня зъ самого себе зробыты середъ зовсимъ чужыхъ людей, що й годи! Пиду липше ввечери, якъ попоночіе и якъ Савенко буде самъ. А покы буду мертвый. Се у всякому рази цикаво, хоча й не вызволяе видъ почування, цилкомъ суперечного такому становыщу, тако жъ и становыщу моеи кышени: почування, що я хочу йисты. Вытягъ калыточку, порахувавъ, скилькы мени треба буде на билетъ до В. и таке инше, и выразно побачывъ, що мій голодъ мае право выявлятыся тилькы на двадцять копійокъ. Зъ имы пишовъ до дешевои йидальни, звидты до велыкого миського саду. Тамъ znaлизъ у гущавыну и чытавъ до вечора...

II.

По вулыцяхъ уже скризь посвитылыся лыхтари, якъ я зайшовъ у двиръ господарського земського бюро. Двери до Савенковои кватыри булы не замкнени, и я ввійшовъ у темный передпокій, никого не стрившы.

— Хто тамъ?—озвався Савенко зъ своеи свитлыци.

— Я.

— Хто—я?

Чую, якъ винъ устае, йде. Ввиходыть, держучы въ рукахъ свитыльныкъ изъ свичкою, са́ме тоди, якъ я у темному кутку скыдаю зъ себе пальто.

— Ты самъ?—пытаюся.

— Самъ,—одповидае винъ,—але жъ...

Чуты щось непевне у його въ голоси. Пиднимае вгору свичку, сылкуючыся дужче мене освитыты.

Я выступаю зъ темрявы и простягаю до його руку.

— Але жъ,—одказую,—здоровъ!

Якъ бы вы бачылы, якъ винъ зблидъ, якъ затремтило въ його се чысто выголене пидборидде, якъ винъ подався назадъ!... Якъ шыроко-шыроко глянулы його злякани очы, а рука зъ свичкою такъ трусылася, що свитло ажъ ходоромъ ходыло.

— Чого жъ ты не хочешъ зо мною здоровкатыся?

Винъ роззявляе рота, хоче щось сказаты, але чуты тилькы, якъ цокотять йому зубы. Врешти выхоплюваеться йому зъ устъ якыйсь згукъ, щось отъ якъ: ва-ва-ва-ва...

Такъ бояться люде смерты, такъ бояться того, що з'язуе сей свитъ зъ тымъ—невидомымъ никому свитомъ!...

Чого жъ винъ тремтыть? Винъ, раціоналистъ, що не вирыть ни въ яке тогосвитне жыття!

Але мени стае його жалко.

— Дурню!—кажу,—невже ты думаешъ, що я справди вмеръ? Хыба брехлыви некрологы мають сылу вбываты хочъ бы й хвору людыну?

Я хапаю його за руку. Винъ сылкуеться вырваты іи въ мене, але я не пускаю.

— Я не мрець холодный,—дывысь, яки тепли въ мене рукы! Чого ты сахаешся мене?

Потроху винъ очунюе, почынае розумиты. Мы йдемо до його въ хату, сидаемо. Його чепурне, зъ тонкымы рысамы, облыччя ще нервово-неспокійне, и била выкохана рука зъ довгымы пальцямы ще тремтыть ледви помитно, закручуючы русяви мняки вуса..

— Роскажы жъ мени врешти, якъ се сталося?—каже винъ.

— Що?

— Та що ты... що тебе...

— Що мене на той свитъ ордыновано? Але жъ про се бильше вы, нижъ я, мусыте знаты, бо я бувъ не на тому свити, а тилькы на сели и сьогодни звидты прыйихавъ. Росказуй липше ты, якъ це все сталося!

Винъ почынае росказуваты, и выходыть дуже просто и дуже незрозумило. У „Щоденному Слови" прочытавъ винъ мій некрологъ. Ураженый кынувся до редакціи и звидты довидався, що некрологъ прыславъ Семенъ Лучкивськый, нашъ знайомый, просто-

зъ свого хутора, де винъ завсигды жывъ улитку. Савенко заразъ же до його напысавъ, але видповиди доси не мае. Чы Лучкивськый выгадавъ такый недотепный жартъ, щобъ пиддурыты людей, чы його самого одурено,—Савенко не знавъ.

Вразъ винъ ударывъ себе по голови.

— Чого ты?

— Якъ бы ты знавъ, що въ мене мае сьогодни буты!...

И зареготався. Я ще николы не бачывъ, щобъ винъ такъ реготався,—такъ и залывается! Упавъ на канапу, та ажъ качається, ажъ крыкомъ крычыть.

— Чы ты,—кажу,—не здуривъ?

— Ой!... Ой!... Ой!...—репетуе,—ха-ха-ха!... И ты здурiешъ... якъ я тоби... ха-ха-ха!... щось скажу!...

— Кажы!

Де тамъ! Регоче й регоче,—слова не вымовыть.

— Чы ты не панночка зъ гистерыкамы? Годи!

Удовольнывся врешти зъ реготу, тилькы сльозы втырае та каже:

— А чы ты знаешъ, що въ мене сьогодни вечиръ зъ гостямы?

— Ну, то що?

— И знаешъ, черезъ що той вечиръ?

— Де жъ бы я знавъ, колы я лежавъ у труни мертвый!

Пидвився, ставъ, знявъ руку вгору и проказавъ пышно:

— Сьогодни въ мене литературни помынкы по Евгенови Сагайдачному, нашому поетови, помынкы зъ рефератамы, спивамы, декламацiямы и видповидною до выпадку, дуже доброю товарыською вечерею, по тры карбованци зъ особы.

— Савенку, ты не дурышъ?

— Бодай бы я старымъ „фыломъ" довику лышывся, колы брешу!

Страшенно божыться!

— Стрывай,—кажу,—не занапащай своеи души,—я вирю!

Почавъ винъ росказуваты, хто буде, що, якъ...

— А що,—каже,—лепсько?

— Чудово!—видказую.

— Мусышъ дякуваты землякамъ, що хочъ воны за твое литературне жытте й не дбалы, дакъ дуже щыро дбають за твiй литературный похоронъ. Трызна буде пышна,—за вына й за горилкы дбае Папушенко,—то жъ знавѐць!

— Та невже й цей буде?

— Не турбуйся: винъ рефератив не чытае, навить чужыхъ не слухае... але жъ хыба може буты вечеря безъ Папушенка, а украинськый патріотычный збиръ безъ вечери?... Охъ, и це все мусыть загынуты, бо ты ожывъ!... А въ тимъ...—спынывся винъ,— знаешъ? У мене есть идея!

— Яка?

— Пышна и оригинальна! Сыла нечуваныхъ, вражаючыхъ еффективъ!

— Кажы!

— Ни, спершу ты повыненъ податы мени слово, що прыстанешъ до мого замиру и зробышъ що я скажу. Не страхайся: тоби ничого не треба буде чыныты, тилькы сыдиты й слухаты. Можешъ ты се?

— Можу, абы не занадто дурне слухаты.

— Уже яке буде!... *Ты мусышъ буты на своему литературному похорони.*

— Якъ то?

— Да такъ! Вечиръ одбудеться въ зали господарського бюро. Я тебе садовлю оцюды за стину, въ ту свитлыцю, де я сплю; зъ неи двери въ залу. Воны завсигды замкнени и туды нихто не ходыть. Я ихъ одимкну, трохы видхылю и посаджу тебе биля ихъ у темряви. Тебе нихто не помитыть, а ты всихъ побачышъ и почуешъ. А що?

— Але жъ... я... не охочый до пидслухивъ.

— Яку дурныцю ты кажешъ! Колыбъ се навить булы й пидслухы, то я розумію, що се неморально про жывыхъ, але мертви... Сподиваюся, що середъ ихъ мусыть буты трохы инша мораль. Врешти тутъ ніякыхъ и пидслухивъ нема: ты будешъ на своему литературному похорони, а сподиваюся, що коженъ мрець мае жъ право буты на своему похорони!

— Бильшъ-меншъ... колы винъ справди вмеръ.

— Дурныця! Ну, в'явы соби, що ты въ летаргіи! Се не такъ важко. Адже бильша частына нашыхъ землякивъ лежыть у патріотычній летаргіи по килькадесять рокивъ, та й ничого—почуваються дуже добре и не хочуть навить и прокыдатыся.

— А неправда жъ,—иноди й прокыдаються.

— То воны тилькы кризь сонъ белькочуть. Спробуй и ты трохы поспаты. Ну, триси! Побудешъ такъ скилькы схочешъ, а тоди,

въ одну чудову мыть, одчынышъ двери и выйдешъ передъ товарыство. Охъ, яка се пышна картына буде! Яки кольорысти еффекты! Середъ писноты й нудоты нашого жыття!... Подумай лышъ, поете! Невже се тебе не прываблює?

Мене справди почынала зваблюваты оригинальнисть становыща. Такъ воно трохы мовъ и не гараздъ, та зновъ же се було таке невынне и такый, зъ усякого погляду, высокооригинальный unicum, що я не мигъ опертыся спокуси. Ахъ, украинськый авторъ мае въ своєму жытти такъ мало веселощивъ, що може врешти дозволыты соби, яко вынятокъ, таку невелычку и зовсимъ не шаблонову порцію смиху!...

Я згодывся

Мы пробазикалы вдвохъ ище зъ пивъ годыны, ажъ покы вдарывъ першый дзвоныкъ. Тоди я пишовъ у темну хату. Вона була поручъ изъ Савенковымъ кабинетомъ и мала двоє дверей: одни въ кабинетъ, а други въ залу. Я замкнувъ перши и сивъ биля другыхъ. Савенко пишовъ одчыняты гостеви, наказавшы мени:

— Тилькы не поспишайся выйты: дослухай усе, а тоди вже й выходь.

III.

Мени добре було выдко кризь трохы видхылени двери частыну залы. Гости, паны й пани, молодижъ и старши люде, сыдилы й стоялы. Середъ моднихъ дамсь ыхъ суконь брало очы яснымы блыскучымы колирамы два-тры вкраинськыхъ убрання, та й поручъ изъ билымы комирчыками червонилы де-не-де зъ пидъ чорныхъ сурдутивъ вышывани сорочкы й кольорысти стьожкы. Чуты було, якъ стыха брязкало намысто на дивочыхъ шыяхъ, але розмовъ уже не було, бо вси наготувалыся слухаты речныка, що тилькы оце сивъ за окремый столыкъ. Се бувъ Тысовськый, старый сывый дидусь, симпатычный и простый, дыректоръ одніеи велыкои институціи. Давній и давно скам'янилый мисцевый украинофылъ, але загально поважаный чоловикъ. Винъ казавъ уступну промову—коротку, просту, але чулу. Винъ говорывъ, що Євгенъ Сагайдачный бувъ дуже талановытый и дуже нещаслывый поетъ. Багато винъ зазнавъ лыха, и се зибралыся люде виддаты його дорогій пам'яти шанобу.

У мене ажъ очы сльозамы зайшлы, якъ я слухавъ сю щыру промову. Теперъ я бувъ певенъ, що дидусь Тысовськый справди не мигъ мени даты посады въ своій институціи. Кажу: *теперъ*, бо въ той часъ (то було передъ трьома рокамы) мени здавалось инакше. Але жъ мени такъ тяжко тоди було жыты, що я певне не мигъ безсторонно поглянуты на речы: втратывшы одну посаду, я п'ять мисяцивъ шукавъ другои, мы попродалы за малымъ не все, що въ насъ було... Мени здавалося, що видъ одного слова Тысовського залежыть даты мени посаду въ тій институціи, де винъ бувъ найстаршымъ паномъ, и що за ти п'ять мисяцивъ не одному винъ іи й давъ... Певне, се моя помылка була...

Вмеръ батько нашъ
Та й покынувъ насъ!..

Жалибно-жалибно озвалося по зали тужлыве голосинне. Спивцивъ мени не выдко, але чуты ихъ голосы и ти слова жалю й слизъ по втрати дорогого, любого... Боже мій! се жъ про мене спивають, бо и я жъ умеръ, покынувъ ихъ, а воны за мною жалкують, тужуть по мени... И сльозы закапалы въ мене зъ очей, мени стало жалко самого себе—моихъ молодощивъ мынулыхъ, сонцемъ не осяяныхъ, хмарамы засмученыхъ, мого жыття недовгого, але тяжкого—зъ короткымы квитчастымы хвылынамы любовы й могучого надхнення, зъ довгымы осиннимы рокамы никому не корыстнои праци, що вбывала тило, вбывала душу... Цытьте! Не спивайте бильше, прыпыниться! Бо не вытрымаю и заплачу голосно!..

Спивъ затыхъ...

Хтось пишовъ по хати за столыкъ. Хто жъ то? Бычыкъ! Маленьке, в'юнке, скризь улазлыве,—отъ же й тутъ за стилъ улизло.

— Высокоповажане добродійство! — почавъ.—Мени прыпала сумна повыннисть податы вамъ жыттепысъ нашого кебитного поета. Ця повыннисть и сумна мени й люба, бо мы булы зъ покійнымъ найкращымы друзямы, найщырішымы...

(Друзямы?—перепыныла ти слова моя думка...—Яки жъ то й друзи, якъ тилькы й того, що служылы въ одній канцеляріи? А надто я завсигды не любывъ сього Бычыка за його злый лепетлывый языкъ та за те, що встрявавъ скризь, куды не треба).

— Такъ, винъ бувъ мени другомъ... Ну й, звисно, мени не разъ доводылось пособляты прыятелеви въ його справахъ... по прыятельському...

(Пособляты? Винъ—мени?)

— Бо винъ бувъ поетъ, а поетъ—людына безрахубна, николы, знаете, не розуміє що то берегты грошы... Якъ є, то роскыдае, а потимъ доводыться бидуваты... Поезія и марнотратство, то такъ, знаете, дви сестри ридни...

(Мое марнотратство?!)

Потимъ винъ коротенько подававъ мій жыттепысъ и казавъ, що я завсигды мріявъ про высоки идеалы.

— Ну, а жытте, знаете, далеке видъ тихъ идеаливъ, такъ черезъ те мій прыятель мало стрививъ однодумцивъ... Навить у своій сем'и не стрививъ, бо тамъ його не розумилы и не пидтрымувалы... Я, звисно, не про диты його кажу,—воны занадто мали...

То се винъ про мою Ксеню? Про неи, що тилькы й жыве моимы думкамы, надіямы й порываннямы! Якъ винъ сміє такъ гыдко набрихуваты? Взагали, якъ винъ сміє про все це говорыты? Яке його дило?! Ни, мушу выйты прыпыныти се!

Я вставъ бувъ та й спынывся: ни вже, дослухаю до краю хочъ сього...

А винъ говорывъ дали:

— Ну, звисно, мій прыятель такы трохы й самъ бувъ вынень, що не багато прыдбавъ прыхыльныкивъ... Бо мавъ таку вдачу, що!.. Отъ, знаете, якъ звычайно: поетъ, посланець небесъ, „глаголомъ жечь сердца людей", и думае, що николы не помыляеться въ своихъ думкахъ, и обороняе ихъ дуже вже палко... И людямъ просто въ вичы такъ и высловлюе все, що думае, хочъ бы воно имъ и нелюбе... Я вже йому про се й казавъ, та й не разъ, дакъ де тамъ! Ну, та я йому се прощавъ... Але жъ не всякый, знаете, мигъ його такъ розумиты, якъ я, та й прощаты,—черезъ те винъ и мавъ багато ворогивъ... Але мы булы прыятелямы. Мы такъ часто чыталы одынъ одному свои творы, и винъ дуже хвалывъ мои переклады зъ Лермонтова... (Я, знаєте, Лермонтова вже чымало переклавъ). Я подававъ йому идеи не до одного його поетычного оповидання виршомъ, а винъ звирявъ мени напысане до мого перегляду й редакціи... Шкода тилькы, що пысавъ винъ потроху и не справдывъ тихъ надій, на яки дававъ право його талантъ...

И винъ балакавъ, балакавъ, балакавъ и такъ брехавъ, що мени ставало вже чудно. А люде, повирывшы, ще й подякувалы йому оплескамы, якъ винъ уставъ з-за столыку.

А туды вже сидає новый речныкъ. И сього добре знаю— Тыщенко. Добросердный чолов'яга, закоханый у мои виршы та й у мене потроху. Оцей справди мени часто пособлявъ и навить тоди, якъ я бувъ безъ посады, прыйнявъ насъ зъ усією сем'єю до себе на кватырю, хочъ йому й самому тисненько було жыты (винъ учытелювавъ у миськiй школи и мавъ тамъ у ïй дви маленьки свитлычкы). Його велыке щыре облыччє зъ кудлатою бородою и дытячи добри очы мають сьогодни якыйсь особлыво поважный выглядъ: розгорнувъ верчычокъ паперу, чытатыме крытычный оглядъ моихъ творивъ.

И чытавъ докладно, шыроко й довго. Багато було бібліографіи, багато хвалы й цитатъ зъ моихъ пысаннивъ, але жъ, Боже мій! якый дывный нетямъ! Я николы не думавъ, що винъ такъ мало мене розбирає, ся добряча душа! Яке нерозуминнє моихъ найкращыхъ найголовнишыхъ думъ и почуваннивъ! Якымы вбогымы, шаблоновымы, банально-прылызанымы, обмежено-прыстойнымы появлялыся воны, перейшовшы черезъ призму його „крытыкы"! Невже я колы щось таке пысавъ або казавъ? Колы таки й справди мои пысання, то яке жъ я маю право зватыся поетомъ за сю банальну сичку зъ капустою? А винъ усе говорыть! Любый мій! По правди я тоби вдячный за твою простомовну, нелукаву до мене щыристь, але жъ пожалій мои пысання!..

Отъ уже йому прыплискують, навить Савенко. То це вси згоджуються зъ имъ?..

И колы вже треба було переглянуты мои пысання, то чому жъ сього не зробывъ—ну, хочъ Дашецькый—винъ же професоръ литературы?...

Якась панночка, процвитаючы ясноколирнымы стричкамы та блыщучы дукачамы й намыстомъ, проказує мои виршы. И пися попередньои крытыкы я въ кожному ихъ слови несамохить шукаю тіеи шаблоновои дрибнодухои обмеженосты, за яку мене заразъ хвалено...

Що се? Невже се винъ буде промовляты, Котовськый? Чоловикъ, якому я завсйгды здавався запорðхою въ оци, якый усе жыттє бувъ мени найгиршымъ ворогомъ, шкодывъ мени скризь,

спотыньга кусаючы, якъ зрадлыва собака! И винъ мае промовляты и лыцемирно хвалыты мене, шыплючы въ души зо злосты?

Такъ, винъ сивъ за стилъ, и я бачу просто себе його выкохане, выпещене панське облычче, зъ коротко пидстрыженою боридкою, зъ ласкавымъ медянымъ усмихомъ червоныхъ губивъ. Отъ чую його солоденькый голосъ:

— De mortuis aut bene, aut nihil—святе правыло, и я його шаную бильше, нижъ хто иншый. Черезъ те я ни въ якому рази не насмилюся ничого казаты про саму особу нашого небижчыка-поета. Говорытыму тилькы про литературни його творы.

Мени полекшало: винъ мене не хвалытыме, тилькы лаятыме,—це все жъ липше.

— Вси згоджуються, що Євгенъ Сагайдачный мавъ пречудовый поетычный хыстъ, бо жъ безперечно треба маты хыстъ, щобъ пысаты таки гладеньки виршы. Виршъ у його справди легенькый, бо авторъ не надужывае його и здебильшого йде туды, куды веде його виршъ, одминяючы, видповидно до його, и змистъ свого твору. Змистъ же въ його звычайно дуже цикавый, бо дорогый нашъ поетъ пысавъ на пекучи сучасни темы, добираючы такы, яки обробляли вже вси поеты-сучасныкы, и такымъ робомъ темы ти вже малы—сказавъ бы такъ—патентъ на цикависть. Зрозумило, що въ такій роботи винъ не мигъ не сходытыся дуже зъ тымы авторамы, що попередъ його про це пысалы, але винъ завсигды бравъ у ихъ тилькы найкращи, найпоетычниши мисця. Се не значыть, що высокоталановытый авторъ не бувъ оригинальный—навпакы, оригинальнисть його поглядивъ завсигды выявлялася тымъ, що загально дозволене здавалось йому злочынствомъ, а загально гуджене—хвальнымъ диломъ. Черезъ те дехто дававъ йому догану, що його докоры за для насъ неоправдани, а його порады або неморальни, або практычно-непрыдатни. Я жъ не буду ганыты, бо коженъ мае право казаты що хоче. Творы незабутнього поета довго ще будуть у насъ чытатыся, бо після Шевченка у насъ занепадъ поезіи, и мы не маемо кращыхъ авторивъ... хоча винъ пысавъ такъ мало, що його творы—крыхоткы, колы ривняты до того, що зробылы инши письменныкы...

Досыть мени вже того! Я видимкнувъ двери и выйшовъ у Савенкивъ кабинетъ. У зали лящалы оплескы Котовському за промову. Я видчынывъ двери зъ кабинету въ залу и ставъ на порози.

Саме въ цю мыть усе товарыство встало (певне—се бувъ антрактъ) и безладно рушыло по зали, жваво розмовляючы.

Килькы чоловика, и попередъ усихъ Котовськый, ишлы купкою просто до кабинету и побачылы мене. И видразу ихъ облычча видминылыся. Смертельна блидисть окрыла ихъ, очы спынылыся, вырячывшыся на мене, рухы вмерлы... тилькы въ Котовського, що стоявъ попереду, трусылыся щелепы. Скам'янилы вси безъ згуку.

Тымъ часомъ заздрили мене й инши и вразылыся такъ cáме. Вси занимилы, прыкыпившы до мисця, и тилькы дывылыся, дывылыся на мене божевильно-зляканымы очыма, просто страшнымы на цихъ блидыхъ облыччахъ.

— А-ахъ!—почувся жиночый скрыкъ, и килькы десяткивъ людей, якъ одна людына, видразу кынулося назадъ, у ти куткы, де попереду сыдилы, збылося въ купу, якъ отара, тремтючы передъ вовкомъ. Мижъ мною та имы стала порожнява велыкои залы.

— Прошу сидаты, панове!—промовывъ я, проходючы до столыка.

И вси, якъ одынъ, силы, загыпнотызовани безмирнымъ переляксмъ.

И я сивъ за столыкъ.

— Прошу выбачыты, панове, що я перепыню вамъ хвылыны видпочынку... Але вы такъ багато говорылы сьогодни про мене, що бувъ бы я незвычайный, не озвавшыся такожъ.

Воны слухалы, сыдючы нимо, нерухомо—цилкомъ такъ, якъ отъ дытына посадыть рядъ лялькокъ, говорыть до ихъ, якъ до жывыхъ, а воны слухають мертвымы ушыма и дывлються мертвымы очыма.

— На-й-самъ передъ дозвольте направыты одну важну помылку: на жаль, я не вмеръ, я жывый, и авторы моихъ некрологивъ трохы поспишылыся.

По всій зали роскотылося шыроке вильне зитханне пивсотни людей, и облычча, си били кам'яни облычча, ожылы, заворушылыся.

— Щаслывый и дывный выпадокъ, якого творцемъ бувъ певно богъ поезіи Аполлонъ, прывивъ мене на мою власну трызну, и я почувъ соби посмертный судъ... Я дякую за слова прыхыльни та щыри до мене, яки я тутъ чувъ. Дозвольте жъ и мени теперъ сказаты трохы—не про себе—ни!—але про насъ, украинськыхъ пысьменныкивъ.

Я замовкъ на хвылыну. Въ зали панувала надзвычайна мертва тыша. Бильша частына сыдила похнюпывшысь, инши— втупывшы въ мене очы.

— Я заразъ тутъ чувъ докиръ, що одурюємо надіи, мало творымо... Правда!... Але... У поета въ голови є мозокъ, а въ грудяхъ почуваннє... Си дви речы прызначено на те, щобъ служыты поезіи во им'я щастя ридного краю й народу. Але поезія у насъ має зъ усього тилькы недогрызкы: той мозокъ ззидає канцелярія, чы контора, а почуваннє вытрачуеться на еквилибристыку мижъ мріямы про вильный свитъ шырокый и порозуминнємъ зъ слугамы запаморочення. На поезію має поетъ килькы сонныхъ одъ утомы хвылынъ, якъ що ихъ не забере йому хатній клопитъ... Наша интеллигенція! Чы є вона? колы є, хай знає, що за килькы десяткивъ карбованцивъ на мисяць продається мозокъ нервивъ и кровъ серця нашого поета! А воны жъ належуть ридному народови—сей мозокъ и ся кровъ! Вы чулы, якъ продають невильныць у гаремы? Гынь изъ зненѧвысты до покупця, але кохай його, бо вннъ тебе купывъ! Ось вамъ поетова душаневильныця! Хай вона рыдає, хай вона крычыть, б'ючысь у хыжыхъ кихтяхъ,—нихто ій не пособыть: се жъ такъ натурально—буты проданою на базари,—до чого жъ тутъ крыкъ? Лыцемирство—всяки слова про любовъ до ридного слова й народу—докы истніє сей ганебный продажъ!

— Середъ пустыни жыве у насъ поетъ. Його слово—гласъ вопіющого въ пустыни. Якъ мало жывыхъ середъ цихъ трунъ изъ трупамы духовныхъ невильныкивъ чужомовного сусидського розуму! И йде поетъ своимъ шляхомъ самъ соби, а люде, а його интеллигенція сама соби. О, якъ бы вы зналы, якый винъ сырота духовный! Йому прыхылыты головы ниде, бо винъ жыве велыкою идеєю, а середъ васъ... Се жъ тилькы парадъ, си ваши роковыны й усяки зборы, парадъ, годящый сьогодни тилькы на те, щобъ завтра про його забуты середъ крутеню усякыхъ вашыхъ дилъ!... Дилъ!... У васъ мусыть буты тилькы одно дило: щастє ридного народу! Де воно въ вашому жытти, въ вашыхъ сем'яхъ? Тамъ рабство, невильныцтво духовне, безмирно гирше, нижъ рабство физичне. Тамъ батько не вчыть свови дытыны виддаваты ридному народови вси свои сылы, вси свои думы, вси свои почування—все своє щасте и вси свои сльозы. Все чуже

поетови въ вашыхъ кам'яныцяхъ и труною, труною пахне видъ ихъ! И докы не огыднуть вамъ ти пахощы, докы не станете ворогамы тымъ людямъ, якымы єсте теперъ, доты сыротою блукатыме по свиту спивець величныхъ замиривъ, и його писня тяжкымъ рыданнємъ буде, палкымъ докоромъ вамъ, що хочете спаты мертвымъ сномъ тоди, якъ уже свитає свитъ...

1901. Ш. 10.
У Чернигови.

Б. Гринчéнко.

Бытва.

уковынськи Карпаты.

Гора биля горы стоять разомъ въ нимій величи, одягнени въ смерекови лисы.

Ризно сформовани, вганяються пидъ небеса, стоять такъ нерухомо тысячы литъ; кепкують соби зъ кожнои змины, що передъ ихъ очыма видбувається, роскошуються у власній краси, свидоми своеи довичносты.

Багато пасомъ гиръ Кимполюнгського повиту ще вкрыти пралисамы. Темно-сыньою зеленю мыготять зъ далечыны, а огляданы зъ сусидниxъ вершынъ здаються въ сываво-сыниxъ мракахъ недоступнымы.

Въ околыци Руськои Молдавыци зійшлыся два пасма ривнобижныхъ гиръ такъ блызько, що долына, яка ихъ дилыла видъ себе, могла буты выгиднымъ мисцемъ хыба для бутного потоку. Де та долына шыршала, або ставала ще вузшою, де губылась цилкомъ,—не знавъ нихто докладно. Не було тутъ выдно ніякои дорогы, ніякои стежкы, ніякого найменшого слиду людського жыття. Долына тягнула ся закрутамы, розпираючы горы и бережена направо и наливо залисенымы вершынамы, губылася, вразъ изъ весело бижучымъ потокомъ, помижъ стинамы гиръ, що неначе ій наперекиръ десь-не-десь мало не доторкалыся.

Тутъ панувала всюды таємна тыша. Царювала роскишъ у рослынносты, краса въ барвахъ фльоры, а на горахъ таке багатство зелени, що якось ажъ прыгноблювало чоловика.

Зелено-брунатный, высокый по колина мохъ буявъ, николы не топтаный, лагиднымы хвылямы у мокравій земли пралиса. Зъ його не надто густо вырыналы сосны; ихъ викъ можна було вгадаты, але красу неможна змалюваты. Ихъ пышни короны пестылыся зъ хмарамы и знєсылы надъ собою тильки сяєво сонця.

Десь-не-десь лежалы на земли дерева велетни, пидрыти и поборени викомъ або и розколени громомъ. Спочываючы въ трави, зверху оброслы мохомъ, а въ середыни булы порожни и порохнави. Биля ихъ буяла молода деревына, знызу шыроковита, а вгори струнка и повна молодои гнучкосты. Спивъ птахивъ--ридко чуты.

За те частійше въ тыши, немовъ церковній, выразно чуты голосный шелестъ и трискъ, немовъ ламаннє зсохлого гилля и мало не завсигды—сумовытый, далеко сягаючый шумъ...

Ридко колы витеръ ворушывъ гиллє. Ледви при найсильнійшимъ выхру хыталысь верховиття.

Здавалось, що сумъ прыбувавъ десь зъ далекои площыны, ловывся въ витахъ, розходывся важкымъ зитханнємъ по лиси и боровся зъ густымъ гиллємъ, щобъ знову выйты на простиръ.

. . . .

Колы свыстъ локомотывы розтявъ уперше воздухъ схованои мижъ гирськымы стинамы долыны, пройняло щось столитни дерева на горахъ немовъ блыскавыця.

Зъ льокомотывою прыбула жменька людей. Воны ледви важылысь ступыты черезъ недоступный беригъ пралиса въ його глубинь.

Тутъ не выглядало буденно.

Навкругы панувала незвычайна тыша. Воздухъ бувъ холодный, вогкый. Текуча жывыця зъ порепанои коры деревъ твердла на воздуси и наповнювала його своимъ запахомъ. Высокый мохъ не дававъ легко ходыты. Кориннє деревъ, грубе, немовъ рамена, вырынало гадюкою зъ моху; тверде и уперте, сплетене одно въ друге, тягнулось дывоглядныны перстенямы въ глыбинь лиса, котра, споовыта въ зелену теминь, дыхала непрыязнистю.

Одынъ зъ тыхъ, що прыбулы, вдарывъ зализнымъ топирцемъ по єтарій смереци, що на пни іи рослы грыбы, мовъ великы ластив'ячи гнизда.

Вона здригнулася. Видколы жыла, не чула ще на соби сокыры. Ударъ той розлягся по цилимъ лиси, и вси дерева здер-

жалы виддыхъ; безгучна тыша, повна дожыдання, розислалася и почулося звильна и выразно слово: „зрубаты!"

Неначе церквою пробигло лисомъ: „зрубаты!"—„Зрубаты!" задзвенило недалеко и заразомъ въ тій саміи хвыли въ найдальшій далечыни. Воно ожывыло цилый лисъ и розбигалось турботно по всихъ його кутахъ, не завмираючы...

„Зрубаты!" Воно перейшло въ шелестинне. Зъ того повставъ стривоженый шепитъ, зитхання, врешти пиднявся шумъ, немовъ видъ выхру, наповнывъ далеко-высоко воздухъ, якъ шумъ моря, що ажъ ставало лячно, збывся пидъ хмары, а на останку зашумила буря.

Небо затьмылося гризно-чорною барвою, а тоди почалася вона—гирська буря.

Тяжки крапли дощу сталы падаты.

Зразу одыноки и таки тяжки, що лыстки пидъ ихъ вагою задрижалы и зашелестилы, а потимъ частійши, а врешти скисными течіямы. Блыскавыци летилы въ смерекы, розколювалы безъ мылосердя найкращи пни, а гримъ пробувавъ розсаджуваты горы. Зъ такымъ лоскотомъ и гукомъ потрясавъ нымы, неначе бъ хотивъ ихъ прысылуваты выступыты зовсимъ изъ свого непохытного супокою. Здавалось, що горамы котылысь велетенськи кули, выклыкувани видъ часу до часу мыготячымы блыскавыцямы.

Потимъ утыхло, и дощъ падавъ безъ упыну. Голосно и хлыпаючы падавъ винъ.

. . . .

Въ лиси стемнило.

Нерухомо, зъ здержанымъ виддыхомъ стоялы стари дерева, прыслухаючысь сій появи, а тымъ часомъ молоди похытувалыся злегка безупынно. Зъ кущивъ, що рослы на краю лиса, капалы велычезни крапли дощу въ мохъ, а потикъ у долыни метався брудно-нескладнымы хвылямы по каминю впередъ, голосно шумуючы и порываючы все зъ собою: квиткы, пстругы, сухе гилле, тутъ и тамъ зирвани грудкы землі—мчався въ зовсимъ непогамованій, безумній, доси николы не выданій роспуци.

. . . .

Одного хмарного поранку почалася бытва. Въ вузькій долыни збудованою зализною колією, що іи тыны немовъ срибни зміи вылыся коло потока, прыбувъ тягаровый поиздъ.

Ворожый сыкъ, проймаючый, пронызлывый свыстъ оповистывъ його прыйиздъ.

Недалеко кинця тои зализнои коліи станувъ винъ, сопучы та выкыдаючы люто чорни перстени дыму вгору.

Прывизъ ворога.

Винъ выйшовъ.

Зъ грубымъ облыччємъ, въ подертій засмальцьованій одежи, зъ неповоротнымы, видъ тяжкои праци зничечынымы рукамы, узброєный лыскучымы сокырамы, тяжкымы зализнымы ланцюхамы, самъ собою зовсимъ поганый на выдъ—такый прыбувъ винъ.

Одынъ орелъ, що сыдивъ недалеко на стримкій скели и прыглядався тому всьому зъ найиженымъ пирремъ, розмахнувъ вразъ шыроко своимы крыльмы, вдарывъ нымы вражено и люто и збывся вгору. Кружывъ довго, немовъ зворушеный, надъ тою околыцею, видтакъ спустывся блыскавкою въ скиснимъ напрями въ долыну, задержався тутъ на хвылыну, пиднявся описля нанова вгору, сымъ разомъ вже цилкомъ нешвыдкымъ летомъ, и щезъ въ сывыхъ хмарахъ, мовъ навикы пропавъ. Несказаный сумъ розислався горамы, якыйсь передсмертный настрій...

Все ждало; дерева не хыталыся. Найстарши стоялы уоружени въ гордисть и недоступнисть и не вирылы, щобъ якый нападъ бувъ можлывый. Адже стоялы тутъ стилько рокивъ—цили столиття! Бачылы, якъ багато умирало и выростало, прожылы не одну весну, не одну зиму; бачылы такъ часто схидъ сонця, прекрасного, золотомъ осяйного сонця; въ його жарко-червонимъ свитли ранкомъ купалыся, а ввечери воно ихъ благословляло; оперлыся не одному выхрови,—а теперъ малы бъ полягты иншою смертю, нижъ ихъ предкы, що повалылысь самы зо старосты або видъ блыскавыць?

— Смишно!..

Але воны не хотилы хытнутысь; не хотилы навить найлекшымъ шумомъ показаты своє счудуваннє! Тилькы молоди... Колы бъ тилькы молоди не хыталыся такъ лехко!

Почався нападъ.

Зъ дыкымъ крыкомъ „гурра" почалы його наймыты. Воны вдерлыся зъ котячою зручнистю на першу гору; одынъ хотивъ другого выпередыты, неначе бъ се мало буты геройськымъ вчынкомъ на циле жыттє: буты тымъ, якого рука прыложыла перша сокыру до пралиса. Та ба! Воны натрапылы на опиръ. Облудный

брунатно-зеленый мохъ осувався пидъ ихъ грабижлывымы руками, и воны сунулыся внызъ. Кременыста земля роспадалась у ихъ пидъ ногамы, и воны ранылы соби рукы, хапаючысь за що небудь, щобъ не рунуты внызъ. Зъ вырываного пры корини вогкого моху вылазылы непрыхыльни до свитла гыдки комахы и розбигалыся имъ по рукахъ.

Колы, розохочени до боротьбы, кынулыся на якесь спорохнавиле дерево на земли, щобъ його скотыты въ безодню и змоглы тилькы легко захытаты—выслызнуло зъ пидъ його сполошене гадде и розсычалося на ихъ. Де якыхъ наймытивъ, що малы легку обуву, покусалы.

Колючи кущы дыкои рожи, що іи витте выбуяло велыкымы ризкамы, луковато сплетени зъ другымы корчамы и нерозрывнымы блющамы, берызкамы и терномъ, стоялы мовъ непрохидни стины. Буйна ясно-зелена папороть розкынулася мовъ віяло въ своій роскишній краси вшыршъ и здовжъ, а отрутни грыбы червони показувалыся на свитъ и звертaлы на себе увагу. Молоди ялынкы стоялы такъ густо, простягалы такъ видпорно гилле видъ себе, що дали йты було майже неможлыво. Воны кололы въ лыце, рвалы волоссе и чипалыся ворожо одежи.

Нечупарни, горбати павукы почеплялы видъ дерева до дерева ситкы, що лыплы немылымъ серпанкомъ на очы, а мурашынныкы, збудовани зъ сухои червонои чатыны сосновои, пиднималыся зъ земли гладенькымы горбамы, и нога зсувалась по ихъ, немовъ по скляныхъ банькахъ.

Але воны пхалыся сыломиць уперeдъ.

Глыбоко въ лиси, де вже земля розстелювалася ривныною—заблысло проты ихъ зъ темно-зеленого лису щось блыскуче. Воно було обведене розлогымы соснамы, що зъ ихъ звысавъ серпанковато довгый блидо-сывый мохъ мало не до земли, буйнымы круглолыстымы баговынными рослынамы и шырокою тростыною.

Се було морське око.

Неначе дзеркало, оточене багатствомъ зелени, лежало воно тутъ нерухомо, сонлыво, зъ погидною ривною поверхнею, безодне, нибы вичне дзеркало склепиння и шпыливъ деревъ—кусень незайманои красы.

Скисно на йому и на половыну въ води лежала сосна. Мисцямы мохомъ обросла, була кладкою легконогымъ лиснымъ звирамъ и мисцемъ, де выгрывалыся ящиркы и стрыкизкы.

Ти стрыкизкы кружалы невтомымо надъ водою, въ блыскавычній гулянци, часомъ доторкаючысь свавильно прозоро-сынимы крыльцямы до блыскучого поверху.

„Гурра!“

Лисъ задрижавъ.

„Тутъ лисъ займемо!“

Розлягся видгоминъ: „зай-ме-мо!“

„Тутъ ударыты!“

Проныклывый оклыкъ жаху пролынувъ: „у-да-ры-ты!“ Сокыры заблыщалы въ пивсвитли и неначе одынъ ударъ—пишовъ гукъ лисомъ.

Ляклыво затрипоталыся недалеко пташенята, и вперше видбылысь въ нерухомому поверхови морського ока иньши з'явыща, якъ шпыли деревъ и склепиннє.

. . . .

Впередъ молоди.

Велыконадійныхъ змирено.

Тыхъ, що булы однакового росту, однаково здорови и струнки, стято и обдерто зъ ихъ зелену одежу. Колы ихъ зъ кинцивъ однаково спылено,—зложено зъ ихъ, у вузькій долыни межы горамы и мало не поверхъ потоку, дорогу. Тамъ, де зализнои коліи не можна було дали повесты, мусилы воны робыты службу.

Одынъ пень укладалы тисно биля другого. Такымъ чыномъ робылы дорогу для иншыхъ трупивъ. Вона тяглася довго въ скрутахъ межы двома пасмамы гиръ и сумно було на ню дывытыся. По тій дорози малы перевозыты столитнихъ велетнивъ...

Колы ихъ уставлювано рядомъ на земли, быто ихъ у голову и въ ногы сокырамы, щобы прыставалы ривно одынъ до одного и булы мостомъ на земли. Зъ ихъ вытикала кровъ. Потикъ, що бигъ блызько ихъ, втыснувсь пидъ ихъ, вытикавъ лагидно зпомижъ ихъ и забиравъ ихъ кровъ зъ собою. Мисцямы, де сонячне проминнє гралось зъ його перламы, осидалася вона на його каминю и закрасыла його на вси часы темно-червоною барвою...

. . . .

Покы наймыты упоралысь зъ тымъ всимъ, мынувъ довгый часъ и воны самы мало не здычилы. Не сходылы николы въ долы и не стрývалыся майже николы зъ жинкамы. Свою одежу намочылы въ дьогти, а борода и волоссє выpäслы въ ихъ довги и надалы имъ дыкый выглядъ.

Зализныцею диставалы що тыжня харчъ и що треба до жыття, а одъ выхру й холоду ховалы ихъ колыбы, сплетени зъ обтятыхъ сосновыхъ гилокъ, що лежалы округы.

Зъ деревъ поздырану кору, пересяклу жывыцею; вона сушылась на сонци, немовъ велычезни брунатни сувои паперу. Увечери ii запалювано по ливимъ и правимъ боци на вершынахъ, и воны палахкотилы червоными языкамы, яко гасло жыття наймытивъ.

Такъ прыбиралыся воны до бою зъ столитнимы...

Врешти прыйшла черга й на тыхъ.

Ничъ передъ тымъ... се була свитломъ упоена ничъ... мисяць збильшывся въ велыке матово-червоне коло.

Въ тыши, що зросталася зъ темнотою, здавалыся горы зъ своимы темнымы безмежнымы лисамы прыстановыщемъ для стоичного спокою. Мисячне свитло пронызувало нижно-сыняву ничну темряву, розсвичувало далечыну и неначе мыгтило на верхахъ деревъ, що стоялы на найвыщыхъ шпыляхъ гиръ. Дерева зминылыся въ його сяеви и, здавалося, въ нимъ розплывалыся...

Деяки попростягалы свои убрани рамена шыроко до небесъ, нибы о що благалы.

Тилько деяки?

Скилько ихъ тутъ було,—а ихъ було такъ багато, що нихто бъ не порахувавъ—вси выганялысь угору и благалы жыття! Навить повитре було повне того бажання! Воно пахло жаданнемъ ще бильшого и здавалося виддыхомъ тысячивъ и тысячивъ истотъ, жадибныхъ жыття.

Самый запахъ, що росходывся зъ глыбыны лиса, нагадувавъ упоюючу роскишъ, саму прегарну повну зрилисть та порывавъ и тыхъ зъ собою, що стоялы доси въ схованимъ дожыданню, зберегаючы бажанне жыты повною мирою, якъ соромлыву тайну.

Папороть заговорыла пророчымъ шелестомъ, чашкы найнепорочнійшыхъ квитокъ розвынулыся въ выкинчени квиткы. Страхъ, що воны моглы бы завтра перестаты жыты, збудывъ въ ихъ жаданне показатыся въ останне одынъ одному въ повній краси. Завтра може будуть уже потолочени, ихъ короны поламани и лысте обдерте. Завтра може не буде вже нихто знаты, що воны булы и що булы гарни!..

Лисова земля ожывылася свитлякамы, що блыщалы на іи темно-зеленимъ тли, немовъ крапли свитла, а безличъ коныкивъ переклыкувалося промижъ себе и не хотило нiякъ змовкаты.

Здавалось, уси выступылы зъ себе и безглядно розбуялыся ихъ чуття, котри прыглушувавъ тилько глыбокый супокій ночы. Смихъ самого здорового жыття, змишаный зъ тяжкымы сльозамы жалю, пробывався сыломиць кризь усе, а якась туга, лагидна мовъ оксамытова керея, лежала на всьому и выклыкала що-разъ бильше бажаннивъ и любовъ до жыття.

Чудови булы згукы лису въ тыши сеи ночы! Нижнійши видъ музыкы; бувъ то радше якыйсь шепитъ, що зиллявся зъ мягкою темрявою ночы, а середъ того шепоту зъ лыстка на лыстокъ падалы крапли дощу, що зросывъ усе ще за сонця.

. . . .

Довгый, тяжкый часъ—и столитни поляглы. Прости, повбывани лежалы умощени у власній зелени.

Пнякы, що по ныхъ осталыся, и валковате, ажъ на верхъ землi выбуяле коринне, стырчалы зъ моху покаличени.

Ще лежалы столитни на горахъ—однакъ не поодынци. Горы булы обсіяни ихъ трупамы праворучъ и ливоручъ. Лежалы и скисно, впоперекъ и ривно. Густо одни коло одныхъ, голова объ голову, купамы, або одно верхъ другого, або якъ котре упало.

Здалека здавалося, що то скошеный лисъ.

Горы, зъ котрыхъ майже до наготы здерто ихъ убранне, що було зимою и литомъ викамы незминне въ своiй свижій краси, стырчалы теперъ, посоромлени, до небесъ, надармо сылкуючысь останкамы колышньои одежи закрыты неформени суставы.

Зраджени орлы и осыротили яструбы пролиталы сумовыто сюды и назадъ; тилько якъ орлы часомъ по короткимъ лети спочывалы и наижалы люто пера, чорни, пыльнуючы ворожо блыскучымы очыма въ долы, тоди яструбы снувалыся нешвыдкымы нечутнымы кругамы надъ полеглымы.

. . . .

Якъ полеглыхъ стягано зъ ихъ высоты, була се боротьба на жытте и смерть.

Багато наймытивъ стратыло жытте, багато стало навикы нездатнымы до праци; а инши зновъ днямы лежалы тяжко покаличени въ долахъ.

Велетнивъ звалюваты!

Такыхъ, що стоялы на мисци сотню рокивъ, котрыхъ коринне зарылося въ найглубше нутро горы и тамъ переплелося зъ кориннемъ иншыхъ рослынъ навикы!.. Звалюваты ихъ и не пошкодыты себе, не знищыты молодого поросту и не знищыты всього навколо!..

Такъ, якъ николы невтомыми мурахы, вдыралыся наймыты на найнедоступнійши мисця, уоружени ланцухамы та иншымъ знаряддемъ.

Насамперeдъ стисувалы зъ ихъ кору.

Вона завдала чымало праци. Заросла сыльно въ тило и ствердла такъ, що сокыра видскакувала видъ неи; ажъ по довгимъ рубанню розскакувалася трнскамы и падала на купы елястычного зеленого виття, що виддилене видъ тила мало высыхаты.

Потимъ сыльни рукы, погорджаючы всякою небезпекою и перепынамы, котылы тяжкыхъ велетнивъ. Зъ глухымы, ривночасно выдаваными оклыкамы, що малы додаваты видвагы, а прыгадувалы бильше окрыкы дыкыхъ птахивъ, нижъ гармонійни людськи згукы, робылы наймыты сю працю, пидчасъ колы зъ ихъ чола ллявъ струмкамы питъ, а зъ пораненыхъ рукъ текла кровъ. Пробуванне на самоти и здычинне наповняло ихъ пры такій роботи шаленою видвагою, а надія на высоку нагороду запалювала въ ихъ очахъ сяево побиды.

Недалеко пиднижжя пограбованыхъ гиръ будувалысь зъ грубыхъ брусивъ мосты. Кочени зъ вершынъ велетни спиралысь на тыхъ мостахъ, а звидты зновъ ихъ штовхалы наймыты, и воны падалы одни по одныхъ зъ глухымъ лоскотомъ на ривну землю.

Тутъ не лежалы воны довго. Велыки зализни гакы забывано имъ въ голову, до гакивъ запрягано коней, и ти волоклы ихъ нешвыдкою ступою зъ похыленою головою. Волоклы дорогою, выложеною зъ молодыхъ деревъ...

Кроваво-червоный огонь палахкотивъ по такыхъ перемогахъ до пивночи по горахъ, а герои-рубачи, умостывшыся выгидно округъ його, позакурювавшы люлькы, розмовлялы про видпорну сылу подужаныхъ.

. . . .

Въ долыни ждавъ на поваленыхъ поиздъ.

Винъ складався зъ кильканайцятьохъ возивъ, зоп'ятыхъ докупы и зъ льокомотывы, що нетерпляче сопла.

На кождый визъ ладовано чотыри-шисть деревъ и сковувано товстымы ланцухамы. Сковувано такъ тисно, що зализо вгрызалося въ ихъ тило, обдерте зъ коры, и мисцямы вытикала кровъ. Іи збиралы та злиплювалы въ грудкы и запаленою свитылы темрявымы осинними вечорамы пры перевози.

Зъ такъ скованымы деревамы гнався поиздъ въ нызыну, розтынаючы видъ часу до часу воздухъ проныклывымъ свыстомъ побиды.

На остатнимъ вози сыдивъ наставныкъ.

Затявшы свою сокыру въ груды одному велетневи, що лежавъ зверху, сыдивъ винъ изъ згорненымы на грудяхъ рукамы и зъ тупымъ поглядомъ.

Такъ часто йиздывъ вже отсею дорогою! Такъ часто спочывавъ його поглядъ на шпыляхъ гиръ, такъ часто слидывъ за закрутамы зализнои коліи, що бувъ уже втомленый.

Ти, що булы въ його пидъ доглядомъ, поводылыся спокійно. Воны прощалыся зъ околыцею, котрою произдылы. Праворучъ и ливоручъ знималыся горы и булы ще вкрыти лисамы. Воны складалыся зъ ихъ товарышивъ, булы имъ товарышамы безличъ литъ, а теперъ розставалыся навикы. Николь не почують уже бильше ихъ шуму...

Пизнійше вгадувалы, куды ихъ везуть. Що з'издылы въ нызыну, въ шыроки долы, де горы щоразъ розступалыся, а зъ потока быстра рика розигналася, се зналы воны. Поиздъ летивъ божевильно скоро, вывся тиснынамы, мовъ змій... Одначе, чы се воны мижъ люде йихалы?

Згадалы часъ супокою, колы стоялы гордо, а коронъ ихъ зеленыхъ дотыкалыся сами хмары и орлы: теперъ валялыся ти короны пидъ ногамы... Згадувалы, якъ наступало одно по однимъ, и якъ падалы одни по одныхъ...

Отже чы йихалы теперъ до тыхъ, що закупылы соби право керуваты ихъ долею? Чы зновъ до наймытивъ, котри не зналы ни свята, ни недили, а красы не розумилы? Але ни; окримъ сихъ и тыхъ мусилы буты ще якись инши люде, може якись до ихъ самыхъ подибни!

Такъ, до ихъ самыхъ подибни!..

. . . .

Колы в'ихалы, по втомляючо довгій йизди пралисамы, въ простору долыну, доглянулы тутъ и тамъ хатыны. Зпершу по-

розкыдани по горахъ, потимъ де дали—нызше, а врешти и пры сильськiй дорози, що злучылася звидкысь зъ зализныцею и не розлучалася вже зъ нею бильше. Хаты булы маленьки, вкрыти дошкамы, а часомъ каминнємъ прыложени, а деяки самымы кгонтамы.

Пры якимсь шынку, що вырынувъ пры дорози, задержавъ машынистъ поиздъ.

Винъ мавъ забраты якыхсь чужынцивъ и робитныкивъ, що дожыдалы його тутъ. Повыходылы люде зъ тыхъ хатынъ.

Гуцуламы звалы себе.

Велыки и сыльни, зъ слав'янськымы рысамы, въ мальовнычiй одежи—такъ сыдилы и лежалы воны тутъ. Ось одна молода жинка зъ трохы зжытымъ, але гарнымъ мало не дытячымъ лыцемъ, одягнена барвно и пышно. Вона курыла люльку и дывылась байдужно впередъ ссбе, не дбаючы про те, що цила громада чужыхъ людей неначе пожырала iи очыма. Iи товарыши, прегарни мужчыны, струнки мовъ смерекы и елястычни, сыдилы въ хати тутъ и тамъ въ найвыгиднiйшыхъ позахъ на свити. И ихъ убраннє було не менше оригинальне. Червони ногавыци, до того била вышывана сорочка и багато вышывани кыптарыкы. Шыроки барвни шкиряни поясы, окрашени наперсткамы и всякымы блыскучымы дрибныцямы. Мали чорни капелюхы *), прыбрани въ пзвыни пера, доповнялы убраннє.

Се було свято, то жъ воны зибралысь тутъ на гулянку. Двоє грало на скрыпкахъ коломыйку. Иншый зновъ лежавъ на лави, простягшысь на цилу свою довжыну, и глядивъ поглядомъ повнымъ невыразныхъ мрiй кризь одчынени викна кудысь у простиръ. Не дбавъ, що його цикаво розглядають. Вси не дбалы про те, немовъ ти диты. Самы не показувалы зацикавлення ани до подорожнихъ чужынцивъ, що з'являлыся ледви разъ на рикъ въ ихъ околыци, а ни до иншыхъ проявъ. Пидъ часъ, колы поиздъ кождымъ своимъ прыйиздомъ зворушавъ всихъ сусиднихъ жытеливъ, воны ледви звертали голову въ той бикъ. Се було для ихъ з'явыще таке чуже и таке имъ далеке, воны малы зъ тымъ такъ мало спильного, неначе бъ булы зъ иншого свиту

*) Брыли се тамъ такъ звуться. Ред.

и малы зо всимъ тымъ такъ мало що робыты, якъ зъ хмарамы на небесахъ!

Бильше похожи булы вже на тыхъ, що сковани въ securityзализни пута йихалы теперъ въ нызыны. Такъ незаймано выросталы и воны, такъ гармонійно, пытомо въ своій краси и въ своихъ звычаяхъ. На гордыхъ вершынахъ, въ самотныхъ кутахъ велы своє жыттє безъ панивъ и безъ наймытивъ. Неосвичени таки, що ажъ дыво и жаль бере и для всеи велычи цивилизаціи непрыступни, стричалы воны іи здобуткы зъ дытячымъ усмихомъ на устахъ.

Таки булы ти диты лисивъ, що за ніяку цину не хотилы прыкладаты рукъ до звалювання велетнивъ зъ ихъ высокосты!

— Що вы за вира?—пыталы воны неймовирно тыхъ, що прыбулы порахуваты корысть бытвы.

И кажучы се, зморщувалы гризно чола, стыскалы въ рукахъ топирци.

На зброи розумилыся воны.

Колы уперше побачылы поиздъ, то перехрестылыся и сплюнулы видъ себе. Въ тимъ була мабуть нечыста сыла, и воны не хотилы жадного дила маты зъ тымы, що керувалы тымъ усимъ. Воны и держалыся здалека видъ усієи тієи справы, и межы чысленнымы наймытамы, що бралы въ бытви участь, не знаходывся ни одынъ гуцулъ.

— Рубайте самы, що Богъ сотворывъ, а насъ лышить въ супокою!—видповивъ одынъ зъ зненавыстю на поклыкъ помагаты рубаты дерева.

И ихъ оставлено въ супокою; ихъ свитъ бувъ лисъ и горы, и тилько тутъ дозривалы воны вповни! Неначе прегарни червони квиткы мыготилы въ своихъ гарныхъ мальовнычыхъ убранняхъ межы зеленню деревъ, або пролиталы на швыдкыхъ густогрывыхъ коняхъ, якыхъ выкохуваты такъ любылы.

Лисамы розходылася луна ихъ сумовытыхъ писень.

Се булы тіи до отыхъ подибни люде!..

Колы поиздъ зновъ рушывъ и де дали швыдче зъ мисця бигъ, бачылы ти, що булы въ остатнимъ вози, черезъ повидчынювани викна и двери шынку, якъ тутъ у велыкимъ коли гулялы жинкы и чоловикы въ дыкимъ запали. Незабутный выдъ, перелетный мовъ блыскавыця, а и такый палкый!

Проста мельодія двохъ скрыпокъ ввела ихъ у такый запалъ. Зъ непогамованою, розбуялою охотою гулялы воны. Ихъ одежа и хусткы ажъ повивалы въ кружанню, а воны колы не колы ухкалы зъ розбурханои, мало не дыкои, веселосты. Здавалося, неначе бъ зъ танцемъ мало покынуты ихъ все щасте, и воны хотилы насытытыся нымъ на циле жытте...

Передъ хатою стоялы инши гуртамы, або лежалы, курячы зъ короткыхъ люльокъ, простягшыся пры своихъ осидланыхъ коняхъ. Здавалось, що хата зъ цилою пышнотою барвъ и багатствомъ жыття пролитае по пры поиздъ! Одна гарна жинка—вдовыця якась — поскакала на молодимъ пивдыкимъ кони до иншыхъ. За нею мчався такъ саме шалено рій молодыхъ хлопцивъ. Вона не дала наздогнатыся. Звернувшы голову ажъ черезъ плечы за ныМы, оставляючы зъ простягненымы рукамы коневи свободу въ поводахъ, реготалася голоснымъ безжурнымъ смихомъ! Ще не почувалы жадного тремтиння пры прыходи и видходи того страховыща, що непрыязно сычыть, що прыносыть своею появою свитло, але и несказане горе! Ще не малы жадного прочуття про ту глыбоку роскладаючу тугу зъ хворымъ усмихомъ на устахъ, яку выклыкуе тилько освита и культура! Воны жылы зъ дня на день, не дбаючы про будучнисть и іи безнадійнисть; ихъ бажання булы прости и прозори, а умова ихъ щастя—сяево сонця и сыне небо...

. . . .

Въ нызыни кыпило голосне жытте.

Тамъ гомонила велыка парова трачка (пыльня).

Цегляно-червони дымари велычезни знималыся зъ земли и выкыдалы чорни хмары дыму пидъ небосхылъ пидчасъ, колы въ самымъ будынку панувавъ такый гукъ и свыстъ и гудинне, що вси инши згукы глушылыся цилковыто.

Округъ фабрыкы на складі лежалы тысячы дощокъ, поскладаныхъ высоко вгору, прыготованыхъ до транспорту и зложеныхъ наохрестъ, вузькыхъ и шырокыхъ. Безличъ непотятыхъ деревъ дожыдало ще своеи смерты. Тутъ лежалы велетни, въ обіймыщи мало не килькохъ метривъ,—справдешни чудеса старосты и красы, и струньки молоденьки ялынкы. Майже безъ перестанку закочувано свижи дерева до фабрыкы, щобъ ихъ—уже по недовгимъ часи, порозтынани на тонки дошкы—высуваты зновъ на двиръ. Поиздъ прывозывъ що-разъ нови жертвы, а ни-

колы не спочываючый Молохъ перероблявъ ихъ у дывно короткимъ часи.

И сымъ разомъ зновъ.

Льокомотыву видипнято видъ возивъ, и ти покотылыся самы зъ своимы невильныкамы трохы напередъ на мисце складу. Тутъ росковано дерева зъ ихъ зализныхъ путъ и поскыдано.

Якъ кочено ихъ поузъ вхидъ до фабрыкы, донеслась до ихъ розмова майстра до якыхсь гостей:

— Пралисы закупыла фирма О—ба видъ религiйного фонду. Пыляемо вже симъ рокивъ и маемо ще тры рокы передъ собою. Що-дня пыляемо симсотъ деревъ.

Симсотъ деревъ що-дня!

Якъ же немылосердно выразно дзвенило се!

Симсотъ товарышивъ ихъ ныщено що-дня, а кожному зъ ихъ треба було десяткивъ литъ, ба—сотень литъ, щобъ выкохатыся такымы велыкымы! А тутъ лежалы ще горы деревъ, ще тысячы и тысячы лежалы тамъ, дома, ще и на вершынахъ гиръ, звидкы ришено котыты ихъ уже на самимъ остатку; а зновъ сыла ихъ лежало здержаныхъ на мостахъ у пиднижжя гиръ, а що-дня трычи прывозыла зализныця жертвы сюды! Для того квапылыся такъ зъ ныщеннемъ ихъ, такъ дорожылы кожною годынкою въ дни!..

Роспаленымъ зализомъ наштемповано новыхъ, а тоди зоставлено ихъ, щобъ розглянулысь округъ себе...

Ново прыкочени дерева малы сунутысь пидъ пылы. Одни пишлы пидъ пылы десятыножеви, други пидъ п'ятнадцять, а зновъ инши, столитни, пидъ двадцятыножеви. Зъ сыкомъ, роздыраючымъ уха, якымъ спершу дерева заголомшено, покы ихъ убыто, пирнулы пылы въ ихъ тило. Гострокинчастымы зубамы проризувалы зъ блыскавычною скористю прегарни дерева, а тырса, немовъ кровъ, выбухала зъ ныхъ, обсыпувала ихъ и покрывала коло ныхъ помистъ.

Колы ножи метнулысь кризь ныхъ въ останне, то по фабрыци пролынувъ гострый проймаючый сыкъ, и колышни горди велетни роспалыся въ тонки, били дошкы и пересталы истнуваты навикы.

Робитныкы зъ велычезнымы тачкамы з'явылыся поквапно и видходылы.

Воны змиталы тырсу, насыпану на земли, вывозылы іи и высыпалы въ пащи печей въ прыземнимъ забудуванню. Безъ перервы, зъ дня на день робылы воны се. Други зновъ вытягалы дошкы, що роспадалыся зъ пидъ пылъ, и кыдалы ихъ на складъ, де воны, падаючы, вывывалыся въ-останне, мовъ спружысти сталеви лысткы. Зновъ инши пидпыхалы струнки ялынкы пидъ дзычачи пылы, ростынаючы дерево въ вузьки латы, а ще инши кувалы й гострылы пылы та розсивалы коло себе червоно-блыскучи искры...

И довкола фабрыкы вешталося багато людей. Одни выносылы дошкы зъ середыны, други видбиралы та подавалы ихъ дали, трети складалы ихъ одныхъ поверхъ другыхъ, значылы, роздилювалы на вузьки и шыроки, або якъ тамъ уже треба було. Всюды панувавъ рухъ, гамиръ, крыкы, невпынный прыхидъ и видхидъ; гарячкова, зъ математычною акуратнистю порахована діяльнисть, выклыкувана страшно-дзычачымъ колосомъ, машыною, видъ котрои была майже нестерпуча спека.

Здавалось, що нечутно оберталысь велычезни чорни колеса, обведени шкиряными пасамы, однакъ воздухъ бувъ сповненый ихъ гукомъ ажъ пидъ лисы.

Тилькы вночи панувала тутъ смертельна тыша. Неначе вартовныкъ, стоявъ тутъ чорный коминъ и глядивъ похмуро на цилый таборъ.

Тутъ лежала безличъ голыхъ деревъ, освитленыхъ лагиднымъ свитломъ мисячнымъ, мовъ мерци. Пасма дощокъ, поскладаныхъ до гордои высоты, мыготилы сриблысто, а огляданы збоку, здавалысь самымы лініямы.

Дерева всюды; де спынывся поглядъ—лежалы дерева, дошкы, трискы; а межы всимъ тымъ вешталысь нечутно велычезни собакы, мовъ мары, кыдаючы биля себе велыку незграбну тинь и нышпорючы всюды. Видъ часу, якъ хтось пидпалывъ фабрыку и вона стояла въ страшній поломини, выбрано ихъ, тыхъ псивъ, за стороживъ.

Але нихто не вкрадався, нихто й не турбувавъ спокою тыхъ, що поляглы.

Пивголосне шуминне гирськои рикы, що вылыскувалася недалеко з-пидъ темрявы лиса, проносылось м'яко и вныклыво всюды, а самъ лисъ навкругы долыны бувъ недоступнымъ муромъ, що з-по-за його мигъ хыба мисяць вырынуты.

А винъ з'являвся що-ночы надъ тымъ муромъ.

Блидый и тыхый и нерухомый, мовъ бы бувъ цилкомъ утомленый зъ смутку, и мовъ бы йому лекшало, колы роспускавъ свои промини въ сыняво-прозорій темряви ночы, або купавъ ихъ тутъ и тамъ у темній глыбыни воды...

Сумне шуминнє рикы настроювало його такъ жалибно, а була не сыла здавыты його.

„Куды, куды, куды?"—шумилы хвыли невтомно що-ночы и лызалы жалибно беригъ, и плескалысь пидлесливо въ чутныхъ згукахъ объ велыке каминнє, що де-не-де вызырало непорушно зъ воды.

Але воны не малы жаднои видповиди.

Въ табори було тыхо.

Дерева лежалы безъ душъ, а дошкы простягнени...

Але винъ бачывъ видповидь. Куды повертавъ свое лагидне лыце, чытавъ іи. На дошкахъ и деревахъ, прызначеныхъ до транспорту, стоялы чорнымы литерамы выпысани слова: „До Батумъ", „До Батумъ", „До Батумъ"...

. . . .

Лито.

Роспалене проминнє сонця пекло, а воздухъ бувъ душный.

Окреми хмары, що погубылыся на сынимъ небосхыли, булы темнои барвы. Часомъ пиднимався легкый витеръ и ростягавъ хмары вшыршъ и вздовжъ и въ лыховистни тини. Здавалося, що винъ сылуе ихъ летиты звидсы и що потуга сонця занапастыть ихъ, однакъ якъ разъ опивдни спынялысь воны сыво-чорни надъ горамы...

Було по бытви.

Навкругы панувала бездушна тыша.

Якъ далеко око сягало, стричало найбильше спустошеннє, а видражаюча нагота вершынъ будыла жаль у серцю.

Биляви, спорохнявили пнякы стырчалы густо одни коло одныхъ, неначе кистякы зъ пожовклои травы. Нездатни дерева лежалы покаличени навкругы, а зъ коры обдерти дерева, що показалыся нездоровымы, порохнявилы вже незаймани. Велыки выпалени мисця на земли нагадувалы раны пожежы и свидчылы про побиду полум'я, що блыщало тутъ такъ часто вночи и жерло жадибно все, що кругъ його було. Стосы сосновои коры лежалы темно-брунатнымы шматамы и сувоямы, на-пивъ

перегныли, и важко лежалы купы трисокъ на трави. Стари, громамы пошкоджени смерекы, покынути незайманымы, стоялы сумно, простягаючы на-пивъ высохли рамена видъ себе далеко, мовъ безпомични диды, сылкуючысь надармо здержаты витеръ у своимъ гилли. Иноди лынуло повитремъ жалисне, сумне скрыпиннє. Воно йшло видъ здоровыхъ, одыноко полышеныхъ ялыць, що молодечо струнки и незвычайно буйного зросту, стоялы безъ виття и малы лыше на самимъ вершку короны. Ти ихъ верхы гнулыся теперъ луковато до землии, мовъ бы въ ихъ густій зелени высила велычезна вага и тягла додолу. Виддани витрови, позбавлени охороны и всякои иншои опоры, колыхалыся вєны жалибно и скрыпилы...

Молоди соснови деревця, колысь мало не ясно-зеленои и блыскучои барвы, булы поламани и навикы пошкоджени. Папороть спустыла свое зубчасте, теперъ порване, лыстє, и позбавлена тини в'яла та конала помалу на соняшній специ.

Высокый мохъ, вырваный и пошматованый та кориннємъ вывернеyый до сонця, высохъ, а тою самою смертю гынула и потоптана трава. Усяки лисови кущы, малына, яловець и инши сыльни та видпорни рослыны и квиткы, що буялы колысь въ повній роскоши, прыляглы теперъ до земли и булы мало не зъ кориннємъ повытягани. Поверхъ всього того котылы и волоклы тысячамы и тысячамы велетнивъ!

Тутъ и тамъ до земли прыдавлена крушына, не позбавлена своєи сылы цилковыто—вродыла безличъ червоныхъ ягидъ, а ти сыялы здалека зъ матово-зеленого тла, немовъ калюжи кровы...

Несмылыво протикавъ мижъ каминнємъ въ долыни колышній розпустный потикъ. Купы обтятого гилля, коры и трисокъ прыглушувалы його веселе дзюрчаннє на довгый неозначеный часъ. Орлы и яструбы покынулы свои гнизда и наверталыся ридко сюды. Ледви що пролиталы разъ або двичы на рикъ весняною порою сею своєю, колысь гордою, батькивщыною.

И зозуля перестала тутъ куваты.

Дожыдаючы даремно луны свого поклыку, що гналась давнійше въ поважныхъ мовчазныхъ лисахъ, мовъ навперейми зъ поклыкомъ, мовчала вона теперъ завзято и неначе забувала тутъ свій звычай куваты...

Спустошени, запустили, пограбовани зъ усеи риднои красы и колышнього багацтва—горы осталысь немовъ на посмиховыще

и не моглы спыныты, щобъ пекуче сяєво сонця не выпалювало немылосердно сеи фльоры, що зосталася, що вымагала для свого истнування найглыбшого холодку. Полышени, ледви по надъ землю выросли ялынкы и сосонкы, выпадкомъ не пошкоджени, стоялы смутни и похыли. Буря и соняшна спека переходылы на видмину понадъ ихъ молодесенькымы коронамы, що не булы ще надовго такъ настални, щобъ зносыты вси змины и удары часу.

Столитни оберигалы ихъ доси своимы шырокымы раменамы видъ усього,—але теперъ? А колы бъ воны и опиралыся всьому? Всій специ сонця, що выпывала такъ жадибно ихъ молоди сокы, всимъ бурямъ, що бажалы зломыты ихъ короны, всьому холодови и всимъ иншымъ погрозамъ—такъ що жъ тоди? Чы не простяглась бы и за нымы, колы бъ стоялы въ найгордійшій краси, роскошуючы въ пышноти, узнаючы надъ собою сами небеса—та жъ убійча рука?!

Воны зважылыся вмерты.

О. Кобылянська.

Самота.

Нарысъ.

Цилу ничъ я не спавъ. Се вже мени видъ двохъ литъ таке не траплялося...

Ти ненавысни люде обурюють мене, обурюють такъ, що спаты не можу!..

Перше я мигъ видъ ныхъ все стерпиты, навить напасты на мою честь, а сього стерпиты не можу!

Сыджу въ альтани въ саду и пышу.

По що я пышу?

Стара прывычка видизвалася въ мени, серце бильше зворушене, хочу бачыты на папери, якъ я своє чуттє означу, хочу знаты, що воно є...

* * *

Що воно є?

Справди, що мене такъ зворушыло?..

Ахъ, та проклята охота розбираты всяке чуттє! И найгарнійше!.. Отъ передо мною у зильныку рожа, прегарна, пахуча рожа,—и ты хочешъ знаты, якъ іи лысткы трымаються, звидкы запахъ иде; почынаєшъ обрываты лысткы, одынъ по другимъ, одынъ по другимъ, ажъ дійдешъ до насады...

Рожа розирвана: зив'яли лысткы розлетилыся по трави, вже ихъ разомъ не зложышъ,—нема ни рожи, ни запаху...

Не хочу знаты, що воно є!

* * *

Соловій на черемшыни за альтаною такъ лящыть, що мени ажъ въ голови дудныть...

Цилкомъ не розумію, чымъ сей крыклывый птахъ людямъ подобается?

Зробылы йому стари поеты рекляму, и винъ такъ, якъ охрыплый спивакъ, може ще за концерты збираты оплескы...

Тилькы писаты мени не дає...

Сонце позолотыло вже вершкы деревъ. Уже зійшло...

А я не сплю и спаты не хочу! Самъ изъ себе сміюся, що зи мною сталося.

Цилу ничъ я не спавъ.

По вечери мене напала нудьга. Недиля, люде бавляться, якъ уміють, а я нуджуся. Господы, що за нудьга!

Выйшовъ я зъ хаты и стривъ іи. Мою сусидку. Верталася зъ миського парку зи своєю донькою.

— Прошу васъ, пани, ходить зи мною, послухаємо цыганськои музыкы. Дома такъ скучно!

— Не можу, пане докторе! Що сказалы бъ люде на се?

Ахъ, правда—люде! Вона въ жалóби, недавно чоловика поховала!

Та хыба до розпукы по смерты чоловика вона повынна ще добровильно видмовляты соби всякои розрывкы?..

* * *

— Але вы пійдить, пане: вы потребуєте розрывкы. Вы такъ никуды не ходыте!..

И я пишовъ.

Справди, я вже видъ килькохъ литъ никуды не ходжу. Ни въ кого не буваю, розрывкы не шукаю.

Видхотилося вже мени.

Трыйцять п'ять роквъ—то ще не викъ, але такъ уже я передъ часомъ постарився. Въ гимназіи вчывся, на университети вчывся, потимъ, кримъ бюровои роботы на хлибъ, напытавъ соби ще добровильнои, захотивъ суспильнымъ діячемъ буты, политыкою займався, въ литерата бавывся,—пишовъ рикъ за рокомъ, рикъ за рокомъ—и мени вже трыйцять п'ять литъ...

И дывне дыво,—що бильше я жывъ мижъ людьмы, працювавъ для ихъ, то бильше душею виддалювався видъ ныхъ: я не мигъ ихъ любыты, тыхъ людей, що не знають гармоніи въ жыттю. Тыхъ людей, що божеську душу волочать по земнимъ болоти...

И я переставъ зъ нымы знатыся, потонувъ въ бюровій праци... полюбывъ іи.

Що жъ бы я почавъ безъ праци?

У тій товпи многолюдній—на самоти!

* * *

Сей соловій мигъ бы бувъ выбраты соби инше мисце и иншый часъ на rendez-vous зи своєю любкою, а не тутъ и теперъ.

Дражныть лыше мене...

Люде гадають, що Богъ сотворывъ соловія имъ на потиху, абы имъ выспивувавъ; а винъ такъ высвыстує не намъ, тилькы своій любци—самычци...

Звычайна історія: поеты мижъ птахамы!

А въ тимъ, нехай соби спиває; жалко йому перешкоджаты.

Засивъ соби у черемшыни, чы мабуть въ сусиднихъ корчахъ сынього бозу и спиває. Ахъ, якъ тьохкає!... Выдко, спивакъ не жовтодзюбый, а вже добре прывченый...

Сонце вже почерезъ выноградъ добувається мени до альтаны.

Вона ще мабуть спыть, хочъ звычайно такъ раненько встає и на кладовыще ходыть, або тутъ у садокъ—разомъ зи своєю донькою.

Та маленька дытына іи мени дуже подобається...

* * *

Не можу зибраты своихъ думокъ до купы и до ладу пысаты; думкы розлитаються,—выдко непроспана ничъ утомыла мене... Хочъ я ани трохы спаты не хочу.

Такъ любо теперъ у садку!

Я пишовъ слухаты цыганськои музыкы. Сивъ соби не далеко видъ неи и заслухався.

Думкы, думкы, думкы...

Шыроки, якъ угорська пуща, понури, якъ карпатськи пралисы, сумовыти, якъ, якъ... вона. Справди, лышъ вона такъ плакала по смерты чоловика, якъ ти цыганы плачуть на скрыпкахъ...

А потимъ чардашъ! Ноголомный чардашъ...

Я цилкомъ не розумію, якъ по такій несказаній тузи можна попасты въ таку шалену радисть. Се для мене загадка. Оттакъ перевернуты душу за одну хбылю!..

И ненавыджу я ти чардаши тому, що воны убываютъ сей шырокый, понурый смутокъ степовый. Адже въ симъ смутку стилько святого, стилько гармоніи, хочъ його выклыкують прыгоды жыттьови!

Такъ якъ и въ іи смутку.

* * *

Надійшлы знайоми.

— Слыхомъ слыхаты, выдомъ выдаты, панъ докторъ на пыви! Що таке сталося?..

— Гратулюємо, гратулюємо!

— До чого?

— Вже мы васъ бачылы въ парку... Гарна соби вдовычка! И молоденька! Добрый смакъ маєте...

— Ей же! Нашъ докторъ бере молоди вдовы въ опику? Поступъ, поступъ! Хто бы по нимъ сподивався! Гратулюємо!..

— Кельнеръ, пыва! вына!

— Що жъ тамъ, пане докторъ? И буде що зъ того?

Я вставъ и пишовъ.

А воны сміялыся, такъ сміялыся!

* * *

Ходывъ я улыцямы зъ годыну. Спаты не хотивъ... не заснувъ бы.

Коло одного дому пры отворенимъ викни стоявъ зъ чверть годыны—тамъ хтось прегарно гравъ на фортеп'яни.

Певно дивчына якась.

Може и залюблена нещаслыво, або такъ туга на неи найшла...

Цилкомъ мене розжалобыла своею грою. Я хотивъ бы буты коло неи, абы іи потишыты.

До чого здалося такъ сумуваты?

Люде спокійно сплять, други бавляться тамъ на музыци, а вона грае соби сумни думы...

На тыхій улыци почувъ я здалека чыйсь хидъ и видійшовъ видъ викна.

Така тыха, мисячна, мелянхолійна ничъ...

***

Въ миськимъ парку є таке затышне, любе мисце, що лышъ я його знаю.

Нагадавъ я соби його и пишовъ туды.

Въ парку тыхо, нема никого.

Ахъ, правда, соловій крычавъ! Але все жъ було тыхо.

Мени було такъ сумно на души!

„Поступъ! поступъ! Нашъ докторъ бере молоди вдовы въ опику!"

Ни! справди,—ти люде варвары!

За що воны глузують соби зъ мене?

Тры рокы вже мешкаю въ тій самій каменыци, що й вона. Наши двери въ сусидстви. Але я зъ ными не жывъ. Якъ и взагали ни зъ кымъ не жывъ, ни въ кого не бувавъ. Іи чоловика я знавъ зъ уряду—то бувъ молодый суддя. Бидный чоловикъ.

Тилькы ихъ малу доньку я знавъ добре. Бавывся не разъ изъ нею. Мы булы соби навить дуже велыки прыятели. Вона прыходыла до мене въ гости.

Сыджу дома, чую: хтось ледви чутно, несмило стукае въ двери. А! се моя малесенька сусидка! До клямкы ще не може досягнуты, я самъ мушу ій одчыныты двери. Вона увиходыть и хоче поклоныться мени, але боиться, що не вдержыться на ногахъ, отже опираеться рукою объ стину або объ шахву и такъ кланяеться. А я іи на рукы и несу на софу.

— Прошу мени показаты образкы!

Добре, я показую ій образкы зъ илюстрованыхъ часопысивъ. Дытына тишыться.

А потимъ вытягаю помадкы и чеколядкы, що мавъ для неи готови, даю ій и кажу казку. Потимъ вона мени казку каже, маленьку, дытячу казку...

Часомъ зъ годыну сыдила въ мене, и маты не протывылася тому.

Неразъ и усмихалася за се до мене: видъ дытыны, мабуть, дизнавалася про все. Усмихалася, якъ бы хотила дякуваты мени. Але я зъ нею майже николы не говорывъ! „Добры день! Добры вечиръ!“—и вже.

И такъ тры рокы...

* * *

А потимъ винъ несподивано до тыждня померъ.

Я бувъ пры хоримъ—вона мене просыла. По ликаряхъ самъ бигавъ, бо не було кого иншого. Блызшои родыны не малы; вона була сырота, а винъ—мужыцькый сынъ, уже такожъ безъ родычивъ.

И пры його смерты я бувъ. Трымавъ іи у своихъ рукахъ, якъ плакала въ розпуци и зимлила; успокоювавъ дытыну, якъ та соби страшенно розплакалася, побачывшы невыдану подію.

И похорономъ я порядкувавъ; провивъ покійныка на кладовыще, сказавъ удови, що якъ чого буде потребуваты, то нехай мени перекаже—и попрощався...

Два дни переслидувавъ мене іи плачъ въ сусиднимъ мешканню, а третього дня прыйшла вона до мене зъ донечкою подякуваты мени.

Подякуваты мени за те, що я постарався въ порядку выправыты іи чоловика до гробу...

Було за що дякуваты!

* * *

Говорыла спершу спокійно, а потимъ розплакалася. Донечка соби такожъ.

Въ моій хати я не чувъ николы плачу...

И колы я такъ дывывся на ту нещаслыву вдову въ чорній одежи и на ту дытынку, що іи биле волоссе такъ видбывало видъ чорнои сукеночкы, мени не стало сливъ и я мовчавъ.

Проклятый жаль! Я не люблю плакаты! Я не вмію плакаты! А завыдую не разъ тымъ, що плачуть...

Безъ опикы ти сыротята!

А я соби выгидно жыю и никымъ не журюся!

Хотивъ бы, Боже, якъ не разъ хотивъ бы,—а нема кымъ опикуватыся! Однымъ не вирю, другыхъ маю за дармоидивъ, у третихъ не находжу серця.

— Пани! Якъ бы вы не прогнивалыся и прынялы мою помичъ, то я радо помигъ бы вамъ. Добре? Прыймете? Прыймить, прыймить! Я заспокоюю не вашу потребу, лыше свою...

Вона зновъ заплакала. Чы не образывъ я іи?

Дытыну я взявъ на колина и втыхомырывъ цукеркамы. Образкы нови показавъ—дытына затыхла.

И маты заспокоилася. Взяла видъ мене дытыну и згорнула ій волоссе зъ чола.

А мени все снуеться по голови, якъ тутъ податы ій помичъ, абы не вважала іи мылостынею. Зновъ образыться, не скаже, що не потребуе, а не прыйме.

Просывъ я іи, абы мене прыняла на харчъ. Мени й такъ уже по реставраціяхъ йида не смакуе. Вона згодылася. Ликареви заплатывъ, за похоронъ, деяки рахункы полагодывъ, дытыни щось тамъ справывъ у подарунку..

Протывылася тому, але бидакы мусять годытыся зи своею бидою...

И бильше ничого—бильше ничого!

Я радъ, що маю кымсь опикуватыся, кымсь блызшымъ, а не такою невловымою истотою, якъ народъ. Я народа не покыну, але винъ мени серця не заспокоюе!

Я ничого видъ никого не хочу! Я самолюбъ, мое серце потребуе кымсь журытыся, я радъ такій журби! Сіи журбы мени не доставало!...

* * *

А воны, ти варвары, гратулюють мени глумлыво!

Ідіоты!

Такъ мене росердылы, що вже й пивничъ мынула, а мене сонъ не брався.

Зъ парку пишовъ я у каварню. Прочытавъ цилу купу часопысивъ и не мигъ забуты тыхъ глумлывыхъ сливъ.

А зъ каварни въ альтану.

„Гратулюємо"!... А вже жъ, можна мени гратулюваты, бо теперъ не такъ часто скучаю, якъ перше. А колы мени скучно, иду до сусидкы и пробалакуємо вильный часъ. На проходи въ парку булы зо два разы, выпадкомъ стрилыся...

Вчу ıи до испыту на почтову експедыторку.

Вже теперъ такъ часто не плаче, а то й усмихается часомъ.

Сей іи усмихъ замысленый!

Якъ проминь сонця зпоза хмаръ...

* * *

Не можу до ладу пысаты: въ голови шумыть. Непроспана ничъ...

А! отъ и вона! Якъ звычайно ранння пташка!

Иде просто въ альтану!

Ще готова думаты, що я тутъ на неи жду такъ рано...

Овъ, немыле становыще!

Ну!—годи!

— Добрый день вамъ, пани!

— Добрый день! А вы що пышете такъ ранесенько? . . . .

. . . .

О. Маковей.

Думка.

Мени здаеться: я не жывъ,
А тилькы все збирався жыты,
Чогось шукавъ, за чымсь тужывъ,
Бажавъ комусь весь викъ служыты,
Ажъ ось и молодисть мынула.—
Не жывшы, втомлена заснула.

И прыйде день, якъ та слотá,
Я довгу панахыду правлю:
Прощайте, молоди лита,
Не гуджу я васъ и не славлю,
Зъ могылы вже васъ не добуду...
Уже я молодымъ не буду...

И въ тимъ жалю мовъ бачу я:
Не мертва молодисть, лышъ сонна,
Не въ пору ще журба моя,
Не въ пору писня похоронна:
Ще пожывемъ! давайте жыты,
Шукаты знову и тужыты.

О. Маковей.

Чернивци.
30/IV 1900.

Коли помремъ и заростемъ квитками,—
У спомынахъ ще ожывемъ не разъ,
Ажъ покы поручъ зъ нашымы кистками
Заснуть уси, що пам'яталы насъ.

И буде се вже наша смерть остання:
Нашъ порохъ витеръ свитомъ розжене,
Прыйдѐ весна, прыйдѐ пора кохання,
А насъ нихто тоди не спом'яне.

Ни, выйде разъ колысь дивча самотне,
О пивдни яснимъ въ тыхый сонный лисъ,
Видразу серце защемыть скорботне
И ясный свитъ померкне ій видъ слизъ.

Се насъ вона побачыть и почуе,
Мовъ сонъ и казку изъ старыхъ часивъ;
Закрые очы й тяжко засумуе,
Заслухавшысь у тыхый шумъ лисивъ...

О. Маковей.

Львивъ.
27. XII. 1898.

Робертъ Брюсъ, король шотланськый.

(Шотланська легенда).

Заспивъ.

Спогадаймо давнюю давныну,
Спогадаймо повисть незабутню
Про далеку вильную краину,
Про стару Шотландію *) славутню.

Давня повисть! и на байку схожа,—
Є въ ній певни справы, есть и мріи;
Але жъ правда, наче зирка гожа,
Сыпле скризь проминня золотіи.

Правда намъ свитытыме кризь хмары,
Мы жъ далеко думкою полынемъ,
Мы поглянемъ на військови чвары,
Въ давній слави спогадомъ порынемъ.

I.

Вже буде литъ п'ятьсотъ тому;
На край шотланськый вильный

---

*) Шотландія—Шкоція. Назва Шкоція есть правійшою, але для гармоничносты вирша мы ужываемо Шотландія.

Війною йшовъ король Едвардъ,
  Англійськый владарь сыльный.

Зибравъ винъ лыцаривъ своихъ,
  Все горде пышне панство,
Щобъ то шотланськый вильный людъ
  Забраты у пидданство.

По всій Шотландіи йде гукъ
  Луною голосною:
„До зброи, братте! ось иде
  Король Едвардъ війною!

Гей, мыле братте! чы у насъ
  Яснои зброи мало?
Хыба въ шотланській сторони
  Вже лыцаривъ не стало?“

Лыцарство йде, земля гуде;
  Зійшлысь ворожи лавы...
Багато буде сього дня
  Кривавои забавы!

Брязчать мечы, блыщать спысы
  И шоломы ясніи;
Гукають люто воякы,
  Ржуть кони вороніи.

Воюють день, воюють два,
  На третій день,—ой горе!
Шотланци крыкнулы: „Бида!
  Король Едвардъ насъ боре!“

Англійське військо б'е-сиче,
  Англійська зброя сяе;
Шотланська зброя опада,
  Лыцарство знемагае.

А тутъ король Едвардъ спынывсь,
  И сурма забренила,

Знялась надъ військомъ корогва,
  Та не барвыста—била.

Вси сталы тыхо, всякъ свій спысъ
  Додолу похыляє.
Гука герольдъ: „Король Едвардъ
  Шотланцивъ прызволяє

Лыхую зваду залышыть,
  Спокій вернуты краю,
Прыйты до згоды безъ війны,
  По братньому звычаю.

Такъ каже нашъ король: Хто зъ васъ
  Погодыться зи мною,
Той и маєткамы й людьмы
  Владатыме въ спокою.

Людъ простый маe намъ платыть
  Податкы й десятыны,
А лыцарь буде вильный панъ
  Своєи батькивщыны.

Всякъ лыцарь маe зъ королемъ
  Ходыты у походы,—
За те винъ матыме соби
  И ласку й надгороды."

Додолу впалы корогвы,—
  Весь гуртъ шотланськый панськый
Вразъ крыкнувъ: „Згода! хай жыве
  Едвардъ, король шотланськый!"

Шотланське лыцарство здалось;
  Але одынъ зостався
Пры зброи лыцарь молодый,—
  Робертомъ Брюсомъ звався.

Едварду глянувъ винъ въ лыце,
  Мовъ кынувъ блыскавыцю,

Здійнявъ и кынувъ ворогамъ
  Зализну рукавыцю.

Потимъ острогы давъ коню,—
  Кинь вороненькый звывся,
Помчавъ у горы, мовъ стрила,
  Въ мижгиррю темнимъ скрывся.

II.

Поихавъ Робертъ по шотланськiй земли
  Здiйматы народнє повстаннє,
Гонцивъ розиславъ винъ по всiй сторони
  Склыкаты селянъ на зибраннє.

Колы на шырокiй долыни мижъ гиръ
  Зибралась велыкая рада,
Робертъ тоди выйшовъ до люду й сказавъ:
  „Шотланци, вчынылася зрада!

Нема въ насъ лыцарства, нема въ насъ панивъ,—
  Воны вже англiйськи пиддани;
Та є ще въ краини шотланськiй народъ,
  Не звыкъ винъ носыты кайданы!

Повстаньмо жъ тепера уси, якъ одынъ
  За дило братерскеє спильне!
Розкуймо на зброю плугы! Щó орать,—
  Колы наше поле не вильне?“

Тутъ вси зашумилы, мовъ хвыли морськи:
  „Ходимо, здобудемо воли,
Або наши головы вильни, буйни
  Складемо на нашому поли!“

И тамъ на шырокiй долыни мижъ гиръ
  Селяне вси таборомъ сталы,
Палылы багаттє воны цилу ничъ,
  Все ясную зброю кувалы.

На ранокъ узброене військо було;
Кому жъ не досталося зброи,
Тому не забракло сокыры, косы
Та въ грудяхъ одвагы мицнои.

Те військо не мало ясныхъ короговъ,
Ни панцыривъ срибныхъ, коштовныхъ;
На простыхъ селянськыхъ щытахъ не було
Девизивъ гучныхъ красномовныхъ.

У цилого війська девизъ бувъ одынъ:
„За волю, за ридну краину!“
Хочъ сливъ тыхъ нихто на щыти не носывъ,
Та въ серци носывъ до загыну.

И такъ воны выйшлы напроты панивъ,
Робертъ ихъ провадывъ до бою;
Ни одного лыцаря, окримъ його,
Не малы шотланци зъ собою.

Шотланськe лыцарство усе перейшло
Служыты въ англійському війську,
Пишло бороныты мечемъ и щытомъ
Корону и владу англійську.

Въ нещасну годыну шотланськый народъ
Кувавъ свою ясную зброю:
У першому бои розбыти булы,
Багато лягло головою.

Удруге зійшлыся—недоле тяжка!
Зновъ військo шотланськe розбыте.
Ударылы втрете—зновъ поле кругомъ
Все трупомъ шотланськымъ укрыте.

Мицна була сыла потужныхъ панивъ,
И ватагы мудри знайшлыся;
Ни въ горы завесты, ни въ нетра загнать
Обачни паны не далыся.

Шыроки долыны, розлоги ланы
  Шисть разъ булы кров'ю полыти;
Шисть разъ пролунавъ по Шотландіи крыкъ:
  „Шотланци, шотланци розбыти!“

Ни зброи воны, ни своихъ короговъ
  Едварду до нигъ не зложылы,
Та волю й краину свою бороныть—
  Не стало селянськои сылы.

Одни поляглы, а други розійшлысь,—
  Пишлы свое поле ораты.
Безъ війська, безъ славы зостався Робертъ...
  Що жъ мае теперъ винъ початы?

Чы мае питы, якъ шотланськи паны,
  Едвардови зброю виддаты,
Зостатысь отутъ въ подоланній земли,
  Остатнього сорому ждаты?

Ни, краще не бачыть того и не чуть,
  Якъ гынуты буде краина...
„Прощай, моя ридна краино! просты
  Свого безталанного сына!

Хотивъ бы я вильною бачыть тебе,
  Але не судылося тее...
Далеко теперъ, на чужыхъ берегахъ,
  Поляжу за дило святее.“

Такъ мовывъ Робертъ и подався винъ геть
  На берегъ убогый ирланськый,
Винъ думаъ по викъ не вертатыся зновъ
  У край безталанный шотланськый.

Въ Ирландію мався прыбуть корабель,
  Що лыцаривъ визъ въ Палестыну,
На ньому од'ихаты хтивъ и Робертъ
  У тую далеку чужыну.

Укупи зъ одважнымъ лыцарствомъ бажавъ
  Питы у хрестовимъ походи,
Щобъ дилу святому остатнимъ жыттємъ
  И сылою статы въ прыгоди.

III.

На безлюдному березi моря
  Одынока хатына стоить,
Въ тій хатыни рыбальській убогій
  Збройный лыцарь самотный сыдыть.

То Робертъ. Винъ въ викно поглядає,
  Чы не мріють оти кораблі,
Що везуть хрестоносцивъ одважныхъ
  На війну до святои земли.

Ни, не выдко ничого на мори,
  Не биліють витрыла ясни.
Грає вильне шырокеє море,
  Гомонять його хвыли гучни.

Та Робертови сумно дывытысь
  На те море веселе, буйне,—
Якъ згадає винъ ридну краину,
  Затремтыть його серце сумне.

И Робертъ, одъ викна одступывшы,
  Лигъ на лаву и поглядъ пидвивъ
На потрискану стелю: на стели
  Павутынне павукъ соби пливъ.

И зничев'я Робертъ задывывся
  На роботу того павука;
Лыцарь бачывъ, якъ прялась помалу
  Тая нытка тендитна, тонка;

Якъ павукъ на тій нытци спускався,
  Розколыхувавсь потимъ на ній,

Щобъ іи до стины прычепыты,
Потимъ невидъ роскынуты свій.

Що гойднеться, то нытка й порветься,
И додолу павукъ упаде;
Але заразъ же злазыть угору
И нову соби нытку пряде.

Такъ шисть разъ той павукъ обрывався
И шисть разъ винъ на стелю злизавъ;
Але въ сьоме такы утрымався
Й до стины свою нытку прып'явъ.

Тутъ Робертъ раптомъ скочывъ на ногы,
Ухопывъ свою зброю до рукъ,
И гукнувъ: „Та невже такы лыцарь
Менше мае снагы, нижъ павукъ?!“

IV.

Ой, то жъ не сокилъ-вынозиръ
Злетивъ зъ горы въ долыну,
То прылетивъ юнакъ Робертъ
У ридную краину.

Винъ на коневи воронимъ
По краю пробигае,
Въ остатній разъ шотланськый людъ
До бою винъ склыкае:

„До зброи вси! чы ще жыве
Мицна одвага ваша?
За волю згынуть мы клялысь,—
А де жъ прысяга наша?

„Хто воли ще не видцуравсь,—
Нехай иде до бою!
Хто пам'ята про славу й честь,—
До зброи! хто за мною?“—

Не згасъ, не згасъ шотланськый духъ,
Шотландія повстане!
У сьомый разъ, якъ въ першый разъ
Зибралыся селяне.

Король Едвардъ не сподивавсь
Шотланського повстання:
Його лыцарство розійшлось
Уже на спочывання.

Зосталась тилькы покы що
Мала частына війська.
Безпечна й смилыва була
Залога та англійська.

Все розмовляють воякы,
Яки зъ війны достаткы,
Яки въ Шотландіи король
Збиратыме податкы.

Середъ англійськыхъ воякивъ
Сыдять паны шотланськи;
Теперъ король имъ зновъ вернувъ
Права й маеткы панськи,

То жъ завтра коженъ зъ ныхъ пиде
До риднои оселі,—
Чого жъ сыдять воны таки
Смутни та невеселі?

Того, що душу имъ грызе
И соромъ и досада,
Здаеться имъ, що все кругомъ
Гукае: зрада! зрада!

Англійськи жъ лыцари соби
Писень гучныхъ спивають,
И такъ бадьорно на спысахъ
Ихъ короговкы мають.

Селяне тыхо пидійшлы
   До війська за горою,
З'явылысь, наче з-пидъ земли
   И вдарылы до бою.

Все зашумило, загуло,
   Мовъ буря-хуртовына.
Робертъ лита на воронимъ,
   Неначе громовына.

Охъ, лютый бій, сстанній бій,—
   Щаслывъ, хто переможе!..
Англійци въ розпачи крычать:
   „Рятуй насъ, мылый Боже!"

До ныхъ зъ гряныци поспиша
   Видъ короля пидмога,
Іи стрича шотланськый крыкъ:
   „Ни, наша перемога!"

Пидмога сыльна надійшла,
   Але шкода, вже пизно!
Женуть шотланци ворогивъ,
   Ґукають въ слидъ имъ гризно:

„Не доведеться бильше вамъ
   Ламать чужои воли!
Колы жытте вамъ дороге,
   Кладите зброю доли!"

Шотланське військо зайняло
   Англійцивъ пидъ горою;
Нема рятунку имъ, нема,—
   Складають доли зброю.

Тоди зъ громады выступа
   Робертъ и промовляе:
„Отакъ теперъ шотланськый людъ
   Англійцямъ об'являе:

Нашъ край видъ давна вильнымъ бувъ,
  Такымъ повикъ винъ буде.
Вы бачылы, якъ правъ своихъ
  Боронять наши люде.

Збира хай въ Англіи Едвардъ
  Податкы й десятыны,
А всякъ шотланець вильный панъ
  Своеи батькивщыны.

Селянамъ нашымъ байдуже́
  Про ласку й надгороды,
Воны не пидуть зъ королемъ
  За лыцарствомъ въ походы.

Тепера вашу зброю всю
  Въ застави я лышаю,
А васъ додому видпущу
  По братньому звычаю.

Идить, Едвардови скажить,
  Якъ чулы: по сій мови
Колы не згодыться на мыръ,—
  Мы зновъ у бій готови.“

Англійци мовчкы одійшлы
  Безъ короговъ, безъ зброи,
Безъ радощивъ пишлы воны
  Геть до земли риднои.

И якъ въ долыну вже зійшлы,
  Оглянулысь на гору,—
Роберта вглядилы воны
  Середъ сильського збору.

Укрыта людомъ тамъ була
  Уся гора зелена,
А выще всихъ стоявъ—Робертъ,
  У нигъ його знамена;

Лежала й зброя вся ота,
  Що на війни забрaлы;
Шотланська зброя й корогвы
  Навколо нього сялы.

Робертъ неначе ричъ державъ,
  Змагався, боронывся,
Знявъ потимъ ясный свій шоломъ
  И людови вклонывся.

Англійци чулы, якъ гукнувъ
  Увесь той гуртъ селянськый:
„Хвала и честь! нехай жыве
  Робертъ, король шотланськый!“

V.

Такъ Робертъ за снагу та одвагу
  Королемъ у Шотландіи ставъ,
Въ Единбургу, преславному мисти
  Прывселюдно корону прыйнявъ.

Урочыста одправа скинчылась,
  Выйшовъ зъ церквы король на майданъ.
Людъ гукае: „Робертови слава!
  Хай жыве винъ до вику, нашъ панъ!“

Колы се стыхло раптомъ гуканне,
  И весь людъ мовъ чекае чого.
Зъ юрбы выступывъ гуртъ невелыкый, —
  То обрани видъ люду всього.

Зъ ныхъ одынъ на передъ выступае,
  Короля винъ поклономъ вита;
Поглядае навколо по людяхъ
  И такую промову чыта:

„Зъ ласкы Бога й народа обраный,
  Нашъ королю! витаемъ тебе!

Мы пидданымы влады твоеи
  Прызнаемо охоче себе.

Ты веды своимъ розумомъ яснымъ
  Добрый ладъ у ридній сторони;
Обицяемось мы тоби вирне
  Помагаты въ мырỳ й на війни.

Та колы ты забудешъ про справу
  Честы й воли народу свого,
Схочешъ ынши багатчыи земли
  Прылучыты до панства твого,—

Мы не пидемъ тоди за тобою,
  Щобъ чужого добра здобувать:
Намъ не тисно у ридній краини,
  Намъ не треба въ чужу мандрувать.

Колы ты середъ панськыхъ роскошивъ
  Продаватымешъ людъ свій панамъ,
Мы самы бороныты потрапымъ
  Ти права, що належаться намъ.

А колы ты англійській корони
  Виддасы королівство свое,—
Знай, що въ тую ганебну годыну
  Пропаде й панування твое.

Мы тебе на державу винчалы,
  Мы тебе й розвинчаемъ самы,
И колы проты насъ ты повстанешъ,—
  Проты тебе повстанемо мы.

Дай намъ Боже радиты до вику,
  Що обралы тебе въ короли,
Хай цвите при тоби та пышае
  Вильна воля въ шотланській земли!"

—„Дай то Боже!—Робертъ имъ видмовывъ,—
  Буду знаты, на щó я иду.

Дай намъ Боже до вику прожыты
Въ щырій згоди, у добримъ ладу!"

VI.

Щыра згода, добрый ладъ зостався,
Не зламавъ Робертъ свойого слова.
Не пропала, не пишла по витру
Та громадська чесная умова.

Дывувалысь на шотланську волю
И сторонніи чужіи люде,
Вси казалы: „Покы свита сонця,—
У ярми шотланськый людъ не буде!"

Не прыгасъ и не пропавъ николы
Вильный духъ въ шотланському народи,—
Стала вильна сторона шотланська
Навить давнимъ ворогамъ въ прыгоди.

Якъ пизнишъ англійци и шотланци
Поєднались въ спильную державу,
То англійци вчылысь у шотланцивъ,
Якъ любыты волю, честь и славу.

И за те хвала Робергу Брюсу:
Винъ борцемъ за ридный край з'явывся.
Такъ! одвагы и завзяття въ праци
Винъ въ малого павука навчывся.

Винъ здобувъ соби велыку славу,
И не вмре та слава, не поляже,
Въ писни, въ слови буде вично жыты
И про себе свитови роскаже.

Леся Украинка.

Божый свитъ, оповитый красою,
Задримавъ у легенькому сни;
Степъ кругомъ засриблывся росою,
Зъ ричкы ллються весели писни.

Стыха рухъ пробижыть по долыни,
Пробижыть—та й ничого нема;
Тилькы бродять засмучени тини,—
То недоля блукае сама.

Тилькы чуть, якъ на вильнимъ простори,
Не знаходючы мисця соби,
Людськый духъ побываеться въ гори,
Людське серце рыдае въ журби.

П. Грабовськый.

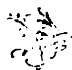

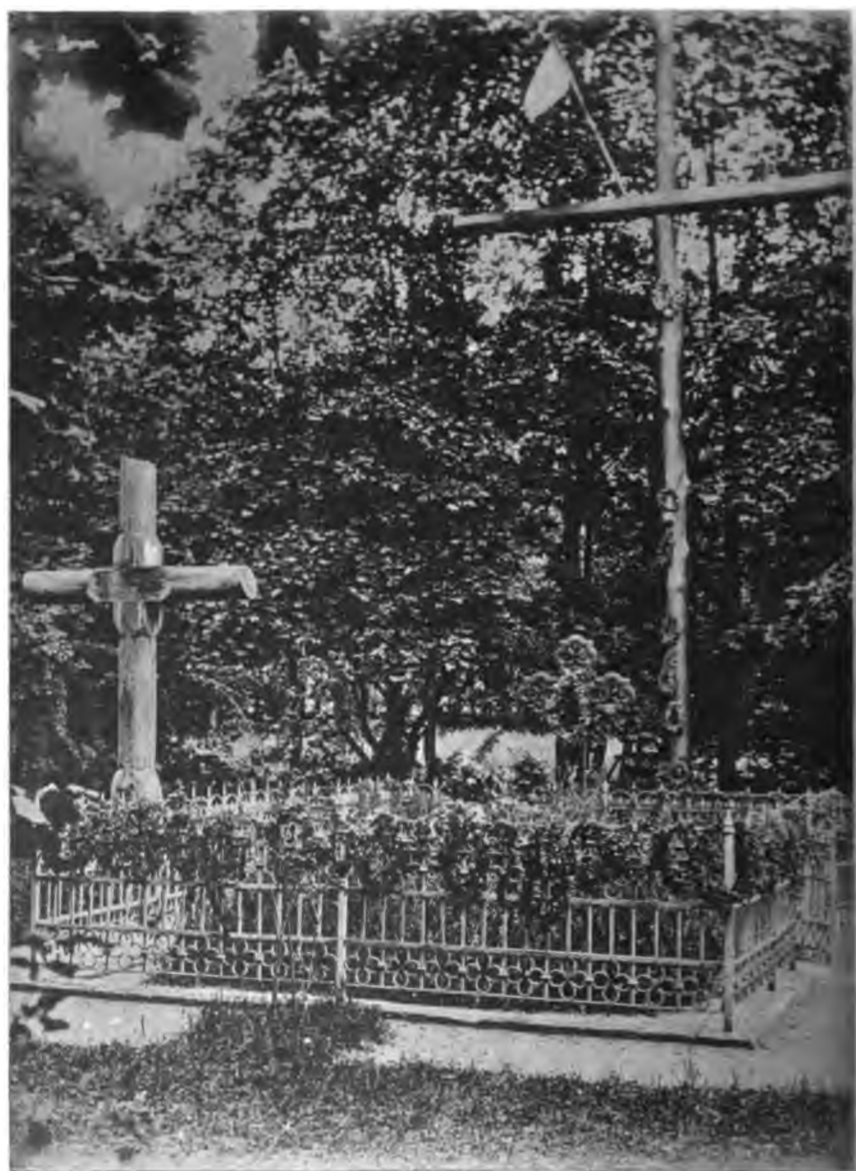

Мали люде—мале й горе.

Оповиданне.

автра—„роспускъ“.

Хто вчывся по школахъ та мучывся впродовжъ цилого ряду найкращыхъ на вику литъ тымы важкымы муками, зъ якымы здобувается у насъ шкильна наука (а хто зъ освиченыхъ людей за нашыхъ часивъ тыхъ мукъ не зазнавъ?), той добре тямыть, щó значыть се магичне слово. Роспускъ значыть—не сыдиты бильше въ остогыдлому класи, въ тисноти та духоти, тоди, колы за викнамы, на двори, такъ гарно й тепло; колы весняне сонце ясно свитыть и своимъ проминнемъ жывущымъ голубыть усе на свити,—усе, опричъ нещасныхъ школяривъ, що, мовъ давни бранци-невольныкы на кгалерахъ турецькыхъ, до одного мисця прыкути. Роспускъ значыть—робыты все по своïй воли та охоти, не пытаючысь и не страхаючысь отыхъ чужыхъ, здебильшого несимпатычныхъ людей, що звуться вчытелямы и—невидомо, зъ якои прычыны—мають надъ вамы право чыныть усе, що сами схочуть. Роспускъ значыть—хочъ на короткый часъ зазнаты пильгы видъ усякого гнобытельства, знущання та занедбання найпершыхъ потребъ дытячои натуры; хочъ трохы спочыты видъ мертвои шкильнои премудросты—такои далекои видъ сыхъ маленькыхъ людей зъ ихъ тежъ невелычкымы, але жывымы радощамы й смуткомъ. Роспускъ значыть... и ще багато де-чого значыть винъ—прынадного, якъ пестощи матери; веселого, якъ день на весни; вольного, якъ сама воля...

Ото-жъ завтра—роспускъ на велыкодни свята въ Горбанивськiй духовнiй школи, чы, якъ iи зъ давныхъ давенъ прозывають—бурси. Довгый часъ передъ роспускомъ у бурсакивъ тилькы й думкы, тилькы й мовы, що про той щаслывый день; тилькы й жывуть воны надiєю—диждатысь швыдше сподиванои воли. Мало не по пальцяхъ выраховують воны дни й годыны навить, що якъ навмысне, немовъ на злисть имъ, тягнуться такъ поволи, наче попрымерзалы десь на дорози, хочъ на двори стоить вже рання сього року, весела та тепла весна. Де-хто зъ бурсакивъ ще заздалегидь поробывъ соби таблычкы, де поспысувано вси до роспуску дни й коло останнього велычезни литеры, штучно оздоблени всякымы орнаментамы та прыкрасамы, складають, наче выпечатани, чаривне слово—„роспускъ". Що божого дня затырає пыльно бидный бурсакъ по одному дню на своiй таблычци, а иншый, дуже вже нетерплячый та швыдкый, затре змаху й килька напередъ,—не зъ чого иншого, якъ зъ бажання хочъ сымъ досыть невынным способомъ прыскорыты найбильше свято школярське,—той „празныкивъ празныкъ" для сучасныхъ мученыкивъ наукы. И радiє несказанно бурсацьке серденько, забыте й залякане тiєю страшною „наукою", колы смуга видъ затертыхъ днивъ стає за кожнымъ разомъ усе довша та хвостомъ своимъ усе блыжче пидходыть до оздобленого слова внызу таблычкы!... А тыжднивъ за два до роспуску бурсакамъ почынається новый клопитъ: роспускъ саме тоди выйиздыть изъ Кыива (такои прынаймни про його бурсакы думкы) и помалу, по-воли прямує до Горбанивъ, частенько стаючы та попасаючы по дорози,—по-хазяйськы йиде, не поспишаючысь. И отъ передъ бурсакамы що-дня встає велыке пытаннє—„де сьогодни роспускъ?" Середъ довгыхъ безъ краю змагань, що часомъ и найблыжчыхъ прыятеливъ мало до сваркы не доводять, коженъ прыгадує яки знає по дорози зъ Кыива до Горбанивъ мисця, и якъ воны що-дня стають усе блыжчи, то разомъ зъ тымъ у бурсакивъ и облыччя усе бильшъ яснiють, и на серци велыка полегкисть робыться. „Сьогодни роспускъ у Билiй-Церкви"... „Сьогодни въ Таращи"... „Сьогодни въ Жашкови"... и такъ выгадують ажъ покы роспускъ не заночує въ передъ-день самого себе въ Полянецькому, або у Вiйтивци, щобъ завтра ранкомъ прыбуты въ Горбани й весь свитъ собою закрасыты... Бурсакови й справди здається, що цилый свитъ заинтересованый на тыхъ невелычкыхъ радощахъ, що скрашують иноди його суворе,

непрывитне жытте, бидне на дрибни втихы й багате на гирки сльозы,—тымъ то разомъ зъ нымъ нетерпляче дожыдає роспуску и цилый свитъ.

Завтра—роспускъ; се вже певно доведено обома згаданымы способамы: довга смуга на таблычци простяглася ажъ до краю и вси вже погодылыся й на тому твердо сталы, що сьогодни роспускъ „попасȧє коней и пидночȯвує“ у Вiйтивци, за Грековымъ лисомъ. То выходыть—се вже правда нестемнисенька, проты якои нема чого казаты й самому найбильшому скептыкови.

Завтра—роспускъ, а вже й сьогодни всюды позначується його жывущый для бурсака духъ; выявляється винъ и въ обстанови, и въ людяхъ, и навить въ повитри,—скризь. Отъ напрыкладъ „дѣдка“, що вчыть бурсакивъ спиваты, уволывъ ихъ волю й дозволывъ проспиваты въ класи гуртомъ „Воскресенiя день“; дали, де-хто зъ „добрыхъ“ учытеливъ не завдавъ на завтра лекцiи, а де-яки зъ „проклятыхъ“ нахвалялыся наставыты цилому класови „єдыныць“, не пустыты на обидъ, а то й „билета“ въ день роспуску не даты... И щыро спочуває бурсацька душа добрымъ учытелямъ и такъ само щыро ненавыдыть вона тыхъ проклятыхъ... „А намъ Пузань (прызвище доброго вчытеля, бо навить и имъ безъ прызвища буты якось не выпадає,—се жъ єдыне у бурсака безперечне право—надиляты усимъ и всюды прызвища, се вже його сфера, безъ якои йому, якъ рыби безъ воды, не прожыты), а намъ Пузань на роспускъ ничого не завдавъ, а весь часъ кныжку чытавъ, та цика-аву!“—хвалыться, радiючы, якыйнебудь малый билявый хлопчына другому—чорнявому, скажемо; а той въ-ладъ, хочъ не такымъ веселымъ, а трохы прыбытымъ голосомъ, въ якому чутно сумовыти нотки, видповидає: „а въ насъ Смоляръ (прызвище проклятого вчытеля), — бодай йому добра не було!—завдавъ напысать уси „спряженiя“ й нахвалявся, що бильшу половыну не пустыть завтра до-дому“... Таки новыны хутко росходяться по-мижъ нервово настроєною дитворою и то тишать iи, то выклыкають щыре обурення й злисть...

Хочъ завтра й роспускъ, а тымъ часомъ лекцiи будуть и вчытысь треба, бо середъ учытеливъ перевагу все-такы мають „прокляти“: позавдавалы лекцiи й на завтра, нибы не знають, щȯ то за день. А про-те яка жыва душа бурсацька всыдыть въ переддень святои воли за кныжкою—за марудною арихметыкою, або якою-

небудь тамъ грецькою чы латынською граматыкою? Певна ричъ—ни одна, колы до увагы не браты самыхъ безнадійныхъ „трубачивъ" (тыхъ, що „трублять" раз-у-разъ лекціи зъ кнынжокъ),—ти сьогодни поховалысь по самыхъ що-найтемнишыхъ куточкахъ и „трублять та й трублять" безъ упыну, безборонно скорывшысь своій доли лыхій. А въ кого въ грудяхъ трипається жыве бурсацьке серце, ти вси на двори пробувають,—до того жъ ще й день выпавъ теплый, гарный, погожый,—грають въ „бигучои", въ „цуркы", въ „швайкы"; инши збираються въ гурткы й, подершы на дрибни клаптыкы ненавысне „росписаніе уроковъ", теперъ вже непотрибне, та розвіявшы його по витру, голосно гомонять про роспускъ та все те, що винъ має прынесты. Радіють бурсакы!

Радіють, та не вси; радіють, та не в-край, бо не сами квиты того дня процвитають,—середъ ихъ и колючокъ родыть багато; не одни въ йому весели та радисни подіи одбуваються, але й темныхъ та сумныхъ не оберешся: день радощивъ и воли разомъ бувъ и днемъ „отмщенія и возмездія",—для де-кого прынаймни... Щобъ зрозумить се до-ладу, треба знаты подилъ бурсакивъ на „агнцивъ" та „козлыщъ", якъ подиляє бурсу инспекторъ, Стратылатъ або Нышпорка на прызвище (бо нышпорыть скризь, якъ поясняли бурсакы, немовъ архистратыгъ Стратылатъ,—ледве чы вдатна екскурсія въ „богословську область", але се бурсакамъ можна й выбачыты, бо богословіи ихъ ще не вчено). „Агнци", на взирець тыхъ агнцивъ, що на страшному суди по праву ручъ стоятымуть,—се тыхи, смырни учни, що вчаться добре, а найголовнише — за ввесь часъ наукы не булы запысани въ „кныгу жывота", заведену на страхъ бурсацькымъ злочынцямъ; имъ переважно й належать радощи роспуску и вси його квиты. „Козлыща"—се неукы, ледари, словомъ—„злохудожни души", що ихъ, якъ видомо, не то бурсацька, а й усяка премудристь десятою дорогою обмынає. Замисть тишыты, воны лышъ дратувалы вчytеливъ та инспекцію своимъ ледарствомъ и злочынствамы; имъ черезъ те й належать переважно „терніє и волчцы" того „дня возмездія." Булы ще й просто „овечкы", переступна, нейтральна категорія, але якъ въ жытти бурсацькому вона ничымъ не була одмитна, то нею й Нышпорка не дуже клопотався и ридко навить згадувавъ. Отже „козлыща" добре тямлять, що того дня не сами квиты, а й колючкы процвитають, и не кому другому, а имъ же воны достануться, и вже заздале-

гидь загадалыся ихъ буйни головы, якъ бы тымъ колючкамъ ихъ гостри, куслыви кинчыкы позбываты...

II.

На чымалому, наче кылымомъ—зеленымъ спорышемъ засланому двори однієи зъ „кватыръ“ въ переддень роспуску було дуже людно й весело. Кватыра та стояла геть-геть на одшыби, далеченько такы видъ бурсы, и черезъ те безпечна була видъ наглыхъ одвидынъ Нышпоркы, або його помишныкивъ. Сюды зійшлося чымало й чужыхъ бурсакивъ и заразъ же роспочалы гуртомъ бучну, найпопулярнишу въ бурси гулянку — „бигучу“. М'ячъ литавъ высоко, пидъ самисеньке небо, здавалось, колы якый изъ старшыхъ, „искушенныхъ“ вже бурсакивъ поцилыть його замашнымъ кыйкомъ—„гылкою“; молодши бурсакы й сами не згиршъ м'яча литалы, поспишаючы добигты зъ „городка“ до „меты“, покы у ворожому табори не встыглы ще спіймать м'яча, або вцилыты нымъ кого зъ необачныхъ пидлиткивъ, що необережно выхопыться въ непевный часъ, колы зручнишъ було бъ заждаты. Галасъ, крыкъ, биганына,—бо жъ не даромъ „бигучои“ бурсакы справляють... Поспынавшысь на тыны, дывляться зъ захватомъ на сю жваву метушню зъ вулыци та зъ сусиднихъ дворивъ шевци-мищане, по терминологіи бурсацькій—„шведы“ що зъ имы бурсакы раз-у-разъ ворогують, а якъ колы то й цили баталіи счыняють. „Гупъ!“—м'ячъ важко лигъ комусь на спыну, й ворожи таборы поминялысь мисцямы: ти, що булы въ „поли“, весело йшлы, ажъ пидскакувалы, въ „городокъ“, а назустричъ имъ выходылы звидтиль побыти; лаючы провынныка роззявою та гладкымъ кабаномъ, що втикты або „выкрутыться“ не здолавъ, подалысь воны въ „поле“ до слушного часу.

Въ самый рóзпалъ бигучои, колы кожный зручный ударъ гылкою выклыкавъ кругомъ голосный выгукъ задоволення, хвиртка зъ вулыци видчынылась и въ двиръ увійшовъ бурсакъ-третьокласныкъ Євменъ Красыцькый,—Комаха на прызвище. Выдко, не дуже горнулась до його наука, бо на верхній губи у бурсака добре такы позначылысь рудовати вусыкы, та й самъ винъ бувъ повный, огрядный, чымалый на зристъ, дорослый вже парубокъ. Гля-

нувшы на Красыцького, видразу вгадаєшъ, що йому не разъ доводылося вже на своимъ вику „попасаты“, себто—въ одниимъ класи по два рокы сыдиты.

Красыцькый на гулянкы бувъ першый мытець и ватажокъ на цилу бурсу й завжде мижъ охочымы гуляты бурсакамы передъ вивъ, нибы нюхомъ чуючы, де „збирається бигуча“, де „вымиряються въ гылкы“, де брязкотять „швайкою“. Гулянка безъ Красыцького—се все одно, що бурсакъ безъ прызвища--щось нечуване, а надто теперъ, колы саме розпочато сезонъ бигучои; мабуть чы не вперше отсе сьогодни винъ такъ опизнывся, що безъ його й почaты мусилы. Побачывшы свого ватажка, бурса закрычала-загомонила: „Красыцькый иде!... Красыцькый шагає!...“ *) а хтось зъ гущи, не дуже правда голосно, додавъ: „Комаха прылизла!“

— Я тоби таку комаху влиплю, що до-вику пам'ятатымешъ, сволочъ паршыва!—скыпившы, обернувся першъ за все до гурту Красыцькый, хочъ и не знавъ напевне, зъ чыихъ саме устъ вылетило образлыве слово; та йому й знаты було напотрибно: винъ, абы схотивъ, мигъ бы „на страхъ врагамъ“ зигнаты злисть на першому, хто пидъ руку бъ пидвернувся. Иншымъ разомъ такъ такы й було бъ,—не втикъ бы його рукы важкои якый-небудь жвавый хлопчына, якого доля на той разъ поставыла блызько Красыцького, але заразъ йому, выдко, було не до того. Винъ выдымо чымсь бувъ заклопотаный; якесь ваганнє непевне выразно проступало въ його на облыччи,—мабуть воно й спыныло його руку видъ замаху.

— Красыцькый! будешъ граты?... До насъ иды, до насъ!—почулося зъ усихъ бокивъ, бо кожному хотилося до себе залучыты таку досвидчену въ гулянкахъ людыну, якою бувъ Красыцькый, що „гылыть пидъ саме небо“ и своимы дужымы, жылавымы рукамы хочъ якого важкого м'яча спійме й не выпустыть.

— А йдить соби къ бису!—обизвавсь на те не дуже прыхыльно Красыцькый.—Не хочу... Васюто, кымъ-геръ!—промсвывъ винъ чомусь по-жыдивськый.

Васюта, высокый худорлявый бурсакъ зъ якось кострубатою, роскушланою головою, що саме нацилывся гылыты, схылывъ у-ныз гылку й допытлыво глянувъ на Красыцького.

---

*) Шагаты—йты повагомъ, по бурсацькій термінології.

— Чо-го?—протягъ винъ, не рушаючы зъ мисця.

— Та такъ!—выяснывъ Красыцькый.—Иды, маю щось казаты...

— Кажы тутъ.

— Етъ, йолопъ дурный! Макуха!... Значыть, не можна тутъ, колы не кажу.

— Ну, то зажды, нехай загылю!—не образывся на свого прыятеля Васюта.—„Р-раззудись, плечо! Р-размахнись, рука!"—выгукнувъ винъ, нациляючысь кыйкомъ у м'яча.

М'ячъ высоко знявсь до-горы; вси, що стоялы на черзи въ „городку", побиглы до „меты", а Красыцькый байдуже, недбайлыво дывывсь на сее; иншымъ разомъ винъ ледве чы втерпивъ бы, щобъ отакъ дывытыся й самому не граты.

Васюта бигомъ вернувся, захекавшысь, у „городокъ" и зъ розгону стрыбнувъ на плечи Красыцькому:

— Ну, чого—кажы?

— Сядь, Макухо... Не дурій!—скыдаючы Васюту, зморщывсь той.—Пидемо краще въ садокъ... Треба на самоти, щобъ нихто не знавъ...

Васюту вельмы зацикавыла така таемнисть; винъ кынувъ гылку, гукнувъ: „гей вы! я не хочу бильшъ гуляты!"—и не вважаючы на велыке невдоволенне, що по сій мови повстало, разомъ зъ Красыцькымъ пишовъ до перелазу въ садокъ.

Воны дійшлы до самого краю велыкого саду мовчкы. Васюту хочъ и розбирала нетерплячка, та винъ того не хотивъ выявляты й безтурботно стрыбавъ поверхъ зламаного гылля, що подекуды купамы лежало пидъ деревамы; Красыцькый, и словомъ не озываючысь, „шагавъ" задумано по трави, не розбираючы стежкы. Отакъ товарыши дійшлы до окопу й силы на молодій, свижій трави, що недавно тилькы выбылася з-пидъ землы. Красыцькый добувъ изъ кышени „литній порт-табакъ"—клапоть заяложеного паперу, де небагати бурсакы звычайно носять тютюнъ,—и злипывшы довгу та грубу цыгарку, подавъ тютюнъ Васюти, лаконычно мовывшы:

— Робы!

Васюта й соби скрутывъ цыгарку и, закурывшы, обыдва бурсакы розляглысь на свижій, ажъ вохкій трави. Стало тыхо й тилькы десь вгори жалисно дзвенивъ комарь, шепотило по-тыху молоде лысте та здалека доносылыся выгукы: „ловы̀! тикай"!—то роспочалась „бигуча" на-ново... Красыцькый выдымо миркувавъ, зъ якого кинця

почaты справу, а Васюта мовчкы пускавъ дымъ до-горы, дбаючы, щобъ винъ ишовъ ривнымы, круглымы кильцямы. Легеньки кильця зъ дыму одне по одному вылиталы зъ Васютыного рота, здiймалысь до-горы, хыталысь тыхо, хвылювалыся, рослы й безъ слиду десь зныкалы, нибы ростаючы въ теплому повитри.

— Багато матымешъ у билети „колѝвъ“ *) та двойокъ?—перепынывъ нарешти Васютыну роботу Красыцькый.

Васюта комедно закотывъ очи, выдыхнувъ велыке кильце, зитхнувъ и, сплюнувшы кризь зубы, мовывъ:

— До биса!

— А въ мене й того мабуть бильшъ... На цилу спыну прывеземо зъ дому!

Васюта спершу замыслывсь, а потимъ енергично вылаявся, додавшы:

— Ну, й чортъ зъ нею! Не первынà—звыклы вже!...

— Хочъ и не первына, а треба щось робыты: очортило вже терпить за чор-зна що... Думавъ я, думавъ, та отсе й надумавъ—добравъ такы способу...

На Васюту така новына не зробыла нiякисенького вражиння, и той еффектъ, на якый выдымо важывъ Красыцькый, пропавъ даремно.

— Якый тамъ спосибъ тоби прыснывся?—пидморгнувшы якось глузлыво заскаленымъ окомъ, байдужно запытавъ Васюта.—Пидчыстыты, вышкрябаты?... Не стôить шкурка вычынкы: патѝры **) наши на си штукы вже добре вчени: подывыться на свитъ—отъ и спiймавъ одразу... Забувъ хиба, щô на риздво було?...

Красыцькому той натякъ не сподобався й винъ спалахнувъ:

— Дурни мы булы на риздво—отъ що!... Хиба жъ такы можна когось одурыты, вышкрябавшы? Се й мала дытына пизнаe, а отъ такъ зробы, щобъ и прыслидку нiякого не було... Слухай-но,—пидсовуючысь блыжче до Васюты й мало не пошепкы, запытавъ винъ,—грошi у тебе є?

Васюта спершу зачудовано глянувъ на його, потимъ засвыставъ и, замисть видповиди, вывернувъ свои кышени; опричъ ножыка, якогось мотузочка та килькохъ клаптивъ драного паперу,

---

*) Колъ—єдыныця.

**) Патиръ—зъ грецькои мовы значыть батько.

тамъ ничого бильшъ не було. Обревизувавшы свои кышени, Васюта заспивавъ:

Вси кышени вывертає,
Ажъ тамъ грошей вже чортъ-має...

— По-чумацькы!—додавъ винъ, урываючы писню.

— Погано!—задумано проказавъ Красыцькый,—и я тежъ „яко нагъ, яко благъ"...

— Слухай! —мовывъ Васюта, — на вищо тоби гроши? Може хабарà думаєшъ пысареви даты, щобъ „бланкивъ" продавъ?... Ни вже, й хабаремъ не поможеться ничого. А я такъ думаю, що не мынуты намъ биды-лыха та й на тому заспокоився: що буде, то буде! Вже якось своє видбуду: не вперше мени лайку та бійку терпиты,—перетерплю якъ-небудь.

— Тю! Ото дурный, ажъ крутыться!... Що буде, то буде!—перекрывывъ Красыцькый товарыша-фаталиста.—Та абы гроши, то таку штуку выгадаты можна, що ну!... Зроду-звику нихто не додумається, що въ билети щось не такъ.

— Говоры!—промовывъ Васюта, неймовирно всмихаючысь.

— Та не перебывай-бо, а краще слухай. Сьогодни бачывъ я Цвонцыка й видъ його дизнався, що є така вода... якъ помастышъ нею чорныло, то заразъ же пропаде все, що було напысано,—голый папиръ стане, чыстый, неначе новисенькый...

— Що ты? справди?—ажъ пидскочывъ Васюта, але заразъ же зновъ непевнисть його взяла.—Та бре'!.. Знайды кого дурнишого, то може й виры пойме!

— Ій-бо! На що мени брехаты?... Самъ на свои очи бачывъ: „покрючковався" я на лыстку, а Цвонцыкъ налывъ тієи воды на моє крючкованнє—й заразъ ставъ лыстокъ зновъ билый, наче й не я самъ його попысавъ!

— Ото штука! Якъ такъ, то справди варто попробувать: хочъ разъ на вику патиривъ потишымо!... Я соби четверокъ наставлю, и ни однисенькои тройкы,—нехай знають нашыхъ!—заразъ же загорився Васюта.—Ну, а чы дорого правыть бисивъ пархачъ? Мабуть, якъ за батька ридного?

— Кербела хоче за пляшечку,—невелычка, та на двохъ насъ було бъ іи якъ-разъ. Тилькы де ты його, того карбованця, въ

ката достанешъ?... А наборъ не повирыть... Я вже прохавъ—не дає...

Обыдва задумалыся. Выдко, перспектива—утикты видъ звычайнои колотнечи, що, замисть прывитання, ихъ кожного разу чекала пидъ батькивською стрихою, для хлопцивъ була така прынадна, що усю выгадлывисть ихъ зворушыла. Нарешти Васюта пидвився раптомъ и сивъ.

— А якъ у хазяйкы попросыты, — може позычыть? Писля святъ же оддамо...

— Моя видьма не позычыть, бо й такъ уже набрався, якъ май грушъ—по сами вуха.

— Ну, то я попробую въ своєи. Ось зажды-но, я заразъ...

Васюта схопывся й бигцемъ подався по-мижъ деревамы до хаты. Його щось довгенько не було; Красыцькый вже не сподивався ничого доброго, й лежачы горилыць, похмуро дывывся въ глыбоке сынє небо, що немовъ ажъ тягло очи до себе своєю тыхою, чаривною красою. Нарешти по-мижъ деревъ знову з'явылась довга, тонка постать Васютына и його кострубата голова. Винъ бигъ, розмахуючы въ повитри жовтенькымъ папирцемъ.

— Дала!—оповидавъ винъ, засапавшысь.—На-сылу выпрохавъ... Та й то ще въ щаслыву годыну потрапывъ, що Козы батько прывизъ за кватыру... Каже—нема... а я ій—а за кватыру, кажу, видъ Козы? То й мусила даты, тилькы крывылась... Пыта—для чого гроши?.. Чобота, кажу, залататы,—та й показавъ, а чоботы въ мене справди роты пороззявлялы—йисты хочуть... То й дала...

Красыцького чоло розгладылось, зморшкы на йому розійшлыся й винъ, забувшы всю поважнисть, свою ажъ пидстрыбнувъ одъ радощивъ.

— Ну, колы такъ, то махаймо заразъ до Цвонцыка! Тилькы, щобъ жадна душа про те не знала й не видала... Теперъ не страшно вже ничого!..

А ще серце козацькеє
Не боиться Туркивъ!..—

загукалы весело хлопци, йдучы зъ саду.

А черезъ яку годыну воны вже вернулысь до Красыцького на кватыру. Красыцькый державъ руку въ кышени й выждавшы, колы никого не було въ хати, обережно выйнявъ невелычку, въ

червоненькый папирець обвынену пляшечку и сховавъ іи швыденько въ свою скрыню на саме дно.

III.

Незвычайный выглядъ мала бурса въ день роспуску. Бурсакамъ сьогодни не спыться й не лежыться: мало не вси заворушылысь у-досвита, ще й не свитало. Та чы жъ и визьме сонъ бурсака, що диждався найщаслывишого дня, а може вже й пидводы зъ дому? Останнихъ найбильшъ мучыла нетерплячка взяты швыдше билета та й не йихаты, а просто такы летиты до-дому. Та не меншъ нетерпелывылысь и ти, що не малы ще звисткы зъ дому: кожне сподивалось, що от-отъ незабаромъ и по ныхъ прыйидуть. За килька день до роспуску почалы вси ув'язуваты своє убоге добро, налаштувалы „завыненія" *), щобъ заразъ и зирватысь до-дому, скоро пидводы диждуться, не гаючы дорогого часу. Подывышся на те „завыненіє"—и велыкымъ дывомъ здывуєшся: стилькы праці покладено на його, такъ штучно попереплутовано мотузкамы, стилькы любови, души—словомъ, вкладено бурсакомъ у сю пусту, здається, справу. Еге—пусту!.. Для бурсака вона не пуста, а безъ миры важниша за всю ту науку, що за-для неи винъ поневиряється на чужыхъ людяхъ, терпыть и неволю, и довгу розлуку зъ усымъ блызькымъ та дорогымъ для дытячого серця. „Завыненіє"—сымволъ воли, ознака роспуску, а що таке для школяра роспускъ—мы вже знаємо. Складасты, якъ слидъ, „завыненіє"—та се жъ цила наука, що вымагає не абы-якои праци та вмилосты, выробленои пыльнымы репетыціямы ще за-довго до роспуску. Не разъ и не два бурсакъ складає своє „завыненіє" й знову його розбирає, покы воно задовольныть цилкомъ його надто выгадлыву на сей разъ фантазію. Якъ и въ кожній справи, тутъ знайдуться й артысты свого дила,—таки мытци, що якъ ув'яже то не швыдко росплутаєшъ, а то й зовсимъ ничого не вдієшъ, хиба ажъ перетяты мусышъ той, колы хочте, Гордієвый вузолъ. Въ переддень роспуску бурсакы до пизньои ночи засыжуються,—ажъ чубъ имъ мокрый стане, такъ працюють надъ своимы „завыненіямы"; й пивни не разъ проспивають, а воны

*) Такъ звуть бурсакы свои пакункы.

все за роботою: перекладають свои речи, ув'язують, розвязують, перев'язують, клопочуться, метушаться та пôтомъ умываються. Але хочъ пизно бурсакъ ляже, та рано встане: скоро тилькы засиріє на двори, винъ вже на ногахъ,—ще йому щось тамъ коло „завынения" поправыты треба, а колы вже й поправляты нічого, то хочъ просто натишытысь, бо любо очамъ його дывытысь на цилу купу велыкыхъ и малыхъ „завыненій," що скризь лежать роскыдани— и на лижкахъ, и по скрыняхъ, а то й просто на доливци.

До восьмои годыны, колы въ бурси почынаються звычайно лекціи, ще довго, а бурсакы почалы вже сходытысь до школы, трымаючы коженъ пидъ пахвою цилу енциклопедію зъ бурсацькыхъ наукъ. Дверей ще не видчынено, тымъ то школяри похожають по вулыци передъ школою, а бильшъ нетерплячи густою лавою оточылы прысинокъ, товпылысь на кганку, сидалы на сходахъ, заглядалы у викна. Не разъ Нышпорка прысылавъ прыслужныка, щобъ розигнаты школяривъ, та сьогодни не вправытыся зъ стихійнымъ потягомъ до воли й тому навить, чыеи й тини бояться бурсакы. Одійшовшы недалеко видъ кганку, воны збывалыся въ гурткы й, погомонившы трохы та на вси бокы озырнувшысь, незабаромъ зновъ сунулы по-малу до школы и, якъ та галичъ, крылы сходы. Имъ наче здавалося, що такъ швыдше диждуться тіеи блаженнои хвылыны, колы на вси голосы можна буде загукаты: „ныни отпущаеши..." Та ось вже и двери шыроко роскрылы свои не дуже то прывитни звычайно обійми, и бурсакы такымъ натовпомъ посыпалы въ середыну, що мало зъ нигъ не звалылы прыслужныка, що имъ видчынявъ, и навить погроза „канцуромъ" ихъ не злякала. Голосно залунавъ по корыдорахъ та класахъ веселый крыкъ, гоминъ. Кожному, навить самому найменшому „сопляковы-заправлянықовы" *) було видомо, що роспускъ „вже прыйихавъ" сьогодни свитомъ и ставъ у зайизди въ тьоти Рейзи, щобъ перепочыты трохы зъ дорогы та выспатысь передъ тымъ, якъ настане пора и въ бурсу прыбуты.

Въ третьому класи за велыкою чорною таблыцею зійшлыся Красыцькый зъ Васютою й по-тыху гомонилы; воны вмовля-

---

*) Заправлянықамы звуться въ бурси учни зъ „прыготовытельного" класу; воны, мовлявъ, ще не справжни бурсакы, а лышень на бурсакивъ „заправляються."

лыся, якъ бы зручнише зробыты операцію надъ своимы билетамы.

— Прыходь до мене ввечери,—мовывъ Васюта,—у насъ зъ кватыри вси розийдуться сьогодни, то нихто й не перебыватыме.

— Колы бъ тилькы билеты швыдшъ давалы, а то мени ажъ на мисци не сидыться, такъ кортыть спробуваты тіеи воды... Ото здывуеться мій патиръ, якъ побачыть, що въ билети ни коливъ, ни двойокъ—ничого!... Ото штука! Подумае, ха-ха-ха, що злякався сынокъ велыкоднои паскы писля риздвянои закускы!—реготався Красыцькый.

— Еге, а покы ще до билетивъ, то найисышся дрижакивъ по саму зав'язку... Онъ чого то сьогодни Смоляръ накоить?.. Не дай, Господы, якъ у класи зоставыть*) та ще й билета скаже не даваты!..

— А мени сього не страшно: мы у його „ослы," а „ослывъ" винъ и не пыта николы. Сыды соби безпечно: сьогодни мабуть винъ „первенцивъ" **) потягне,—не знаешъ?—заспокоивъ прыятеля Красыцькый.

Продзвонывъ дзвоныкъ—иты „на молытвы." Бурсакы зійшлысь у найбильшый класъ, диждалыся Нышпоркы й голосно затяглы „Царю небесный," гукаючы такъ, що ажъ шыбкы у викнахъ дзвенилы. По молытви де-хто побигъ на двиръ „курнуты," а решта розійшлысь по класахъ и сталы дожыдаты вчытеливъ.

Тыхо, хочъ макъ сій, стало въ третьому класи; бурсакы не бигають, не граються, не пустують, якъ звычайно, не розмовляють навить, а сыдять нышкомъ по лавкахъ, позатыкалы вуха й, хытаючысь взадъ и впередъ усымъ тиломъ, „трублять"—ажъ гуде. Надходыла найстрашниша годына—лекція Смоляра. Смоляръ, а справди—Рыбчынськый, учывъ грецькои мовы й мавъ славу самого найпроклятишого зпомижъ усихъ учытеливъ бурсацькыхъ. Людына ще не стара, зъ выщою освитою, винъ немовъ опизнывся народытысь и прыйшовъ на свитъ якыхсь рокивъ зъ п'ятдесятъ

---

*) Безъ обиду.

**) Липши учни звуться въ бурси „первенцямы," або „первакамы," иноди—„прымака́мы"—одъ primus.

або й бильшъ писля того, якъ було йому прызначено. Навить середъ бурсацькыхъ педагогивъ Смоляръ бувъ якымсь ганебнымъ анахронизмомъ, якоюсь атавистычною проявою. Винъ не просто лютувавъ та знущався надъ беззахыстнымы своимы учнямы, але артыстычно, зъ певною мирою якоись дыкои выгадлывосты та оригынального штукарства. У його булы свои улюблени, нымъ самымъ выгадани способы „вбывання" грецькои мовы въ нетямущи головы; характерно, що навить прызвища учнямъ винъ дававъ усе звирячи: „ослятына", „порося", „баранъ", „скотына" то-що не сходылы йому зъ языка. Въ своихъ карахъ за невывчени лекціи Смоляръ додержувавъ певнои градаціи: першый ступинь у його бувъ—„клепаты", якъ образно казалы бурсакы, пальцемъ по носи,—такъ вчыснѐ, бувало, що й кровь спустыть; дали йшла цила система „заволосныкивъ": скубне отсе „проты шерсты" за потылыцю, або коло вуха (бо тамъ болячише!), высмыкне пасмо волосся й роспустыть по класи, подувшы на пучкы; ще выщый градусъ кары—костыстымъ кулакомъ быты учня въ чоло и т. и. безъ кинця,—выгадлывый на си штукы бувъ, ничого казаты! Бурсакы ледве чы й зазнають, щобъ колы выпавъ такый день, видколы Смоляра малы за вчытеля, у якый бы винъ не побывъ кого-небудь зъ учнивъ: не роздеръ до крови вуха, не высмыкнувъ пучокъ волосся зъ головы, не розбывъ носа; а що „коливъ нашмаляє" та „безъ обиду назоставляє", то про се вже й не згадуй. Жаденъ зъ учнивъ, навить самый тямущый,—такый, що „на зубокъ" знавъ усе, що треба бурсакови зъ грецькои мовы знаты, не бувъ безпечный видъ „клепання", „заволосныкивъ", то-що; нихто, було, не вгадає, чы обидатыме винъ сьогодни дома, чы, скніючы зъ голоду, досыдыть пидъ замкомъ до самого смерку за „невывчену" лекцію грецькои мовы. Що божого дня въ школи писля лекцій сыдило безличъ такыхъ „безобидныкивъ", до-схочу набытыхъ по-переду сымъ жывымъ пережыткомъ педагогичнымъ. Тилькы заикнувся, не въ-ладъ швыдко видповивъ пидъ лыху годыну—вже й досыть, щобъ заробыть соби нещастє... Словомъ—въ особи Смоляра прокынувся хочъ пизній, та пышный цвитъ цилои системы выховання, останній зъ Могыканъ того тыпу славныхъ, хочъ и безвистныхъ педагогивъ, що такъ шыроко росповсюдненый бувъ по духовныхъ школахъ передъ реформою, а теперъ, за новыхъ порядкивъ, почавъ уже переводытысь и вымираты. На жаль тилькы не перевився й не вымеръ

до ногы, а лышывсь подекуды й до сього часу, немовъ на згадку про страшне мынуле. Не дыво жъ, що колы надходыла Смолярова лекція, то цилый класъ затыхавъ, чутно було тилькы одноманитне невыразне гудинне, — то бурсакы товклы завдану лекцію, — ажъ покы не доносывся зъ корыдора голосный тупитъ, не видчынялыся зъ розгону двери й до класу не влитало страховысько. Кожне тоди ще більшъ прытыхало, нахылывшыся надъ кныжкою, инстынктово стулювалось, зныжувалось, щобъ менше мисця займаты и не такъ въ око учытелеви впадаты, та мовчкы згадувало въ души усихъ святыхъ, абы мынула його лыха годына. Одни тилькы безнадийни „ослы“ малы надъ иншымы перевагу и не зналы того страху: Смоляръ ихъ разъ, чы двичи на рикъ „для проформы“ спытае, „зашмалыть кола́“ та бильше й не чипае, або краще кажучы, цилкомъ не зважае, чы е навить воны въ класи, чи й нема ихъ.

Тымъ то й заразъ, колы по всихъ куткахъ, зъ усихъ бокивъ лунало грецькою мовою, колы вси третьокласныкы наперебій гулы грецьки „слова“, „спряженія“ то-що,—Красыцькый, Васюта та ще килька „осливъ“, що нагрилы мисце на „Камчатци“,*) сыдилы соби спокійно и коженъ робывъ те, до чого въ той часъ найбильшу мавъ охоту: той звывавъ зъ резыны м'яча, высотавшы для сього зъ кышени на парту цилый жмутъ довго та вузенько наризаныхъ зъ старои кгальоши смужокъ; той ножыкомъ-„цезорыкомъ“ выризувавъ на лавци початкови литеры свого ймення и фамиліи; третій просто стругавъ парту, натыраючы выстругане мисце оливцемъ,—„щобъ блыщало“; иншый ничого кращого не знайшовъ зробыты, якъ попысаты скризь по стинахъ—„сьогодни роспускъ“ и т. и. Учытель чогось загаявся, и вже де-хто почавъ угадуваты, чы не запывъ часомъ Смоляръ, и колы такъ, то десь, певне, й до класу сьогодни не прыйде. Ся надія багатьохъ пидбадьорыла й кризь однотонне гудинне почавъ иноди пробыватысь чый-небудь смилывишый голосъ.

— А що жъ се, хлопци, то въ насъ и короны въ класи не буде?— зненацька нагадавъ Васюта, дывлячысь на велыку чорну таблыцю, де крейдою було напысано тилькы—„роспускъ“.

— Ось тоби Смоляръ прынесе таку корону, що абы здоровъ зносывъ!—обизвався зъ передньои лавкы хтось изъ „первенцивъ“.

---

*) Такъ звуться въ бурси задни лавкы.

— Овва!—запротестувавъ Васюта,—не дуже-то: якъ прынесе, то для васъ!.. Та сьогодни вже його не буде: не инакше, якъ десь цилу ничъ гулявъ та й хропе теперъ на вси заставкы п'яный...

— Трубить, дурни,—на старисть буде якъ нахидка!—зневажлыво докынувъ и свого слова Красыцькый.

— А й справди—якый же й роспускъ безъ короны?.. По всихъ класахъ, навить у „заправляныкивъ" є, а въ насъ то й не буде? Треба намалюваты!—подавъ голосъ ще одынъ изъ „осливъ".

— Треба! треба!—разомъ заревла Камчатка.

Васюта перестрыбнувъ змаху черезъ килька лавокъ, що булы йому на дорози, й побигъ до супротывнои стины, де въ кутку стояла таблыця. Хлопець стеръ зъ таблыци й выразно напысавъ традыційный бурсацькый виршъ, складеный навмысне про роспускъ:

Этотъ классъ
Проситъ васъ,
Чтобы вы въ послѣдній срокъ
Не спрашивали насъ урокъ,—

а потимъ зверху почавъ малюваты корону. Смилывисть Васютына додала духу й товарышамъ його; въ ихъ душахъ тежъ прокынулась надія, що Смоляръ вже не прыйде, и воны одынъ по одному видрывалы очи видъ кныжокъ, лышывшы ихъ про всякъ случáй розгорнутымы, а всю увагу свою звернулы на Васюту. Зъ велыкымъ захватомъ прыглядалыся воны до його роботы, даючы вказивкы, порады та крытыкуючы малюваннє. Въ класи счынывся густый, невыразный гоминъ, чутно стало сторонни розмовы.

— Ты, чуєшъ, „галды" *) прывезы зъ дому, а то на екзамени не дамъ спысаты,—чутно було, якъ наказувавъ одынъ зъ „первенцивъ" своєму сусидови; той и не перечывъ, знаючы, мабуть, добре, що безъ „дани" йому не обійтысь. Въ другимъ мисци писля выгуку: „гей, а яка спасенна душа покурыты дасть?"—килькы чоловика „курцивъ" липылы зъ чужого тютюну цыгаркы, выклавшы

*) Галда—гостынець; йижа, ласощи, особлыво зъ дому прывезени—усе то галда.

порт-табака зъ образомъ червоно-рожевои панны просто на парту,—си вже зовсимъ наставылыся зъ класу тикаты.

Васютыне малюваннє вже доходыло до краю: велыка, штучно намальована корона красувалася на таблыци, ще бильшъ видвагы й смилывосты додаючы бурсакамъ та наповняючы серце творця іи авторськымы гордощамы; лышылось ще одынъ рижокъ домалюваты й де-яки оздобы понаводыты та й по всій роботи. Васюта старанно заходывся обробляты свій утвиръ, наводячы на рижкахъ зверху кругленьки яблучка и такъ се всихъ захопыло, що нихто й не вчувъ, якъ десь въ кинци довгого корыдора середъ загальнои тыши важко затупотило щось, немовъ хто швыдко йшовъ, и якъ тупитъ той усе наблыжався. Колы се чыйсь здавленый голосъ гукнувъ: „Смоляръ!.. тикай!..“ и вси, якъ наполохани горобци, кынулысь изновъ до кныжокъ. Не встыгъ ще Васюта й стирку вхопыты, щобъ власнымы рукамы знищыты свій утвиръ та втикты мерщій, якъ двери зъ гукомъ видчынылысь и до класу не увійшовъ, а якось вскочывъ чорный, кремезный, невелычкый на зристъ чоловикъ, що справди своєю подобою скыдавсь на смоляра. Васюта намирывся прослызнуты непомитно на своє мисце, та Смоляръ кывнувъ йому—„стій, мовлявъ, де стоишъ“; въ класи видразу запанувала мертва тыша й тилькы килька-десять грудей урывчасто дыхало та серця у всихъ важко колотылыся. А з-за товстои мурованои стины, нибы десь зъ далекого далека доносылась радисна, шырока, велычна мелодія,— то въ якомусь изъ сусиднихъ класивъ спивалы гуртомъ канонъ велыкодный; сливъ не можна було розибраты, але самый голосъ радисно промовлявъ бы до бурсацького серця, якъ тежъ одна зъ прыкметъ роспуску, колы бъ ненàвысне облыччє Смолярове не стояло передъ очыма.

— Читайте молитву! Дежурный!—гукнувъ учытель.

Зъ переполоху „дежурный“ забувъ, що треба чытаты молытву, та ледве чы й те йому головы тоди держалося, що винъ— „дежурный“, а нихто другый не зважувався почaты. Смоляръ обернувсь до класу—й килька голосивъ почало разомъ: „Βασιλεῦ οὐράνιε“ (у Смоляра молытву чыталы грецькою мовою) и разомъ тежъ змовклы, оглядаючысь одынъ на одного; потимъ зновъ почавъ хтось одынъ и на-сылу, запынаючысь, проказавъ молытву до краю. Иншымъ разомъ попам'ятавъ бы „дежурный“ молытву, але теперъ усю увагу Смолярову прытягъ до себе Васюта, й покы чы-

талы молытву, вчытель уважно розглядавъ таблыцю. Учни, забувшы й думать про Васюту та коженъ про себе лышъ дбаючы, поглядалы тыхцемъ на вчытеля, щобъ спостерегты, якымъ винъ духомъ дыше.

— Охъ, сердытый! пропавъ же теперъ я!—прошепотивъ хтось до сусиды.—Глянь: червоный и рукою за око держыться...

— Мовчы!—видповивъ той тежъ пошепкы, кладучы тремтячою рукою хреста на себе, а потимъ зъ усихъ бокивъ обкладаючы хрестамы и кныжку зъ зшыткамы.

Якъ проказувано молытву, Смолярь махнувъ разивъ килька недбало рукою, нибы мухъ видгόнывъ, и все пидступавъ помалу до Васюты. Той стоявъ ни жывый, ни мертвый.

— Малюєшъ порося?—мовывъ учытель, сюсюкаючы кризь зубы, а крыва иронична усмишка, що перекосыла його товсти губы, ничого доброго не вищувала.—Гм... чудово, чудово!.. „Чтобы вы въ послѣдній срокъ не спрашивали насъ урокъ",—протягуючы кожне слово, прочытавъ винъ зъ таблыци.—Отже не вгадавъ: тебе першого спытаю. Малярь зъ тебе дотепный, а отъ якъ-то ты лекцію знаєшъ?..

На „Камчатци" видъ сыхъ сливъ повстало велыке зворушення: вси шатнулыся до кныжокъ и, хапаючысь, одынъ одного перепытувалы: „що, що завдано?" Выдымо на сьогодни прызначено въ жертву „ослывъ", а все черезъ того Васюту дурного, що попавсь на очи, выскочывшы, якъ той Пылыпъ зъ конопель. Иншымъ трохы видлягло видъ серця, бо якъ зачепыть, було, Смолярь кого зъ „ослывъ" одного, то вже й до всихъ доберецься, а ихъ такы чымало було: на годыну часу выстарчыть учытелеви забавкы!

Смолярь пидійшовъ до стола, розгорнувъ кныжку и щось довгенько по ній шукавъ; нарешти обернувсь до Васюты:

— Пышы: „Корень ученія горекъ, плоды же его сладки и прилежный ученикъ будетъ удостоенъ золотого вѣнка"... Красыцькый! проказуй лекцію!

Красыцькый якось бокомъ пидвився зъ лавкы, щось прошепотивъ соби пидъ нисъ и—ни пары зъ устъ, тилькы уперто дывывся въ землю.

— Лекцію знаєшъ? Порося! Дубына!—запытавъ Смолярь и, пославшы пучкы, взявъ перо въ руку.

Красыцькый завзято мовчавъ.

Смоляръ поклавъ перо назадъ, потупавъ швыдко до Красыцького, зупынывшысь змирявъ його очыма, нибы вывиряючы сылы, й килька разивъ ударывъ кулакомъ въ чоло, прымовляючы за кожнымъ разомъ:

— Скоты-ына!.. Порося-а!.. Дубы-ына!.. Останься въ класи безъ обиду, а теперъ—п-шолъ до порога!

Красыцькый вылизъ з-за лавкы й, держучы розгорнуту кныжку на долони, пишовъ помалу й ставъ коло порога. На чоли въ його сызымы смугамы червонилы знакы видъ костыстого кулака Смолярового; очы похмуро дывылысь у-нызъ.

— Ты!—гукнувъ Смолярь до сусиды Красыцького—Новосадського.

Той зразу бувъ прыгнувся, наче лагодывся кризь землю питы, потимъ выпроставсь и почавъ бувъ щось проказуваты, але незабаромъ ставъ и зновъ почулося: „Порося!.. Ослятына!. Останься въ класи!"—й тупый ляскъ видъ „клепання" пальцемъ по носи та губахъ... Згодомъ коло порога стояла вже цила валка „камчатныкивъ" зъ червоными облыччямы, роспухлыми носамы, повидтягуванымы вухамы; де-яки легкодухы пускалы тыхцемъ сльозы, други, бильшъ загартовани, похмуро стоялы, дывлячысь у кныжку та шепочучы зтыха проклъоны й лайку.

Васюта, що повыненъ бувъ завдану російську фразу перекласты й грецькою мовою напысаты на таблыци, стоявъ блидый и, замисть пысаты, тилькы нервово колупавъ та намынавъ у рукахъ грудку крейды. Зъ таблыци на його жалистно, мовъ сырота, дывылось однымъ одне грецьке слово, а дали Васюта, якъ не напружувавъ свою пам'ять, щобъ выклыкаты зъ головы якись знаття й переложыты ихъ на таблыцю,—не мигъ, наче въ голови йому все закам'янило й попереплутувалось; замисть потрибныхъ сливъ, наверталысь усе якись други, нибы дратуючы Васюту. Винъ тупо дывывся з-пидъ лоба на те самитне слово, дожыдаючы, що от-отъ и до його черга прыйде. Покы Смолярь росправлявсь изъ Новосадськымъ, винъ надумався и напысавъ ще одне слово навманя, але старанно выводячы литеры, немовъ надію мавъ хочъ черезъ свою дбайлывисть заслужыть того золотого винка, що обицяла „прилежнымъ ученикамъ" знаменыта фраза зъ Смоляровои кныжкы...

Нарешти вчытель згадавъ и про Васюту.

— А ну, що ты тамъ накрутывъ?—мовывъ винъ, пидходячы до таблыци.—Чому жъ не пышешъ, йолопе?—гукнувъ винъ, пры

дывывшысь, що тамъ и доси стоялы въ пари двое початковыхъ сливъ, та й ти булы зъ помылкою.

— Я... я... я не знаю, якъ „горькій"...—прошепотивъ Васюта.

— Ты ничого не знаешъ, баранъ лобатый! Ты тилькы на выгадкы та на штукы всяки майстеръ! Безъ обида останься!.. Не бачыть тоби сьогодни билета, якъ своихъ ушей ослячыхъ... П-шолъ!..

Чы Смоляръ втомывся вже, бьючысь, чы зъ якои иншои прычыны, а тилькы винъ скубнувъ Васюту злегенька за потылыцю й видипхнувъ одъ таблыци. Васюта, впевнывшысь, що не такъ то легко того золотого винка добуты, швыденько подався на „Камчатку", сивъ тамъ и, прыгнувшысь, сховався за спынамы товарышивъ, що сыдилы попереду. „Отъ и заробывъ!—думавъ винъ соби,—теперъ онъ билета не дадуть... А бодай ты здохъ, Смоляру клятый!"...

А „избіеніе младенцивъ" тяглося й дали. Нарешти гучно ударывъ по напруженыхъ нервахъ дзвоныкъ и до кого ще не встыгъ Смоляръ добратыся, тымъ одлягло зовсимъ одъ серця: доля на сей разъ надъ нымы змылосердылась и не попустыла впасты до рукъ катови. И голосъ мылои не такый, мабуть, любый бувае закоханому, якъ дзвоныкъ той, що вищуе кинець Смоляровои лекціи, бурсакамъ!..

Не далеко сягае пам'ять у людей. Товарышамъ и зъ головы выпало, що воны сами й пид'охотылы Васюту малюваты, и скоро вчытель выйшовъ зъ класу, „Камчатка" заразъ мокрымъ рядномъ нап'яла бидного Васюту, лаючы за те, що винъ выткнувся на очи Смолярови й наклыкавъ тымъ биду на всю „Камчатку".

— Макуха паршыва! Сыдила бъ каминемъ на мисци, то й лыха бъ не мала. А то черезъ тебе й намъ досталось, сволочъ!—лютувавъ одынъ.

— Сучка-Каблучка! Красна-Шапочка!—зганявъ злисть другый.

— „Грушку" йому, Козитону, поставыты!—догадавсь третій.

Хтось давъ Васюти „грушку", себто велыкымъ пальцемъ копырснувъ йому въ голови й закрутывъ такъ, що тому ажъ въ очахъ закрутылося. Васюта,—винъ же й Макуха, Сучка-Каблучка, Красна-Шапочка, Козитонъ и т. и.,—вже й не выправдувався, а прыйнявъ покирлыво и „грушку," й зневажлыви прызвища; його занадто прыгнобыла й засмутыла Смолярова погроза про билетъ, и передъ сымъ лыхомъ усе инше здавалося дурныцею. Вси, хто

диставъ прочухана видъ Смоляра, тежъ булы смутни-невесели, и ажъ тоди розворушылысь, колы прыбигъ бурсакъ зъ несподиваною, але тымъ кращою звисткою: Смолярь перепынывъ його коло „зборнои“ й сказавъ, що всихъ „безобидныкивъ“ пускає до-дому,—„однаково, якъ булы осламы, такъ нымы повикъ и зостануться“,—додавъ винъ. Васюта зразу опынывся верхы на Новосадському, „Камчатка“ зъ радощивъ, що репутація „осливъ“ такъ вже мицно до неи прылыпла, що й Смолярову лютисть перемагає, роздала на-швыдку ще килька „грушокъ“ и цилою гурбою посунула на двиръ курыты.

Инши лекціи, яки ще на той день прыпадалы, збиглы звычайно, безъ прыгодъ; а писля останньои незабаромъ и билети рознеслы по класахъ. Обережно, немовъ не-знать якый скарбъ дорогый, бере бурсакъ свого билета й довго прыдывляється до його. Колы добрый має, то й товарышамъ покаже; якъ же жъ похвалытысь ничымъ, то згорнувшы ховає похватомъ у кышеню. Цикави,—найбильше зъ тыхъ, кому пощастыло,—чепляються до кожного: „покажы билета!“—и чы глянувъ, чы й ни, а вже обернувся зъ тымъ самымъ до другого... Чутно весели выгукы, здывованнє, що, мовлявъ—„и не думавъ, и не гадавъ, щобъ такъ добре выйшло“; але частишъ доводыться чуты лайку, скаргы та нарикання, що той, а чы той проклятый „им'я-рекъ“—„зовсимъ дурнисенько двойку влипывъ“... Бурса одразу спустила, скризь тыхо й мертво стало, и тилькы затоптани пидлогы, важке повитрє по класахъ, забута на „парти“ кныжка чы зшытокъ, та иноди на стини чорна пляма зъ брызькамы кругомъ та довгымы, ажъ до-нызу, патьокамы (то хтось на честь роспуску „шмальнувъ“ у стину повнымъ чорнила каламаремъ)—свидчылы, що тутъ недавно люде булы, задыхаючысь пидъ вагою мертвотнои наукы.

За те по кватыряхъ теперъ усе йшло до-горы дномъ. Одни вже выйиздять зъ дворивъ, пышно та велычно вмостывшысь поверхъ своихъ „завыненій“; други лаштуються въ дорогу, ще разъ—може й не останній—перепаковуючы свои речы; трети, чы вхопывшы чого за обидомъ, чы й такъ, ничого не йившы, побиглы ажъ за мисто выглядаты—„чы не йидуть за мною?“—той наказує, якои „галды“ йому другый мусыть прывезты по святахъ; иншый, колы подильчывый вдався, паює мижъ товарыствомъ ту „галду“, що переслалы хурманомъ зъ дому на дорогу; а якъ де-

яки, то й „гульнулы“ за-для роспуску... Вси вже й думать забулы про бурсу и на повни груды дыхають вильнымъ, не бурсацькымъ повитремъ, наче й не воны за два тыжни зновъ мають повернутыся въ ти похмури, невесели муры—усякымъ „смолярамъ“ на поталу та знущанне...

IV.

Надъ вечиръ прыйшла пидвода й по Красыцького та Васюту: батькы ихъ сусидылы, то за обома посылалы раз-у-разъ одну пидводу, по черзи. Завтра вранци хлопци малы йихать до-дому, а сьогодни имъ выпадало зробыты ще одне дило, найважнише й найважче за вси.

У-вечери до Васюты прыйшовъ Красыцькый, несучы зъ собою и свое „завыненіе“, бо рушаты умовылысь звидсы и Красыцькый тутъ мавъ и заночуваты. Вси зъ Васютынои кватыри вже порозйиздылысь. „Погалдувавшы“, хлопци засвитылы свитло, позатулювалы викна, а двери взялы на клямку, и сталы до роботы. На столи, засланому поризаною та чорныломъ закапаною „цератою“ *) стояла вже пляшечка зъ чымсь прозорчастымъ, якъ вода, а коло неи лежала ручка зъ новымъ перомъ и каламаръ стоявъ,—усе було напоготови. Облыччя у хлопцивъ булы серйозни, якъ у людей, що змовляються на якесь страшне дило; по черзи на ихъ проступалы то нетерплячка, то цикависть, то страхъ, що дило не пиде на ладъ и пропаде марно весь замахъ, а разомъ зъ тымъ и надія выбратысь щаслыво зъ прыкрыхъ обставынъ.

Першый почавъ Красыцькый; винъ мовчкы вытягъ зъ кышени билета, розгорнувъ його, розиславъ на столи, розгладывъ рукою й почавъ уважно та пыльно його розглядаты, наче вперше бачывъ, а не вывчывъ докладно кожну його литеру, коженъ росчеркъ пера. Васюта выйнявъ и свого билета, але державъ не розгортаючы въ руци та цикаво дывывся на Красыцького. Нарешти той поришывъ:

— Найперше отсю двойку по катехызысу та Смоляровог „кола“ скасую,—товсто понапысувани кляти, чого доброго ще не визьме ихъ...

*) Клеёнка.

Винъ подывывся на билетъ зъ другого боку, потимъ на свитло, дали поклавъ на столи, зновъ розгладывъ и взявъ пляшечку. Вытягшы зубамы заткальце, Красыцькый обережно, хочъ рукы йому тремтилы, поналывавъ кругли крапкы на свои двойкы та єдыныци. Васюта зробывъ тежъ саме, не роздумуючы довго. Обыдва воны зъ захватомъ дывылысь на били, блыскучи, кругли крапкы на своихъ билетахъ, немовъ ждалы, що от-отъ на очахъ у ихъ станеться чудо.

И чудо робылося: поволи, помалу чорныло пидъ тымы крапкамы почало росходытысь, немовъ його щось выйидало, а блыскуча била крапка набиралы жовтоватого кольору. Товста єдыныця на Красыцького билети вже розлизлась на половыну, але все такы выразно стовбычыла на билому папери.

Мынуло килька часу. Бурсакы вже зъ острахомъ дывылысь на блыскучи плямкы; въ ихъ серця почало закрадатыся зневир'є, и непевнисть все бильшъ та бильшъ ихъ брала. Нарешти крапкы розійшлысь по папери, а замисть ихъ, на билетахъ булы выпнути на-пивъ розйидени єдыныци зъ жовтымы плямамы, що, неначе сяйво, оточалы ихъ кругомъ. Хлопци ни въ сыхъ, ни въ тыхъ дывылыся мовчкы то на билеты, то одынъ на одного.

— Слухай-но!—злякано мовывъ першый Васюта,—що жъ се воно таке?.. Не бере?..

— Зажды ще трохы!—видповивъ Красыцькый, але й у його голосъ бувъ непевный.—Нехай высхне—може тоди...

Мынуло ще килька хвылынъ, довгыхъ-предовгыхъ. Кругли плямы, высыхаючы, ще выразнише жовтилы на билому папери, а по середыни ихъ, немовъ центральни фигуры, чорнилы, якъ и попереду, на-пивъ розйидени, розвезени єдыныци. По облыччяхъ бурсакамъ выразно пробигъ острахъ. Васюта все ще державъ у руци билета, дывлячысь на його неймовирнымы та нетямущымы очыма, а Красыцькый кынувъ свого на стилъ и почавъ швыдко бигаты по хати. Надія у його видразу впала, а натомисть выхопылась скажена лютисть. Винъ пидбигъ до столу, схопывъ безневынного билета и спершу зибгавъ його въ руци, а потимъ почавъ дерты на шматкы, прымовляючы якымсь здушенымъ видъ лютосты голосомъ:

— Ось тоби!.. Ось тоби!..

— Комахо дурна! Що ты робышъ?.. Схаменыся!—схопывъ бувъ його за руку Васюта.

— Однаково вже никуды зъ нымъ не поткнешся,—заразъ батько пизнае... Одурывъ клятый Цвэнцыкъ!—сычавъ Красыцькый, розкыдаючы по доливци кругомъ шматочкы зъ билета.—Нехай же й на очи мени теперъ не навертаеться, жыдюга,—сучый сынъ буду, колы не прыб'ю, якъ собаку...

Били клаптыкы зъ безневынно загубленного билета, що лежалы роскыдани доли, дратувалы Красыцького; винъ ногою позбывавъ ихъ у кутокъ и зновъ почавъ швыдко ходыты по хати; ходячы винъ зачепывся за стилець и такъ пхнувъ його ногою, що той одлетивъ ажъ у кутокъ, перекынувшысь. Невымовна, люта злисть душыла Красыцького, клекотила въ середыни, прорываючысь на-верхъ енергичнымы прокльонамы та колорытною лайкою. Васюта все ще не додумавсь, щб йому робыты зъ своимъ билетомъ и державъ його въ руци; потимъ зитхнувъ, старанно згорнувъ його вчетверо й поклавъ у кышеню.

— Ховай, ховай, дурню!—глумлыво мовывъ Красыцькый.—Мамци повезешъ та подаруешъ... Ото зрадіе та по головци сынка погладыть!..

Васюта ничого не видповивъ, зитхнувъ ще разъ и почавъ роздягатысь та вкладатыся спаты. Роздягаючысь винъ промовывъ нибы самъ до себе: „Ото було не йисты ковбасы: пистъ, то Богъ и покаравъ..." А Красыцькый довго ще бигавъ по хати, клявъ за вси головы та тяжко лаявся...

. . . .

Другого дня рано вранци Красыцькый и Васюта выйихалы зъ миста. День выпавъ красный, теплый, ясный. На сходи ще не злынявъ веселый рум'янець, бо сонце тилькы-тилькы зійшло и його блыскучый, хочъ и холодный ще, кругъ спокійно й упевнено, нибы не боючысь зблудыты въ безмирному просторі свитовому, поплывъ своимъ одвичнымъ шляхомъ по чыстому неби безхмарному. Видъ земли встававъ, линыво пидіймаючысь до-горы, теплый вйдпаръ и сывымъ туманомъ немовъ на видпочынокъ, збирався по-надъ балкамы та ричкою, що, якъ стежка холодна, повылася сыніючы мижъ крутымы зеленымы горамы та биленькымы хаткамы. Сонце зійшло й видразу наче запалыло його въ середыни, але ще хвылына, друга— и туманъ роставъ одъ того вогню та й зныкъ невидомо куды... Десь высоко вгори розлягалысь голосно якись ранни пташкы; невысока ще трава, наплакавшысь за ничъ та поблыскуючы теперъ на сонци дрибнымы сльозамы-росою, видъ лагидного пбдыху ран-

кового витерця, тыхо гойдалась, немовъ дослухаючысь до ледве чутного гомону та розмовы сусидокъ своихъ... Скризь середъ свиту въ прыроди ажъ кыпило своє життє, таке далеке й видминне видъ людського, незалежне видъ його. Чы добре, чы зле людямъ,— однаково йде жыттє се своимъ ходомъ, крыючы въ тому невпынному рухови якусь дывну гармонію та глыбокый, холодный розумъ... Величній прыроди байдуже про людей, зъ ихъ дрибнымы та мизернымы втихамы и бóлямы; та й людямъ часто,—а надто тоди, колы ти дрибни й мизерни боли до-нестерпу запечуть,—такожъ байдуже про красу й величнисть у прыроди. Й одъ викувичного тягнеться той глухый, несвидомый антагонизмъ мижъ мертвымъ та жывымъ, та чы й буде колы инакше?!..

По свижо-накоченій, ще вохкій та м'якій дорози пидтюпцемъ бижать невелычки мужыцьки коненята. На простому трускому вози на передку куняє погонычъ, колываючысь усымъ тиломъ колы визъ упирнає й пидскакує на выбóяхъ. Въ задку сыдыть, зигнувшысь, Красыцькый и думає свою невеселу думу—чого сподиватысь йому видъ ридныхъ пенативъ? По-пличъ Красыцького прымостывся бильшъ философично настроєный Васюта й, посвыстуючы соби щось пидъ нисъ, завзято смокче цыгарку та спльовує иноди на м'якый шляхъ...

Сергій Ефремовъ.

23. VII. 1900.
У Сыткивцяхъ.

Болотяна Квитка.

Оповиданнє.

Высокоповажному
Костеви Панькивському
щыропрыхыльный
Авторъ.

I.

ыкола Горыновычъ, адвокатъ, вертався зъ суду додому. Бувъ початокъ осены, саме той часъ, колы бильша частына деревъ ще зелена и тилькы деякы повбиралыся въ жовте й жовтогаряче вбраннє и стоялы мовъ у золотыхъ шатахъ. Горыновычъ дывывся на ихъ, проходючы велыкымъ миськымъ садомъ. Се бувъ за малымъ не гайокъ зъ могучымы старымы кленамы й дубамы. Якымся чудомъ воны позоставалыся тутъ, у самому осередкови велыкого миста, повытого тяжкымъ повитремъ, середъ высоченныхъ будынкивъ та закованыхъ у каминь улыць. А про те сьогодни дыхаты було лекше. Вночи йшовъ дощъ, по небу снувалыся хмары, але жъ дерева стоялы чыстеньки, повмывани, огыдный миськый пылъ прыбыло тымъ дощемъ, и чысте вохке повитрє якось мняхко влывалося свижою жывущою течією въ груды. Горыновычъ шыроко дыхавъ и йшовъ помалу-малу. Бувъ утомленый та й такъ лехко тутъ дыхаты, що хотилося зостатыся довше середъ цихъ велыкыхъ задуманыхъ деревъ, систы й дывытыся на ихъ довго и прыслухатыся, якъ воны стыха-стыха шепотять своимъ, потемнилымъ одъ

хмарного неба, лыстомъ. Горыновычъ любывъ дерева, любывъ ихъ спокійну пышну красу и не постеригъ, якъ зупынывся й ставъ дывытыся.

— А що се вы такъ задывылыся, коллего? Красою прыродньою впываєтесь?

Се товарышъ, молодый адвокатъ, выйшовшы трохы пизнише зъ суду, наздогнавъ його.

Горыновычъ трошкы скрывывся: заразъ ни до кого не хотилось озыватыся.

— Ишовъ додому,—видказавъ, рушаючы знову,—та й спынывся глянуты на си гарни дерева.

— Отъ, не можу, якъ вы, кохатыся въ сій мертвій прыроди! Що тутъ гарного? Ніякого руху: росте—зеленіє—жовтіє—чорніє, тоди знову: зеленіє — жовтіє — чорніє... одноманитно страшенно! Волію одно лычко пикантнои панночкы за вси дерева на свити.

— Ну, певне!—засміявся Горыновычъ, згадуючы, якои популярносты зажывъ чепурненькый адвокатъ середъ панночокъ.—Але мени се подобається: тутъ краса и спокій... и певнисть, що за сією красою не ховається ніяка гыдка таємныця, зрада, интрыга... А за вашымы пикантнымы лычкамы се дуже часто трапляється.

— Ахъ, ся ваша... теорія... Адже справди можна се за малымъ не теорією вашою назваты, бо такъ дуже уперто вы на се натыскаєте...

— На що саме?—спытався Горыновычъ.

— Та на вашу думку, що за сымъ гаркымъ, часомъ блыскучымъ выглядомъ, що имъ до людей повернени люде, завсигды ховається якась гыдка, часомъ злочынна таємныця.

— Не завсигды,—видказавъ поважно Горыновычъ,—а часто... частише, нижъ звычайно думають.

— Ото жъ... Мени ажъ дывно: якъ вы можете буты на суди оборонцемъ, маючы таки думкы? Якъ вы можете обороняты, колы скризь бачыте злочынни таємныци? Лекше бъ уже буты вамъ прокуроромъ!

Горыновычъ усмихнувся.

— Навпакы! Саме ци мои думкы й пособляють мени обороняты.

— Справди? А якъ же то?

— Колы такъ часто трапляються злочынни вчынкы, не покарани тількы черезъ те, що добре ихъ заховано и не видоми воны

громадянству, дакъ хыба жъ можна обвынувачуваты того, хто здобувае кары соби тилькы черезъ те, що або винъ не вміе вчынку свого добре заховаты, або вчынокъ выпадкомъ выявыться? Ризнывъ бы я зъ своимы поглядамы, зробывшыся прокуроромъ.

— Такъ? — промовывъ панокъ.—Хыба що!.. Ну, то ся ваша теорія мусыла пособыты вамъ зробытыся славетнымъ адвокатомъ.

— Ну, славетнымъ!..—усмихнувся Горыновычъ, прощаючыся зъ товарышемъ на рози, бо тутъ малы розійтыся.

Пишовъ тоди самъ и вже швыдче.

Властыво сей Торськый трохы й правду сказавъ, называючы Горыновыча славетнымъ адвокатомъ. Колы винъ ще й не бувъ имъ, то все жъ стоявъ на порози того прынадного храму, де жыве, такъ звана, слава. Цила нызка важкыхъ справъ судовыхъ, у якыхъ винъ умило й потужно стававъ оборонцемъ, учынылы його им'я знанымъ геть по за межы того велыкого миста, де винъ працювавъ. Умивъ корыстуватыся зъ найдрибнишыхъ обставынъ, щобъ изнайты въ ихъ выправданне обвынуваченому и заплутаты й збыты имы зъ тропы прокурора, а надто ще й бувъ выдатнымъ промовныкомъ. Тымъ по часопысахъ його призвыще почало вже де-дали частише траплятыся зъ додаткамы: „нашъ видомый адвокатъ", „нашъ талановытый речныкъ". Було се йому до любосты, ще й несло путящый заробитокъ. Хочъ не мынуло йому ще й трыдцятьохъ п'ятьохъ рокивъ, убывся вже въ добри достаткы. Черезъ те бувъ вельмы бажанымъ подружжемъ про миськыхъ панночокъ, а надто, що й зъ себе бувъ гарный: мужня постать, оточене чепурною чорною бородою, смиле облычче, зъ высокымъ лобомъ и темно-сирымы променыстымы очыма, трохы смутнымы. И въ багатьохъ сем'яхъ батькы зъ матерямы й дочкы дуже та й дуже думалы про його.

Та вси ти думкы ишлы въ плынъ за водою.

Не сказаты, щобъ винъ цурався жиночого товарыства. Навпакы, здавалося, що винъ залюбкы бувавъ середъ його, хочъ и не вельмы часто, умивъ добре бавыты розмовамы панночокъ та паній и дуже имъ подобався, але самъ, здавалося, не вподобавъ доси ни однієи за вси ти п'ять рокивъ, що жыве въ сьому мисти. Може буты, що саме черезъ це килькы панночокъ та паній завсигды булы бильше або менше закохани въ його; та ни одній не пощастыло доси не то надиты йому на палець тіеи

маненькои штучкы, що блыщыть геть липше за те, символомъ чого вона є, а й просто похвалытыся його ласкою... Що правда, озывалась, якъ звычайно въ такыхъ выпадкахъ, поголоска, нибы и въ Горыновыча булы якись „сторіи“, нибы не вси паніи, якыхъ винъ витавъ у своій господи, прыходылы до його въ справахъ адвокатськыхъ. Булы нибы й таки, що имъ щастыло зъ Горыновычемъ бильше, нижъ иншымъ, та нибы його, палки спершу, обіймы дуже скоро ставалы холодными и врешти замыкалыся зовсимъ на тяжкый жаль та гирке нариканнє покрывдженои тымъ прыхыльныци.

Не знаты, скилькы въ сихъ оповиданняхъ було правды, бо нихто ничого певного не мигъ сказаты; правдою було тилькы те, що Горыновычева постать, до всихъ иншыхъ прывабъ, повыта була ще й якымсь туманомъ прынаднои таємныци.

Чы знавъ про вси ци балачкы Горыновычъ, чы не знавъ,— певне тилькы, що зовсимъ на ихъ не зважавъ. Жывъ рухлывымъ моторнымъ жыттємъ: працювавъ у суди, дававъ иноди до журналивъ наукови розвидкы зъ своєи спеціяльносты, а, купывшы соби кам'яныцю, зробывся однымъ зъ найдіяльнишыхъ членивъ земського та миського зборивъ, выклыкаючы своєю працею въ ихъ запекле гавканнє обскурнои пресы. Але на сю гавканыну зважавъ ще менше, нижъ на залыцяннє мисцевои жиноты.

Горыновычъ подзвонывъ коло своихъ дверей.

Черезъ гарно повбирани, закрашени коштовнымъ малюваннємъ, свитлыци пройшовъ до кабинету, обставленого чепурнымы шахвамы, повнымы кныжокъ. На столи въ себе знайшовъ прынесену сьогодни почту. Передягся, вмывся и, покы обидъ, переглянувъ іи. Часопысъ, нова кныга „Кіевской Старины“, килькы пакетивъ зъ паперамы за для його адвокатськыхъ справъ,—си кынувъ на вечирню роботу,—и ще килькы лыстивъ. Поклыкалы обидаты, и винъ облышывъ ихъ покы.

Обидавъ самъ, йивъ досыть просто, и черезъ те швыдко вернувся до кабинету. Лигшы на канапу, почавъ чытаты лысты. Перши тры трапылысь мало цикави; останній бувъ одъ його дядька, матерыного брата, старого чоловика, члена повитовои земськои управы въ невелычкому губернському мисти на ливому боци Днипра. Горыновычъ колысь жывъ у його, и воны часомъ озывалысь одынъ до одного лыстамы, хочъ и не дуже цикавымы.

Теперъ дядько пысавъ про свою сем'ю, про нови негарни течіи въ земстви и про инше таке. На пры кинци додававъ:

„Выпадкомъ потрапывъ у одну справу. Росказую, бо знаєшъ цихъ людей. Певне пам'ятаєшъ мою завычку завсигды блукаты надъ ричкою, дывытыся на вербы й на воду. Саме такъ блукавъ я на тому тыждни у вивторокъ: було свято, дакъ замисто управы, пишовъ уранци на свою прохидку. Промынувъ вербы (згадуєшъ? що надъ яркомъ), перейшовъ луку, та й дохожу ажъ до колина, що загынає въ сьому мисци ричка. Пам'ятаєшъ, якый тутъ ныз-кый и порожній беригъ? Дывлюсь,—щось нибы чорніє на березі. Човенъ, думаю. Пидхожу блыжче,—не човенъ. Колода? Або жъ ни! Ще пидійшовъ и добре бачу—лежыть людына, ногамы на беригъ, а головою до воды. Жинка, бачу; ногы въ черевыкахъ зъ пидъ мокрои чорнои сукни врылысь у писокъ, а голова въ води: не зовсимъ у води, бо милко, а такъ водою іи пидмыває, и довге волоссє розхвылювалося въ води,—такъ и в'ється. Пидійшовъ блыжче, и хто жъ бы то бувъ?! Гламчевська, Юлія Петровна!.. и мертва!.. Можешъ соби в'явыты, якъ я вразывся!.. Було багато клопоту, слидство и таке инше, покы іи поховано. Выявылося, що сама втопылася,—знайдено потимъ дома іи лыста: „Не можу дали,—мій грихъ мене гнитыть, не дає жыты"... Мабуть не знаєшъ про іи жыттє писля того, якъ ты выйихавъ Черезъ два рокы потому Гламчевськый умеръ, а ще передъ сымъ умеръ ихъ сынъ. Все добро прыпало матери зъ дочкою, Юліи Петровни зъ Ангелыною. Та щось невесело имъ жыты було. Ангелына все не йшла замижъ, а врешти такы пишла за Шрамченка, — такый соби, служыть у контрольній палати... Немолодый чоловикъ и дуже недобрый. Такый деспотычный, якъ и старый Гламчевськый бувъ. Ангелынынe жыттє важке, и се мабуть убывало матиръ. Ся, кажуть, ще писля твого одйизду якъ прыбыта ходыла и нибы комусь прызнавалася, що покарає іи Богъ и на ій, и на дитяхъ... Воно такъ и сталося.... Незабаромъ умеръ сынъ, а тамъ тяжке жыттє доччыне,—почала вона страшно журытыся, жыла сама соби, ни до кого не хотила ходыты, та й до неи мало хто ходывъ. Тилькы йиздыла иноди въ манастырь, по церквахъ усе ходыла, грошей дуже багато на церквы давала. Та мабуть не пособляло. Жыла соби замкнувшыся, нудьгувала на самоти и не могла подужаты тієи нудьгы. Стривавъ и Ангелыну писля матерынои смерты,—така прыгноблена..."

II.

Винъ дочытавъ, и рука зъ лыстомъ упала на канапу. Згадкы, давни образы, мынули події вставалы въ його души и проймалы душу ще й доси гострымъ, ще й доси незатыхлымъ болемъ. Все, що вже мынуло, все, що винъ сылкувався забуты и—здавалося—вже забувавъ,—усе воно стало передъ имъ знову—якъ жыве. День за днемъ, годына за годыною пережывавъ те, що вже разъ було пережыте, чувъ и бачывъ передъ себе тихъ давнихъ людей, видчувавъ давню радисть и биль.

Выйшовшы зъ кыивського университету, лышывся на якый часъ у Кыиви, сподиваючысь адвокатського заробитку. Та черезъ щось йому не щастыло: клієнтивъ було мало, и винъ тры рокы дурно бывся и ничого не досягъ. Щось не давало йому ходу, а що саме,—не мигъ зрозумиты. Думавъ уже про Одесъ, колы несподивано видибравъ лыста видъ сього жъ такы дядька. Старый пысавъ, що въ ихъ мисти бракує добрыхъ адвокативъ и пытався, чому бъ винъ, Горыновычъ, не перейихавъ туды? Певне липше бъ йому тутъ велося, нижъ у Кыиви.

Горыновычъ замыслывся. Невелычкый губернськый городокъ! Се, звисно, не Одесъ! Ну, а що йому доси давъ великый Кыивъ? Чы не буде таке жъ и въ Одеси? Чы не липше йому справди послухатыся дядька?

И такы послухався.

Тамъ справди бракувало добрыхъ адвокативъ, и тры-чотыри справы, щаслыво скинчени, видразу высунулы Горыновыча напередъ. Зъ того часу забезпеченый йому бувъ добрый заробитокъ, и Горыновычъ, звыкшы до великого миста, хочъ трохы й нудывся въ сиренькому нерухлывому городку, але зъ погляду заробитного не мавъ раціи видъ добра шукаты добра.

Жывъ трохы самотно: по клубахъ не бувавъ зовсимъ, бо ненавыдивъ карты, у гостяхъ—зридка. За се заробывъ призвыще „гордого.“ Але знавъ людей багато: въ адвокативъ шыроки знайомосты.

Такъ винъ прожывъ два рокы и на третьому трапылась йому голосна справа: интеллигентна жинка, чепурна й молода, всимъ видома, якъ дуже гарна людына, вбыла свого чоловика. Помалу-малу выявылась цила драма: довидалыся, якъ той, на

поглядъ интеллигентный, чоловикъ (скинчывъ университета), роспаленый страшенною, хочъ и цилкомъ безпидставною, невирою до жинкы, не дававъ ій просвитку своимы прычепкамы, пыльнувавъ іи вдень и вночи, не пускавъ зъ дому, мордувавъ іи всякымы способамы: бывъ, стягавъ у самій сорочци зъ лижка и замыкавъ—узимку—въ холодну хыжу, и таке инше. Безщасна килькы разивъ нездужала тяжко, втикала до матери, та винъ іи видтиля забиравъ. Утекла тоди въ иншу губерню и стала тамъ за вчытельку, та чоловикъ лыстомъ до земства заборонывъ жинци вчытелюваты, и вона мусыла покынуты школу. Вернулася додому и вбыла його того жъ дня, зъ того самого револьверу, зъ якого винъ попереду вже двичы стрилявъ на неи и разъ навить поранывъ трохы. Все це теперъ выявылось, а попереду ледви чы хто й знавъ про се: безщасна терпила мовчкы и навить усякымъ способомъ сылкувалася заховаты видъ людей свое ганебне становыще винчанои рабы. Зъ погляду подружже здавалося такъ соби, звычайне, и тилькы трагичный кинець його выявывъ правду.

Горыновычъ боронывъ у суди безщасну жинку. На сю справу насходылось стилькы народу, що маленька судова зала ледви могла його мистыты. Найбильше було жинокъ. Горыновычъ промовлявъ справди такъ гарно й сыльно, якъ ще николы доси, и прысяжни выправдалы обвыновачену. Выйшовшы писля прысуду Горыновычъ изъ залы въ корытарь, зостривъ чымало знайомыхъ— воны поздорвлялы його зъ гарною промовою та зъ щаслывымъ послидкомъ іи, стыскалы йому руку. Саме въ цю мыть стала передъ имъ одна знайома панночка, симпатычна, хочъ и занадто екзальтована людына, и вхопывшы його за рукы, почала ихъ стыскаты, тремтячымъ голосомъ кажучы:

— Спасыби вамъ! Спасыби вамъ, гарный, розумный, добрый, що такъ оступаєтесь за безщасныхъ жинокъ. Лино! Лино!—вхопыла вона за руку свою подругу, та чомъ же ты не дякуешъ?

И прытягла Лину блыжче. Горыновычъ глянувъ и побачывъ передъ себе высоку струнку дивочу постать и молоде чепурне облычче, почервониле видъ тіеи несподиванкы, яку ій учынила середъ натовпу и передъ незнайомымъ чоловикомъ подруга.

— Ольго, та ну бо! що ты робышъ?—казала вона, зовсимъ збентежена.

— Не выгадуй!—не вгавала Ольга,—я жъ знаю дуже добре, якъ тоби сподобалась промова... Дозвольте васъ познайомыты: се моя

подруга, Лина Гламчевська, а се... ну ты знаешъ, хто се!—промовыла вона вже до подругы.

Горыновычъ поклонывся, воны подалы одне одному рукы.

— Дуже радый познайомытыся и чуты, що мои немудри слова прыпалы вамъ до вподобы,—промовывъ Горыновычъ.

— Ну-ну, немудри! Кажить! Такъ говорыть, що я ажъ заплакала! Линка не плакала, бо вона нечуствѐнна,—николы не плаче...

— Ольго, та ну бо!—спыняла Лина.

— А хыба жъ не правда? Тилькы вы не думайте,—озвалася знову до Горыновыча,—що вона справди нечуствѐнна, ни, вона гарна, а тилькы на сльозы крипка... Вы йдете вже зъ суду? Ну, дакъ и мы зъ вамы.

И щебечучы, Ольга тягла за собою подругу, и вси трое выйшлы зъ кам'яныци на вулыцю. Ольга говорыла не втыхаючы, Лина мовчала. Горыновычъ зридка видповидавъ балакучїй дивчыни, а самъ прыдывлявся до їи подругы. Вона бу́ла чепурна: тонкый, прямый деликатный нисъ зъ нижненькымы низдрямы; прегарно вырысувани, хочъ може трохы велыки уста, трошечкы важке, але гарне пидборидде. Лобъ ховався теперъ пидъ солом'янымъ легенькымъ брылыкомъ, та кари очи, променысти й ласкави, такъ прынадно часомъ осявалы Горыновыча короткымъ теплымъ поглядомъ зъ-пидъ довгыхъ вій. Вона йшла смилою легенькою ходою, трохы нахылывшы напередъ голову и мовчала, иноди тилькы озываючысь на Ольжыне або Горыновычеве пытанне.

— Вже й дійшлы... Я до тебе сьогодни йду, Лино,—промовыла Ольга, спыняючысь передъ велыкою гарною кам'яныцею, а тоди додала до Горыновыча:—спасыби, що провелы!

Подаючы Лини на прощанне руку, Горыновычъ промовывъ:

— Дуже радый, що зъ вамы познайомывся... тилькы... простить... я не знаю, якъ...

— Мыхайловна! — пособыла Ольга. — Їи звуть Ангелиною, та вона не любыть свого им'я и просыть, щобъ уси звалы їи Линою. Такъ и звитъ: Лина Мыхайловна.

Лина всмихнулася злехка и, стыснувшы Горыновычеви руку дужымъ смилымъ стысканнемъ, зныкла въ одчыненыхъ тымъ часомъ дверяхъ.

III.

Такъ познайомывся Горыновычъ зъ Линою и незабаромъ почавъ ходыты до Гламчевськыхъ. Старого Гламчевського Горыновычъ знавъ и попереду, бо разъ, що мавъ зъ имъ невелычке дило, а друге—сього чоловика скризь у мисти знано и поважано середъ мисцевого панства. Бувъ се чоловикъ немолодый, служывъ довго въ якійсь канцеляріи, потимъ килькы рокивъ бувъ миськымъ „головою", а теперъ жывъ безъ ніякои посады, видпочываючы видъ клопоту,—чоловикъ бувъ зъ достаткомъ. Горыновычеви щось не подобалось у його облыччу, хочъ на око було се зовсимъ звычайне й прыстойне облычче: про́сывый, трохы лысый, зъ чепурно пидстрыженою бородою, бувъ дуже поважный зъ себе и вельмы звычайный та ввичлывый зъ людьмы. Тилькы його маленьки очи, безколирни, холодни, надавалы всьому його облыччу той выразъ, що такъ не подобався адвокатови. Жинка жъ його, Юлія Петровна, значно молодча за чоловика, мала саме таки гарни очы, якъ и въ дочкы, тилькы що трохы вже прыгасли и надзвычайно смутни. Була дуже мовчазна, хочъ и звычайна зъ гостямы; Горыновычеви черезъ щось здавалося завсигды, що се блиде, мовъ застыгле въ одному нерухомому вырази, облычче николы не жывывъ смихъ; тилькы легенькый усмихъ ледви пробигавъ часомъ на іи блидыхъ стысненыхъ устахъ; уста всмихалыся, а гарне ще й доси облычче, а очы лышалыся й тоди такымы смутнымы... ни, здавалося, тоди ще мовъ смутнишымы. И вся іи худорлява постать завсигды була якась мовъ чымъ прыгничена.

Горыновычеви здавалося, що прыгничувавъ іи саме той холодный поглядъ Гламчевського, що вона тремтила передъ сымъ безколирнымъ тупымъ поглядомъ. Помалу-малу, зъ усякыхъ дрибныць, що не мыналы ока звыклого до надзвычайнои уважносты адвоката, Горыновычъ усе дужче й дужче розумивъ, що сей, такый кгречный у товарыстви, панъ поводывся зъ жинкою цилкомъ деспотычно, а та ледви смила проты його словомъ озватыся,—хочъ на око все було якъ годыться.

Сем'я була невелыка: оприче Лины, ще тилькы сынъ—студентъ зъ медычнои академіи. Чувъ ще Горыновычъ за стару бабусю, господынину матиръ, та вона була слипа и выхо-

дыла зъ свои свитлыци дуже не часто, чы й зовсимъ не выходыла,—прынаймни Горыновычъ доси ще ни разу іи на бачывъ.

Певне, що не стари Гламчевськи, та й не сынъ ихъ (його Горыновычъ мало й бачывъ) прываблювалы молодого адвоката. Лина—ось хто бравъ на себе всю його ввагу, и черезъ неи саму винъ бувавъ у цій сем'и, зовсимъ йому на цикавій. Доси ни одна дивчына не торкала йому серця такъ дуже, якъ ся—така чепурна и така багата на ту прынадну жиночисть, що непереможно вабыть до себе мужчынъ, и зъ якою жинка повынна на свитъ народытыся, щобъ іи маты. И Горыновыча такъ швыдко захопыла вона, що винъ, уже закоханымъ бувшы, почавъ розважаты—щò воно за людына ся дывчына.

Горыновычъ бувъ саме тихъ литъ, колы здоровый тиломъ и духомъ чоловикъ шукае соби подружжя и мае якыйсь идеалъ дружыны. И Горыновычъ його мавъ.

Перше його вымаганне було—краса. Лина була не тилькы чепурна, але гарна надзвычайно, мала вроду, достойну слова поета або хварбъ артыста. Але, оприче сього, у Горыновыча булы ще деяки вымагання, и винъ выявлявъ ихъ трьома пытаннямы.

Чы добра вона?

Здаеться... Прынаймни винъ николы не бачывъ, щобъ вона зъ кымъ сварылася, щобъ колы на кого гнивалася: завсигды однаково спокійна, однаково ласкава. Певне—добра... у всякому рази—не зла.

Чы правдыва?

Николы не помичавъ, щобъ вона казала неправду. И очы въ неи дывылыся такъ ясно и щыро. И черезъ те Горыновычъ завсигды впевнявъ себе, що вона дуже правдыва. Самъ не любывъ брехни и вѐлыко шанувавъ щыристь. Одного разу, проводючы іи ввечери зъ гостей додому, сказавъ ій се и додавъ:

— А вамъ я йму виру въ усьому, у найдрибнишыхъ дрибныцяхъ,—мени здаеться, що вы не можете сказаты неправды. Адже такъ? И вы мени все по щырости кажете?

Облычча іи не бачывъ: було темно; але вона видказала певнымъ прыхыльнымъ голосомъ:

— Все. И я не люблю неправды.

— О, такъ! Я въ тому певенъ бувъ!—загомонивъ винъ, чомусь израдившы.—Бо я такый соби вдався: покы людыни вирю,—то вирю въ усьому, безъ вынятку; одному слову такои людыны

повирю дужче навить тоди, колы бъ уси казалы навпроты. Колы вирю, дакъ уже вирю. Та вже жъ колы й піймаю ту людыну хочъ разъ єдыный тилькы на неправди,—перестаю їй вирыты зовсимъ, и що выще вона въ мене стояла попереду, то ныжче теперъ упаде. Тоди ся людына про мене вже пропаща, іи тоди про менѐ вже нема.

— Еге, се зрозумило,—видповила вона просто, а Горыновычъ, вертаючысь потимъ додому, ажъ самъ соби дывувався: чого се винъ такъ израдивъ зъ іи видмовы и чого винъ такъ до неи говорывъ, нибы перестерегавъ, щобъ вона не говорыла неправды? Адже жъ до такыхъ перестророгъ винъ не має ніякои раціи властыво...

Врешти, третє: чы вона розумна?

На дыво коло сього пытання винъ найбильше морочывся. Вывчывшысь у гимназіи, вона мала таку-сяку початкову освиту; щось тамъ чытала, переважно беллетрыстыку; про те прочытала й килькы науково-популярныхъ кныжокъ, пошыреныхъ тоди середъ молодижи,—отъ, подругы чыталы, хвалылы, то й вона взяла. Се бувъ іи освитный капиталъ,—дуже малый. Горыновычъ дбавъ, щобъ побильшыты його, дававъ їй чытаты кныжкы, розмовлявъ зъ нею про чытане. Що правда, сама вона такыхъ розмовъ николы не знимала,—все винъ почынавъ. Говорывъ їй багато, выяснявъ, вона слухала добре, зридка щось пыталася. Надія Горыновычева довидатыся зъ сихъ розмовъ про іи розумъ—не справдылася: вона николы не сказала ни однои нисенитныцы,—такъ же й казала вона мало що, бильше слухала. Горыновычеви здавалось, що вона просто боиться говорыты про науку, пысьменство, бо сама не певна въ соби, бачучы, що знає дуже мало. Се ще не доводыть, що вона нерозумна, тилькы, що несмилыва...

Се такъ миркувавъ Горыновычъ пидъ часъ спокійнишый, вильнишый одъ того почування, що обняло його до Лины. Здебильшого жъ просто впывався нею, іи красою. Дывытыся на неи, почуваты іи биля себе було йому безмирно любо.

— Чы такы жъ може вона буты нерозумна!—думавъ Горыновычъ, дывлючысь на іи высокый, чудово зформованый лобъ. И сказавъ їй якось:

— Якый у васъ гарный лобъ!

— Справди? Чого се такъ—мени вже не разъ казано, що въ мене гарный лобъ?—одказала Лина.—Уси його хвалють.

Це не сподобалося Горыновычеви—перше, що въ іи не сподобалося йому. Черезъ вищо? Винъ завсигды бувъ тіеи думкы, що красу треба скризь, у всякыхъ формахъ, шануваты й... хвалыты. Та на що жъ вона сама?.. „Уси його хвалють!“ Нерозумно!

Заспокоивъ себе тымъ, що властыво жъ се вельмы невынна ричъ,—просто іи гарно було йому, найблыжчій до неи людыни, росказаты про те, якъ іи хвалють.

Бильше не сподобався йому другый выпадокъ. Вона зфотографувалась и, даруючы йому свого портрета, спыталась: чы добрый?

— Еге, рысы вси такъ,—одказавъ,—одного тилькы нема: вашыхъ очей.

— Якъ то?—спыталася.

— Нема того проминня, що б'є зъ вашыхъ очей и мовъ ажъ у душу засягає...

— А знаете,—жваво перепынила вона,—мени й Лыповськый казавъ: „Ну й очы у васъ: якъ глянете, то такъ и проймають!“ И все каже: „Не дывиться на мене такъ!“

Це вразыло Горыновыча. Лыповськый бувъ чепурный дурень, и Горыновычъ николы не думавъ, щобъ Лина могла дозволяты йому щось таке казаты соби. Винъ гостро, за малымъ не гнивно, выяснывъ іи, якъ се негарно.

Вона выслухала покирно й сказала, мовъ прохала простыты.

— Я така ще дурна! Иноди роблю щось и негарне, не знаючы до пуття, чы можно його робыты, чы ни. Вы мене вчить, росказуйте мени, щобъ я могла зробытыся кращою.

Якъ можно було гниватыся на сю ласкаву дытыну, що прохала сама наукы й направы? Ся видповидь цилкомъ роззброила Горыновыча. И бильше вже ничого пидхожого въ ихъ николы не було. Безъ ніякои перешкоды винъ мигъ упыватыся іи красою и заслухуватыся іи писень. Вона добре спивала. Сившы въ куточокъ, винъ дывывся на іи облыччє, на вузьки рукы, що бигалы по клавишахъ, а кругъ його литалы спивучи згукы іи любого дорогого голосу... Якъ винъ любывъ таки хвылыны! Ще бильше, нижъ ти довги прохидкы въ велычезному миському парку тилькы вдвохъ изъ нею, пидъ виттємъ старыхъ ряснолыстыхъ деревъ. Та плаваннє човномъ—то було найкраще. Йидуть ричкою кудысь за мисто, въ веселому молодому товарыстви, середъ якого воны завсигды булы вдвохъ. Йидуть довго по-пидъ берегамы,

ажъ покы обберуть десь гарну мисцыну, прыстануть, и тоди скилькы биганыны по квитчастій луци, або середъ невелыкого гайка, скилькы крыку, писень, руху, свиту, пахощивъ и молодосты, и середъ усього цього—вона, його чудова, його дорога, його найкраща въ свити Лина... Вертаються додому пизно ввечери, за малымъ не вночи, не гребучы, пустывшы човенъ за водою... Легенька хвыля ледви плеще объ човенъ, мисяшне сяєво срибнымъ пасмомъ лягає черезъ усю ричку... мыныться й жахтыть на дрибненькыхъ хвылькахъ... Хтось плеснувъ весломъ, повернувъ човенъ,—винъ уихавъ у те пасмо,—зъ пиднятого весла одна по одній падають, тремтючы й сяючы, блыскучи крапли. Невыдни доси въ темряви облычча стають выдными, нижно матовымы, зъ мнякымы, трохы невыразнымы рысамы... На мыть се, а дали зновъ усе зныкає въ темряви. Частына товарыства спиває, и далеко несуть хвыли чудову писню... А воны, Лина й винъ, сыдять поручъ, и винъ чує, якъ єднаються ихъ душы...

Такъ промынула весна, лито, надходыла осинь.

— Чого жъ я ще шукатыму?—думавъ соби Горыновычъ.—Хыба жъ я не знайшовъ чого мени треба? Хыба моя повсякчасна мрія—гармонія душы й тила, щобъ краса тила єдналася зъ красою душы,—хыба вона не здійстнылася теперъ у сій дивчыни? Чы не гарна жъ вона, якъ зоря пышного ранку, чы не чыста жъ, якъ краплына росы на билій лилеи? А цей спокій, ся добристь іи,—воны жъ вищують йому ясне, спокійне, лагидне жыттє зъ нею вдвохъ! И чого жъ ще дожыдаты, колы винъ іи кохає, колы винъ іи хоче, а жыты безъ неи не хоче, ни, вже й не може?

IV.

И Горыновычъ, и Лина хотилы, щобъ весиллє було швыдче. Та якись тамъ практычни перешкоды прымусылы старыхъ Гламчевськыхъ одсунуты його на мисяць, и довелось пидождаты.

Покы мынавъ сей мисяць, Горыновычъ сылкувався яко мога липше влаштуваты кубельце за-для ихнього жыття вкупи. Найнявъ кватырю бильшу, накупывъ меблывъ и всього, чого треба, щобъ зробыты зъ голыхъ стинъ чепурне й прынадне гниздечко. Середъ того клопоту часъ помынувъ досыть швыдко, и за тыждень мало вже буты весиллє.

У недилю Горыновычъ прыйшовъ до Гламчевськыхъ, якъ звычайно, зранку. Стари ще вчора выихалы на два-тры дни до Кыива. Винъ — за якымысь своимы справамы, а вона, — щобъ де-що покупыты дочци. Лина й соби замйрылась була йихаты, та трошкы занедужала й лышылася дома. Сьогодни Горыновычъ стривъ іи вже зовсимъ здоровою, тилькы трохы блидишою, нижъ звычайно.

Вона простягла до його рукы, а винъ почавъ ихъ цилуваты. Думка про те, що ось-ось надходыть день, колы винъ зиллється зъ нею въ одну духовну гармонію, пиднимала йому серце.

— Лино! Лино!.. якъ гарно!.. Швыдче, швыдче буты вдвохъ, тилькы вдвохъ...

— Хочешъ, щобъ мы завсигды булы *тилькы вдвохъ?*—пошуткувала вона.

Винъ засміявся щаслывымъ, радиснымъ смихомъ.

— Ба ни, мое ясне щастє! Тилькы хочу, щобъ нихто не перешкоджавъ намъ буты вдвохъ що-разу, якъ забажаємо. А жыты треба середъ людей. Щобъ боротысь и працюваты. Боротысь за кращи, ясниши идеалы, нижъ ти, яки панують теперъ середъ людей. Працюваты, щобъ побачыты липши, ясниши дни.

Воны вже ходылы вдвохъ по свитлыци, винъ обнимавъ іи за станъ и казавъ:

— Адже мы будемо боротысь и працюваты? Правда? Въ сьому жыттє, безъ сього тилькы сиреньке истнуванне безъ меты. Тилькы высока мета робыть жыттє розумнымъ и щаслывымъ. И мы пидемо до неи,—правда?

Вона слухала його й казала: „Еге, правда!.. Ты мій коханый... Правда!..“ А винъ, щаслывый и зворушеный, зъ пиднесенымы почуваннямы, все говорывъ до неи про те, чымъ палала й сяла теперъ його душа, дывлючысь у высокости...

Воны силы въ куточку—тамъ, де стояло килькы пышныхъ гиллястыхъ олеандръ та фикусивъ. Жартуючы, воны звалы се „своимъ садкомъ“ и любылы въ йому „ховатыся“. И теперъ силы тамъ на маненькый канапи, прытулывшысь одне до одного. Воны стыхлы, очы имъ заплющылысь, ихъ головы схылылысь одна до однієи чòламы. И ледви Горыновычъ почувъ, якъ до його доторкнулось се кохане чоло людыны, кращои й чыстишои за яку винъ не стривавъ на свити, видразу його обняло могуче й страшне почуванне:—мовъ зныкає все навкругы його, мовъ не-

має ни сього будынку, ни людей, що жывуть у йому, що жывуть у всьому цьому мисти, мовъ нема ничого,—тилькы ихъ двоє: Лина й винъ... И въ ихъ двохъ з'єдналося все—увесь свитъ шырокый и глыбокый... Почуванне обнимало його, пидносыло выще й выще, прымушувало напружуватыся всю його истоту... винъ чувъ, що дали такъ уже не може буты, що се мусыть якось, чымсь перепынытыся...

Видразу Горыновычъ почувъ у свитлыци якесь тыхе-тыхе шамотинне, мовъ хтось излехка йшовъ, ледви ступаючы. Росплющывъ очы й закам'янивъ.

Навпроты його, тамъ, у другому кинци свитлыци, де булы двери, стояла якась страшна истота и робыла щось надзвычайне. Выпроставшыся рывно, вона простягла напередъ свои рукы, кощави рукы зсохлого кистяка, и, держучы ихъ долонямы внызъ, якось перебирала въ повитри пальцямы. Передъ очыма въ Горыновыча ворушылысь довги, закандзюблени якъ кихти хыжого птаха, нигти; обголени по ликти рукы трусылысь... выще ликтивъ брудными клаптямы звысало щось,—воно колысь було одежею... Голова держалася высоко на брыдко-тонкій худій шыи, а блидо-земляного колиру облычче, си кисткы, обтягнени шкурою, було бъ облыччємъ выкопаного зъ земли трупу, колы бъ не ти шыроко росплющени нерухоми очи... Биле довге волоссє жиноче поплутанымы нечыстымы патламы падало на плечы, ледви прыкрыти чорнымъ дрантємъ. Се драntє высило навкругы стану, б'ючысь огыдно-брудными торочкамы объ страшно худи боси ногы.

Вона йшла напередъ, стыха й обережно ступаючы, и все мацала въ повитри рукамы, ворушыла пальцямы. Мижъ Горыновычемъ и нею стоявъ стилъ, а биля його канапа й крисла. Вона дійшла до ихъ, іи лива рука торкнулась до одного. Вона спынылася и почала обмацуваты. Горыновычъ зрозумивъ, що вона слипа.

Въ сю мыть Лина росплющыла очы й скрыкнула стыха.

— Хто тутъ?—хрыпкымъ прыгниченымъ голосомъ спытала слипа, перестаючы обмацуваты мебель.

Сей голосъ мовъ очутывъ Горыновыча.

— Мабуть якась старчыха,—подумавъ соби и, покынувшы Лину на канапи, пидійшовъ блыжче до дывнои гисти.

— Чого вамъ?—спытався.

— Хто зо мною говорыть?—спытала вона, не видповидаючы.

— Та чого вамъ треба въ чужій господи?—сказавъ Горыновычъ.

— Не въ чужій... у своій,—казала слипа.—Моя господа... однявъ іи въ мене...

— Хто виднявъ?—пытавъ Горыновычъ, ничого не розуміючы.

— Зять мій... Гламчевськый.

И видразу Горыновычъ зрозумивъ, що се мусыть буты та слипа бабуся, Гламчевськои маты, що николы не выходыла зъ своеи свитлыци.

А вона казала дали:

— Вы чужый? Правда?.. Поможить!.. колы Бога въ серци маете... Богъ вамъ заплатыть!.. Обрятуйте мене!...

И вона благаючы простягала рукы въ той бикъ, видкиля чула його голосъ.

Горыновычеви почало здаватыся, що вона божевильна. Винъ повернувся до Лины, хотивъ спытатыся що се, щò тутъ треба робыты. Лина сыдила на канапи, якось прыщулывшысь, зобгавшысь, зципывшы рукы, била, якъ стина. Винъ хотивъ кынутыся до неи, але въ сю мыть слипа досягла до його, вхопылася своимы кощавымы пальцямы йому за руку и казала дали хрыпкымъ голосомъ, разъ-у-разъ урываючы мову, спыняючысь, мовъ їй важко було знаходыты слова:

— Зять пограбувавъ... усе мое... все... и домъ, и зе́мля, и грошы... а винъ однявъ...

— Якъ однявъ?—спытавъ Горыновычъ, сылкуючыся зрозумиты, що се діється передъ имъ.

— Жыла зъ дочкою... Умерла дочка... Колы бъ не вмерла,—прыйшла бъ... Десять рокивъ не чула іи... И Лина... дивчына... онука... вси повмиралы... Ни, не повмиралы...—казала Параска,—жыви... А до мене — нихто... Десять рокивъ... Видколы виднявъ... Слипа, не бачыть... Каже: окладный лыстъ изъ земства... Пидпышить... Отутъ и тутъ... Я не бачу... Я пидпысала... А то не окладный лыстъ, то документъ... на все... щобъ йому все... Забравъ, мене замкнувъ... Щобъ никому не сказала... И нихто, нихто не... якъ се? не одвидавъ... десять рокивъ... Боже!... За що? Десять рокивъ!... нихто!... Ратуйте! Вы чужый... у васъ серце... у моихъ дитей нема. Ратуйте!...

Вона скрыкнула й захыталась. Горыновычъ пидхопывъ iи, бильше донисъ, нижъ довивъ, до велыкои канапы и положывъ на iй, пидсунувшы пидъ голову подушку.

Пидвившысь, побачывъ у дверяхъ наймычку.

— Ликаря!—скрыкнувъ.—Ликаря швыдче!

Наймычка выбигла.

Горыновычъ нахылывся надъ слипою. Вона здригнулася килькы разивъ и стыхла. Горыновычъ прытулывъ руку iй до серця,—воно не былося. Вона вмерла, вытратывшы всю сылу на останнiй выбухъ.

Тоди Горыновычъ повернувся до Лины. Вона вже стояла, блида, прыбыта. Передъ його поглядомъ вона спустыла очы и стала нерухомо. Горыновычъ затремтивъ одъ страшного холоду, але перемигся.

— Правда?—спытався винъ и самъ злякався свого дывного голосу.

— Я... я не знаю... Я була тоди щё малою,—видказала ледви говорючы Лина.—Батько тилькы Параску пускавъ... Завсигды замыкавъ... Я не могла...

— Та вы жъ прохалы, вмовлялы, благалы батька, щобъ винъ выпустывъ, не мучывъ?... Кажить же!...

— Еге... я... еге...

— Неправда!

Вона мовчала.

Винъ рвонувъ iи за руку и прытягъ до мертвои.

На єдвабнiй, шытiй шовкомъ подушци спочыла страшна голова людыны, що сталася трупомъ давно, ще передъ десятьма рокамы; брудне дрантє, вмазани грязею кощави ногы лежалы на пышному червоному оксамыти.

— Сыдилы на сiй iи канапи, жылы въ iи будынкови, закрашалы себе симы золотымы цяцькамы, за iи грошы добутымы, йилы й пылы сласно, а вона вмирала зъ голоду, замерзала въ дранти! И вы мовчалы? Та кажить же!... Кажить же щось!... Выправдайтесь!..

Вона стояла передъ имъ и тремтила.

А Горыновычъ почувавъ, що ще мыть, и винъ зробыть щось дыке, щось нелюдське—вдарыть iи, уб'є—сю зрадлыву га-

дыну, що могла спокійно спаты въ одній господи зъ катованою мученыцею, жыты зъ іи мукъ и смила казаты слово: *люблю*.

Винъ чувъ, якъ огонь обнимае йому голову, груды...

Винъ кынувся зъ хаты, щобъ утекты видъ такои... щобъ не бачыты іи!...

Б. Гринченко.

У Чернигови,
1901.

Библіографичный покажчыкъ

пысаннивъ П. Кулиша.

Выдаючы альманахъ на згадку про П. О. Кулиша, годылося податы въ йому й повну библіографію його пысаннивъ та пысаннивъ про його й його творы.

Та на лыхо альманахъ лаштувався въ такому мисти, де нема не то вкраинськои, але й ніякои доброи, до науковыхъ студій здатнои, библіотекы.

Черезъ те, писля деякыхъ початковыхъ заходивъ, замиръ що до покажчыка пысаннивъ *про* Кулиша зовсимъ довелося облышыты: занадто бувъ бы вже винъ не повный. Лекше було скласты покажчыкъ пысаннямъ самого Кулиша, але жъ и тутъ перешкода тая въ матеріялахъ не дала зробыты ричъ такою повною, якъ хотилося бъ. Та зважаючы на те, що покажчыка творамъ Кулишевымъ доси ще нема, а сей, що склався въ Чернигови, мабуть такы мистыть 9/10 усього матеріялу, друкуємо його тутъ, бо все жъ зъ його мусыть буты корысть за для исторыка литературы, та й за-для кожного, хто хотивъ бы довидатыся про Кулишеву діяльнисть, надто, що сю діяльнисть нихто ще доси всю цилкомъ не оглянувъ, хочъ мы вже й маємо дви поважни праци про Кулиша—д.д. Маковея й Шенрока.

Склавъ сей покажчыкъ д. А. М. Балика; я жъ перевирывъ по змози матеріялъ зъ кныжками, доточывъ трохы своихъ запысивъ и врешти зредактувавъ увесь матеріялъ.

1901. XI. 15.

Б. Гринчѐнко.

Кулишевы псевдонимы: Козакъ Белебень, Т. Вешнякъ, Гургурдядько, Петро Забоцень, Иродчукъ, Панько Казюка, П. К., Ломусъ, Николай М., Н. М., Н. Необачный, Панько Небреха, Опанасъ Прачъ, Павло Ратай, Ратай, Денысъ Федоренко, Хуторянынъ. Д. П. Хоречко, Даныло Юсъ.

1840.

1. **Малороссійскіе разсказы:** I. О томъ, отъ чего въ мѣстечкѣ Воронежѣ высохъ Пѣшевцовъ ставъ, II. О томъ, что случилось съ козакомъ Бурдюгомъ на Зеленой недѣлѣ. П. Кулишъ.—Кіевлянинъ, изд. М. Максимовичъ. Кіевъ. Книга I, бокы 205—228.

1841.

2. **Огненный змѣй**. Повѣсть изъ народныхъ преданій. П. Кулѣша.—Кіевлянинъ. Изд. М. Максимовичь. Кіевъ. Книга вторая 181—288.

3. **Цыганъ**. (Урывокъ зъ казкы). П. Кулишъ.—Ластивка. Сочиненія на малороссійскомъ языкѣ. Собралъ Е. Гребенка. Спб. Бокы 362—370.

1843.

4. **Украина**. Зложывъ П. Кулишъ. Одъ початку Вкраины до батька Хмельныцького. Кіевъ. Въ Университетской Типографіи. 100 бк. in. 8⁰. Цина 1 руб.

5. **Михайло Чарнышенко** или Малороссія восемдесятъ лѣтъ назадъ. П. Кулѣша. Кіевъ. In 8⁰. ч. I: 1+206+1 бк. ч. II: 1+190+1 бк; ч. III: 1+221 бк.

1845.

6. **Черная Рада**. П. Кулишъ.—Современникъ. Спб. [Перши V главъ].

1846.

7. **Повѣсть объ украинскомъ народѣ**. П. Кулишъ.—Звѣздочка. Спб.

8. **Повѣсть объ украинскомъ народѣ**. Написалъ для дѣтей старшаго возраста П. Кулѣшъ. С.-Петербургъ. Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ. 2+114 бк. 16⁰.

9. **Предисловіе** къ Лѣтописи Самовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобіяхъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти.—„Чтенія Императорскаго Общества Исторіи и Древностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ", Москва.

1847.

10. **Украинскія народныя преданія**. Собралъ П. Кулѣшъ. Книжка первая. Москва. 90 бк. 8⁰. [Надруковано р. 1847, але выйшло зъ початку 90-хъ рокивъ у „Чтеніяхъ Моск. Общ. Исторіи и Древностей".]

1852.

11. **Исторія Ульяны Терентьевны**. Повѣсть Николая М.—Современникъ. Спб.

12. **Исторія испанской литературы по Тикнору**.—Отечественныя Записки. Спб. [Выйшла й окремою кныгою].

1853.

13. **Яковъ Яковлевичъ**. Повѣсть Николая М.—Современникъ. С.-Петерб.

14. **Алексѣй Однорогъ**. Повѣсть.

1854.

15. **Лѣто въ Малороссіи**. Николая М.—Современникъ, кн. I.

16. **Записки о жизни Гоголя**. Н. М.—Современникъ, Петербургъ.

17. **Опытъ біографіи Н. В. Гоголя**, со включеніемъ до сорока его писемъ. Сочиненіе Николая М. Спб. 206+II бк. 8⁰.

18. **Запысу** П. О. Кулишевого народни писни (зъ пидпысомъ: П. К.) надруковано въ кнызи: „Народныя южнорусскія пѣсни, изд. А. Метлинскаго", Кіевъ. (Про те, що се Кулишивъ пидпысъ дыв. „Записки о Южной Руси, I, 199—200).

1856.

19. **Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя,** составленныя изъ воспоминаній его друзей и знакомыхъ и изъ его собственныхъ писемъ. Съ портретомъ Н. В. Гоголя.—Николай М.—Петербургъ, т. I, стр. 6+333+1 и т. II, стр. 302+10, 8⁰.

20. **Разсказъ современника поляка о походахъ противъ гайдамакъ.** П. Кулиша.—„Русская Бесѣда", кн. 4, стр. 68—101.

21. **Записки о Южной Руси.** Издалъ П. Кулишъ. Томъ первый. Спб. XXVI+322+2 стр. 8⁰.

1857.

22. **Записки о Южной Руси.** Издалъ П. Кулишъ. Томъ второй. Спб. XIV+354+1 стр. 8⁰.

23. **Граматка.** С.-Петербургъ. 149 бк. 12⁰ Цина 50 к.

24. **Проповѣди на Малороссійскомъ языкѣ,** протоірея Василія Гречулевича. Изданіе второе, исправленное. Петербургъ. XIV+203+3 стр. 8⁰ Ц. 1 р. [Кулишъ у цьому выданни поперероблявъ проповиди Гречулевыча, а деяки й самъ понапысувавъ. Дыв. лыстъ Кулишивъ зъ дня 19 жовтня р. 1893-го въ львивській „Зори" 1894 р., бикъ 44—45].

25. **Чорна Рада,** хроника 1663 року. Напысавъ П. Кулишъ. Санктпетербургъ. 428+1 бк. 8⁰.

26. **Черная Рада,** хроника 1663 г. П. Кулиша.—„Русская Бесѣда", кн. II—IV, стр. 108 и 145.

27. **Черная Рада.** П. Кулиша. Москва. 263 стр. 16⁰ Ц. 1 р. 50 к.

28. **Объ отношеніи Малороссійской словесности къ общерусской.** Эпилогъ къ „Черной Радѣ".—„Русская Бесѣда".

29. **Кіевскіе богомольцы.**—„Народное Чтеніе" за февраль.

30. **Повѣсть о Борисѣ Годуновѣ** и Димитріи Самозванцѣ. П. Кулишъ. Петербургъ?

31. **Слово одъ издателя**. П. Кулишъ.—Въ кныэи: „Народни оповидання Марка Вовчка. Издавъ П. А. Кулишъ. Спб. 1858". [Кныга ся, хочъ и датована рокомъ 1858, выйшла вже 1857-го].

32. **Взглядъ на Малороссійскую словесность**, по случаю выхода въ свѣтъ книги: „Народни оповидання Марка Вовчка". П. Кулишъ.— „Русскій Вѣстникъ", № XII, стр. 227—234.

33. **Объ игрѣ г. Артемовскаго** въ малороссійской оперѣ: „Москаль чаривныкъ. П. Кулишъ.—Русскій Вѣстникъ, № XII, кн. 2-я, стр. 224—227.

34. **Воспоминаніе Русскаго о польскомъ** археологѣ Константинѣ Свидзинскомъ. П. Кулишъ. „Русскій Вѣстникъ", октябрь, книга 2-я.

1858.

35. **Грыгорій Квитка (Основъяненко) и ёго повисти**. Слово на новый выходъ Квитчыныхъ повистей. Напысавъ П. Кулишъ. Спб. XXXVI бк. 12⁰. [На обгортци надруковано: „Эта брошюрка прилагается безплатно при „Повистяхъ Квиткы", изданныхъ П. Кулишемъ. Всѣ, купившіе уже „Повисти Квиткы" получатъ ее отъ книгопродавцевъ, которымъ издатель выдаетъ эту брошюрку съ такимъ условіемъ"].

36. **Записки о Южной Россіи** [по сочин. П. Кулиша] В. К.[овальскій].—„Отечественный Сборникъ." Виденъ. №№ 6 та 7.

37. **Переписка Н. В. Гоголя съ А. А. Ивановымъ.** [П. А. Кулишъ].—„Современникъ", № XI.

1855 чы 1858?

38. **Ѳеклуша**. Повѣсть Николая М. „Русская Бесѣда", кн. II.

1859.

39. **Климентій**. Украинскій стихотворецъ временъ гетмана Мазепы. П. А. Кулишъ.—„Русская Бесѣда", стр. 79—140.

40. **Народныя пѣсни**, подобранныя П. Кулишемъ.—„Народное чтеніе", № 2, стр. 204—212.

41. **Повѣсть о южной Руси**. П. Кулишъ. „Народное чтеніе", № 36.

42. **Н. В. Гоголь.** [Біографія у кнызи: „Лицей князя Безбородко“]. П. Кулишъ.

43. **Майоръ,** малороссійская повѣсть.—„Русскій Вѣстникъ“. №№ 1 и 2.

1860.

44. **Хата.** Издавъ П. А. Кулишъ. Петербургъ. XXII+2+215 бк. 8⁰.[Въ альманаси цьому належыть Кулишеви: Переднє слово до громады. Поглядъ на Украинську словесность (бокы VII—XXII), „Слово одъ издателя“ до „Первоцвиту“ Щоголева и Кузьменка (1—24), „Одъ издателя“ — до „Прыказокъ“ Гребинки (39—57), „Сира кобыла“ Иродчука, зъ словомъ одъ издателя (59—70). Одъ издателя—до „Лыхо не безъ добра“ Ганны Барвинокъ (90—103), Тры сльозы дивочы [виршы] (105—111), Коліи. Украинська драма зъ останнього польского панування на Вкраини. Актъ первый (113—156), Одъ издателя—до „Въ осены лито“ Ганны Барвинокъ (157—172)].

45. **Сира Кобыла.** Оповиданнє Иродчука. Петербургъ. Цина 3 коп.

46. **Повѣсти** П. А. Кулиша въ четырехъ томахъ. Петербургъ. Мал. 8⁰. Томъ первый: Черная Рада 6+357 стр.—Томъ вторый: Алексѣй Однорогъ. 6+357 стр. Томъ третій: Воспоминанія дѣтства Николая М*. 8+412 стр. Томъ четвертый: Майоръ. Потомки заднѣпровскихъ гайдамакъ. 6+323+3 стр. Ц. 2 р. 50 к.

47. **Повѣсть о южной Руси.** П. Кулишъ.—Народное Чтеніе, № 1.

48. **На почтовой дорогѣ въ Малороссіи.** П. Кулишъ. „Искра“, № 49.

1861.

49. **Лысты съ хутора.** Хуторянына. Лысты I—V [Перши лысты пидпысано: Хуторянынъ, останній: Козакъ Белебень]—„Основа“ I, 310—318; II, 227—232; III, 25—32; IV, 143—156; XI—XII, 122—128.

50. **Обзоръ украинской словесности.** П. Кулишъ. I. Климентій. II. Котляревскій.—Основа, I, 159—262; III. Артемовскій

Гулакъ. Ibid., III, 78—113; Гоголь. Ibid., IV, 67—90; V, 1—33; IX, 56- 68; XI—XII, 1—11.

51. **Объ изданіи украинскаго словаря.** П. Кулишъ.—Основа, I, 333—334.

52. **Знайденый на дорози лыстъ.** П. Необачный.—Основа, II, 233—238.

53. **Другой человѣкъ.** П. А. Кулишъ. — Основа, кн. II, 56—104.

54. **Характеръ и задача украинской критики.** П. А. Кулишъ.—Основа, кн II, 157—162.

55. **Литературныя извѣстія.** П. Кулишъ.—Основа, кн. II, 263.

56. **О публичныхъ чтеніяхъ** профессора Костомарова изъ исторіи Украины, по смерти Богдана Хмельницкаго. П. Казюка.—Основа, кн. II, 252—253.

57. **Объясненіе неудобопонятныхъ** южнорусскихъ словъ, содержащихся во 2-й книжкѣ „Основы". Письмо къ редактору. П. Кулишъ.—Основа, II [на пры кинци кныгы, бк. 1—9].

58. **Хмельныщына.** П. А. Кулиша [частына].—Основа, кн. III, бк. 1—15.

59. **Старосвѣтское дворище.** П. Кулишъ.—Основа, кн. III, 32—49.

60. **Слова надъ гробомъ Шевченка.** П. А. Кулиша [въ статьѣ Л. Жемчужникова: „Воспоминаніе о Шевченкѣ."] Основа, кн. III, 5—6.

61. **Пивпивныка.** Гышпанська дитська казочка. Панько Казюка.—Основа, IV, 39—43.

62. **Липовыя пущи.** Д. П. Хоречко.—Основа, кн. V, 1—25.

63. **Плачъ Россійскій** [Передмова й текстъ] П. А. Кулиша.—Основа, кн. V, 46.

64. **Народня слава, Солбныця, Зъ за Дунаю.** П. Кулишъ [Виршы].—Основа, кн. IX, бк. 25—34.

65. **Русалка.** Мицкевичова баллада. Ломусъ. — Основа, кн. IX, бк. 34—40.

66. **Съ того свиту.** Кумейкы. Дума (1637). П. Кулишъ [Виршы].—Основа, кн. IX, бк. 49—55.

67. **Что есть мнѣ и тебѣ жено?** П. Кулишъ [Виршы]. Основа, кн. IX, бк. 108—109.

68. **Исторія Украины.** П. А. Кулишъ.—Основа, кн. IX, бк., 79—107.

69. **Украинскія незабудки**. П. Кулишъ.—Основа, кн. IX, 1—48.

70. **Передовые жиды**. П. Кулишъ.—Основа, кн. IX, 135—138.

71. **О повѣсти г. Кузьменка**. П. Кулишъ.—Основа, кн. IX, 139—141.

72. Частына поемы: Черныця Мар'яна. Т. Г. Шевченка [зъ переднимъ словомъ та ввагамы П. Кулиша].—Основа, кн. IX, бк. 1—12.

73. **Хымеры**. Мицкевычова баллада: Romantyczność. Ломусъ. Основа, кн. X, бк. 17—20.

74. **Самъ соби**. Люли-люли. Старець (Дума). Дунайська дума. П. Кулишъ [Виршы].—Основа, кн. X, бк. 20—43.

75. **Гоголь и ворона**. (Байка) П. Кулишъ.—Основа, кн. X, [остання картка въ кнызи].

76. **Настуся**. Поема (1648). П. Кулишъ.—Основа, кн. X, бк. 1—30, кн. XI и XII, бк. 1—16.

77. **Святыня**. П. Кулишъ [Виршы].—Основа, XI--XII, бк. 15—16.

78. **Давнє горе**, Дума. П. Кулишъ.—**Чумацьки диты**. Мицкевичова баллада: Powrót taty. Ломусъ.—**Lago maggiore**.—До Данта, прочытавшы його поему Пекло. П. Кулишъ [Виршы].—Основа, XI и XII, бк. 1—9.

79. **До Маруси Т**. Родына єдына. П. Кулишъ [Виршы]. Основа, XI—XII, бк. 11—14.

80. **Гордовыта пара**. (Бабусыне оповиданнє). Петро Забоцень.—Основа, кн. XI и XII, бк. 49—56.

81. **Выговщына**. П. Кулишъ.—Основа, кн. XI—XII, бк. 1—15.

82. **Нѣсколько предварительныхъ словъ**. П. Кулишъ. [До оперетты Я. Г. Кухаренка:—„Чорноморськый побытъ на Кубани"]. Основа, кн. XI—XII, бк. 1—5.

83. **Хмельныщына**. Историчне оповиданнє. П. Кулишъ. Коштомъ Ѳ. И. Черненка. Петербургъ. 128 бок. 12⁰, ц. 25 к.

84. **Орыся**. Идиллія П. А. Кулиша. Петербургъ. 16 бк. 16⁰. Ц. 5 к.

85. **Лысты съ хутора**. Петербургъ. Въ друкарни П. А. Кулиша. Лыстъ I и II. Про городы й села. 30 бк. 16⁰. Ц. 5 к. Лыстъ III. Чого стоить Шевченко яко поетъ народній. 17 бк. 16⁰. Ц. 5 коп. Лыстъ IV. Про злодія у сели Гакивныци. 29 бк. 16⁰. Ц. 5 коп.

86. **Пивпивныка**. Гышпанська дитська казочка. По нашому росказавъ Панько Казюка. Петербургъ. Въ друкарни П. А. Кулиша. 16 бк. 16⁰. Ц. 3 к.

87. **Бабуся съ того свиту**. Оповиданне про померши души. Петербургъ. Въ друкарни П. А. Кулиша. 14 бк. 16⁰. Ц. 5 к.

88. **Очакивська бида**. Козацьке оповиданне. Петербургъ. Въ друкарни П. А. Кулиша. 8 бк. 16⁰. Цина 2 коп.

89. **Граматка**. П. Кулиша. Петербургъ. 68 бк. 16⁰. [На окладынци надруковано: **До громады**. П. Кулишъ].

90. **Остання писня**. П. Кулишъ [Виршы].—Черниговскій Листокъ, № 11, стр. 83.

91. **Зъ за Дунаю**. П. Кулишъ. [Виршы].—Слово. Львивъ. № 71.

92. Концертъ въ память Т. Шевченка. П. Кулишъ.—Сѣверная Пчела, № 95.

93. **Публичныя чтенія г. Костомарова объ Украинѣ**, во времена гетмана Выговскаго. П. Кулишъ.—Вѣкъ, № 7.

94. [**Передмова П. О. Кулишева** до кныжкы: „Украинськи писни зъ голосамы. Д. Каменецькый. Десятокъ первый." Петербургъ. 28 бк. 16⁰].

95. **Исторія испанской литературы по Тикнору**. Составилъ П. Кулишъ. С.-Петербургъ. Печатано въ типографіи П. А. Кулиша. IV+205 стр., 8⁰. Ц. 75 коп.

1862.

96. **Велыки проводы**. Поема (1648). П. Кулишъ.—Основа, кн. I, бокы 17—70; кн. II, бк. 30—81.

97. **Людська память про старовыну**. Сичови гости. Панько Казюка.—Основа, кн. I, бк. 1—12.

98. **Простонародность въ украинской словесности**. П. Кулишъ.—Основа, I, 1—10.

99. **Переглядъ украинськыхъ кныжокъ**. П. Кулишъ.—Основа, кн. I, Библіографія, бк. 57—64; II, 48—53.

100. **Рецензія** (по велыкоруському) на кныгу: „Гоголь предъ судомъ обличительной литературы, Н. Герсеванова", безъ пидпысу.—Основа, кн. I, Библіографія, бк. 52—56.

101. **На добра-ничъ усимъ на ничъ**. Т. Вешнякъ. [Виршы].—Основа, II, бикъ 66.

102. **До землячкы**. Т. Вешнякъ [Виршы].—Основа, II, бокы 81—82.

103. **Полякамъ объ Украинцахъ**. (Отвѣтъ на безыменное письмо). П. Кулишъ.— Основа, II, 67—86.

104. **До бративъ на Вкраину**. П. Кулишъ [Виршы].—Основа, III, бокы 29—32.

105. **Устня мова зъ науки**. Слово зъ боку. П. Кулишъ [Передмова до „Про дощъ" В. Коховського].—Основа, кн. III, бк. 29—30.

106. **Отвѣтъ на письмо съ юга**. П. Кулишъ.—Основа, кн. III, 41—45.

107. **Отвѣтъ московскому „Дню"**. П. Кулишъ.—Основа, кн. III, 31—40.

108. **П. О. Кулишева** промова въ допысови: „Извѣстіе объ обѣдѣ, 5 марта 1862 года, въ Петербургѣ, по случаю годовщины смерти Т. Г. Шевченка.—Основа, III, 27—28.

109. **Поѣздка въ Украину**. (1857). П. Кулишъ.—Основа, кн. IV, 92—110.

110. **Взглядъ южно-русскаго человѣка XVI в. на нѣмецко польскую цивилизацію**. П. Кулишъ.—Основа, VI, 12—16.

111. **Ридне слово**. П. Кулишъ [Виршы].—Основа, кн. VIII, бк. 40.

112. **Заспивъ**. П. Кулишъ [Виршы: „Кобзо, моя непорочна утихо" зъ „Черниговск. Листка"].—Основа, VIII, бк. 51—52.

113. **Нѣсколько предварительныхъ словъ**. П. Кулишъ. [До комедіи В. Гоголя „Простакъ"].—Основа, IX, 19—23.

114. **Вареоломееви Шевченкови**. П. Кулишъ. [Виршы].—Основа, X, бк. 30—32.

115. **Початокъ новои поемы** (1648—1654) Заспивъ. Писня перва. П. Кулишъ.—Черниговскій Листокъ. № 10, бокы 76—77.

116. **Реляція Демъяна Щербыны**, осаула пана кошового Кости Гордіенка. (Вывизъ изъ-за Дунаю Панько Казюка).—Черниговскій Листокъ, № 19, бокы 148—149.

117. **Хуторъ Маковка** (Начало романа) П. Кулиша.—Черниговскій Листокъ. № 20, стр. 156—160; № 21, стр. 163—166.

118. **Офицерская пирушка у Иволгина** (отрывокъ изъ перваго тома „Украинскихъ Незабудокъ"). П. Кулишъ. — Черниговскій листокъ, № 22, стр. 170—174.

119. **Украинскія Незабудки** (другой, третій, четвертый, пятый, шестой, седьмой, восьмой, девятый, десятый отрывки изъ перваго тома) П. А. Кулиша.—Черниговскій Листокъ, № 23, с. 179—181; № 24, с. 187—190; № 25, с. 195—199; № 26, с. 204—207; № 27, с. 212—215; № 28, с. 220—222; № 29, с. 227—231; № 30, с. 234—240; № 31, с. 242—245.

120. **Сонетъ**. П. А. Кулишъ.—Черниговскій Листокъ, № 27, стр. 215.

121. **За те идъ чого у мисточку Воронежи высохъ Пишевцивъ ставъ**. Украинське оповиданє. П. Кулиша. [Переклавъ зъ россійського Клымковычъ Ксенофонтъ]. — Вечерныци. Львивъ, № 19.

122. **Огняный змій**. Украинська повисть П. Кулиша. Переложывъ зъ россійського Ксен. Кл.(ымковычъ).—Вечерныци. Львивъ, №№ 20—26.

123. **Чого стоить Шевченко, яко поетъ народній**. Хуторянынъ.—Вечерныци, Львивъ, № 21.

124. **Иншый чоловикъ**. Оповиданє П. Кулиша. Переведене зъ россійського.—Вечерныци. №№ 27—33.

125. **Про городы и села**. [Зъ Основы].—Вечерныци. У Львови №№ 28, 29, 31.

126. **За те, що сталося зъ козакомъ Бурдюгомъ на зеленій недили**. Народнє оповиданє. П. Кулиша. Переведене зъ великоруського. [Клымковычъ Ксенофонтъ].—Вечерныци. Львивъ, №№ 36—37.

127. **Дивоче серце**. Идилія. П. Кулиша.—Вечерныци, №№ 39—42.

128. **Гордовыта пара**. Бабусыне оповиданє. Петро Забоцень.—Вечерныци, № 43.

129. **Самъ соби**. П. Кулишъ [Виршы].—Слово, № 7. Львивъ.

130. **Полякамъ объ Украинцяхъ**. Отвѣтъ на безыменное письмо. П. Кулишъ. Изъ „Основы".—Слово, Львивъ. №№ 80—83.

131. **Паденіе шляхетскаго господства въ Украйнѣ обѣихъ береговъ Днѣпра**, въ XVII в. П. Кулишъ.—Вѣстникъ юго-западной и западной Россіи, № 1—6 (Іюль-Декабрь), стр. 30—49; 136—158; 190, 220.

132. **Встрѣча.—Братья.—Два стана**. [Тры урывкы зъ исторычного роману XVII в].—Вѣстникъ юго-западной и западной Россіи.

133. **Досвиткы**. Думы и поемы П. Кулиша. Петербургъ. 254+2 бокы малои 16⁰. Цина 80 коп.

134. **Дивоче серце**. Идилія П. Кулиша. Передруковано зъ „Вечерныць" коштомъ руськыхъ семынарыстивъ. Львивъ. 31 бк. 16⁰.

135. **Гордовыта пара**. Оповиданнє Петра Забоцня. Санктпетербургъ. 15 бокивъ 16⁰. Цина 3 коп.

136. **Лысты зъ хутора**. Лыстъ V. Хто такый хуторянынъ. Петербургъ. 13 бк. 16⁰. Цина 3 коп.

137. **Сичови гости Чупрыні и Чортоусъ**. Оповиданнє Панька Казюкы. Петербургъ. 27 бк. 16⁰. Цина 5 коп.

138. **Цыганъ**. Урывокъ изъ казкы. П. А. Кулиша. Петербургъ. 7 бк. 16⁰. Ц. 2 коп.

139. **Украинскія незабудки**. Повѣсть П. А. Кулиша. Петербургъ. 82 стр. 8⁰.

1863.

140. **До бративъ на Вкраину**. П. Кулишъ. [Виршы].—Вечерныци, № 2.

141. **До землячкы**. Т. Вешнякъ [Виршы].—Вечерныци. № 5.

142. **Кумейкы**. Дума 1637. Зъ „Досвиткивъ". П. Кулишъ.—Вечерныци. № 6.

143. **Исторія Украины одъ найдавнійшыхъ часивъ**. Початокъ зъ обшырнійшого дила. П. Кулишъ.—Вечерныци, №№ 7—11.

144. **Дума про Саву Кононенка**. П. Кулишъ. [Виршы].—Мета, томъ I, бокы 9—13.

145. **Сонетъ** [Ще любо дывляться на мене кари очы]. П. Кулишъ. [Виршы].—Мета, т. I, бк. 13.

146. **Могыльни сходыны**. Поема. Гургурдядько.—Мета, литературно-политычный вистныкъ. Томъ першый. № 1—4, за мисяць Вересень-Грудень, бокы 18—34, 106—116.

147. **Мартынъ Ганъ**. П. Кулишъ.—Мета, т. I, Львивъ, 35—44.

148. **Руина**. П. Кулишъ.—Мета, т. I, бк. 134—148.

149. **Кинець дунайськои думы**. П. Кулишъ. — Галичанинъ. Кныга I, выпускъ II, бокы 7—8.

150. **Дивоче серце** (Идилія) П. Кулиша.—Черниговскій Листокъ, № 1, бокы 3—6; № 2, бк. 13—15; № 3, бк. 21—23; № 4, бк. 28—30.

151. **Дума про Саву Кононенка** (1637). [Зъ переднимъ словомъ]. П. Кулишъ.—Черниговскій Листокъ, № 3, бокы 20—21.

152. **Битва подъ Кумейками.** (Отрывокъ изъ исторіи борьбы шляхты съ козаками) П. А. Кулиша.—Черниговскій Листокъ, № 9, стр. 66—72; № 10, с. 75—79.

153. **Борьба шляхты съ козаками за обладаніе Украйной обѣихъ сторонъ Днѣпра.** П. Кулишъ.—Библіотека для чтенія, №№ 7 и 9.

154. **Паденіе шляхетскаго господства въ Украйнѣ обѣихъ береговъ Днѣпра, въ XVIII в.** П. Кулишъ.—Вѣстникъ юго-западной и западной Россіи, № 7 (Январь), стр. 1—21.

1864.

155. **Браты.** Историчній романъ початку XVII вику. П. Кулишъ.—Мета. Томъ другый, № 5, за мисяць сичень, бокы 21—45.

156. **Руина.** П. Кулишъ.—Мета. Томъ другый, № 5, за мисяць сичень, бокы 50—67.

157. **Польско-козацкая война 1638 г.** П. Кулишъ.—Отечественныя Записки, №№ 9—11.

1865.

158. **До Счастного Саламона**, прочытавшы його „Коломыйкы и Шумкы.“ Допысь зъ Украины. Даныло Юсъ.—Мета, № 6, бокы 173—176.

159. **Изъ „Записокъ о Южной Руси.“**—Золотая Грамота, илюстров. письмо, въ Видни, №№ 5—8.

160. **Объ отношеніи малороссійской словесности къ общерусской.** Епилогъ къ „Черной Радѣ.“ П. Кулишъ.—Золотая Грамота. Илюстров. письмо для поученія и забавы. Прилога до „Страхопуда,“ № 10.

161. **Холмскій** греко-уніатскій календарь (на 1866 г.). Варшава. [Дыв. Кіев. Стар. 1898, I, 134].

1867.

162. **Майоръ**. Повисть П. Кулиша. Переложено зъ велыкоруського [Лукашевычъ Лонгинъ].—„Правда," №№ 3—20.

163. **Отвертый лыстъ.** П. Кулиша.—Правда. № 2, бк. 72.

164. **Громадськый судъ** надъ Страхопудомъ. — Правда, бк. 143—144.

165. **Спиръ П. Кулиша** зъ московськымы газетамы „Москва" и „Московскія Вѣдомости."—Правда, бокы 167—168, 175—176 и 183—184.

166. **Пысьмо П. А. Кулиша** до Якова Головацького пидъ заголовкомъ—Отреченіе Кулиша отъ своей правописи.—Слово, № 44.

167. **Письмо П. Кулиша,** заявляющее его отреченіе отъ Кулишивки.—Боянъ, письмо для белетристикы и науки. Львовъ, № 10.

168. **Письмо Каткову** и Аксакову. П. А. Кулиша.—С.-Петербургскія Вѣдомости, №№ 250—251.

1868.

169. **Потомкы украинського гайдамацтва**. Оповиданнє. П. Кулишъ.—Правда, №№ 1—4.

170. **Первый перыодъ козацтва** одъ його початку до ворогування зъ ляхамы.—Правда, №№ 1—17, 25—35.

171. **Топиръ гора**. Волынська дума. Переспивъ [З „Словомъ одъ Редакціи"]. Денысъ Федоренко.—Правда, №№ 26, 27.

172. **Товкачъ**. Оповиданнє [Перекладъ зъ Берт. Ауербаха].—Правда, №№ 29, 30.

173. **Чумацьки диты**. Зъ Мицькевыча: Powrót taty.—Русалка. Мицкевичова балляда. [Виршы].—Чорна Рада. [Урывокъ]. П. Кулишъ.—Руская Читанка. Зложывъ А. Тороньскій. Львивъ, бокы 382—419.

174. **Орыся**. Перекладъ на нимецьку мову: Fliegende Blätter.

1869.

175. **Нарысъ истории словесности русько-украинськои.**—Правда №№ 1—3.

176. **Псальма XV та XVI**. Павло Ратай.—Правда №№ 1 та 5.

177. **Герцeнивъ Дзвинъ**. Опанасъ Прачъ.—Правда №№ 2—3.

178. **Иовъ**. Переспивъ Павла Ратая.—Правда №№ 6—11.

179. **Выкохування дитей**.—Правда, № 11.

180. **Выкохування дитей** за пидмогою школы. Опанасъ Прачъ.—Правда, № 23.

181. **Иовъ**, переспивъ Павла Ратая. Печатано в-ви Львови коштомъ и заходомъ Правды. XV+96 бк. 16о.

182. **Святе Пысьмо**. Перша частына Быбліи. Пять кныгъ Мусіевыхъ. П. А. Кулишъ. Додатокъ до Правды, Львивъ.

183. **Сира кобыла**. Иродчукъ. „Календарь Народный" товарыства Просвита на рикъ 1870. Бокы 61—64.

184. **Псаломъ I, V**. Павло Ратай.—Зоря—чытаночка для сельськыхъ людей. Кныжка перша. У Львови. Коштомъ и заходомъ товарыства Просвита. Бокы 9—12.

1860 чы 1861?

185. **Історія Англіи Маколея**. [Перекладъ] П. А. Кулиша. [Дыв. Шенрока, К. С. 1901 кн. VII—VIII, 49, 56].

1870.

186. **Псальма CXXXIX**. Павло Ратай.—Правда, № 2.

187. **Спомынкы молодыхъ литъ**. Мыколы М*: Теклюся. [Перекладъ зъ россійського]. В. Барвинськый.—Правда, бокы 23—45, 73—82, 130—140, 173—181, 209—222, 241—253.

188. **Поглядъ на устню словеснисть украинську**. П. Кулишъ. [Передрукъ зъ Чытанкы Ол. Барвинського]. Правда, число 2, бокы 68—73.

189. **Поглядъ на устню словеснисть украинську**. П. Кулишъ. [Зъ додаткомъ „Очакивськои биды" та иньшыхъ фольклорныхъ матеріяливъ зъ „Записокъ о Южной Руси"].—Руска Чытанка для высшои гимназіи. Уложывъ Алекс. Барвинськый. Частына перша. У Львови, бокы 1—4.

190. **Очакивська бида**. П. Кулишъ.—Зоря. Чытаночка для сельськыхъ людей. Улож. Ом. Партыцькый. Кн. третя. У Львови. Бокы 51—57.

191. **Про померши души**. Оповиданнє бабуси. П. Кулишъ.— Зоря. Чытаночка для сельск. людей. Уложывъ Ом. Партыцькый. Кныжка четверта. У Львови, бокы 46—57.

1871.

192. **Псалтырь** або кныга хвалы Божои. Переспивъ украинськый Павла Ратая Львивъ. Накладомъ автора. Зъ друкарни К. Будвайсера, 4+329+1 бк. 16о.

193. **Евангелія** по Св. Матеєеви, Маркови, Луци и Іоаннови. Коштомъ громадськымъ. Видень.

194. **Чумацьки диты**. За Мицкевычемъ.—Весна на хутори.— Псальмы Давыдовы (I, V, XV, XXIV та XCIII). П. Кулишъ. [Виршы].—Чытанка руска для нызш. клясъ середн. шкилъ. Ч. I. Львивъ. Бокы 391—392, 439—440, 452—455.

195. **Сира кобыла**. Иродчукъ.—Чытанка руска для нызшыхъ клясъ середнихъ шкилъ. Часть I. Ви Львови. Бокы 17—19.

196. **Пивъ-Пивныка**. Гышпанська дитська казочка. Панько Казюка.—Чытанка руска для нызшыхъ клясъ середныхъ шкилъ. Часть I. Ви Львови. Бокы 89—94.

197. **Казка о убытій сестри и о калыновій дудци**.—Казкы зъ устъ народа на Украини: а) Перемина въ вовкулаку, б) Свырыдова могыла.—Бабуся съ того свиту. Казка нар. про померши душы. [Зъ „Записокъ о Южной Руси"].—Чытанка Руска для нызш. клясъ середн. шкилъ. Ч. I. Львивъ. Бокы 97—99, 120—124.

198. **Нападъ татаръ**. (Федоренко), бк. 6—7. Ничлигъ въ сели Гакивныци, бк. 3; Майорсвщына, бк. 19; Очаковська бида (зъ „Записокъ" Кулиша) бк. 56. Хмарыще, бк. 72. Товкачъ, бк. 90. Турова круча, бк. 96. Чорна Рада запорозка, бк. 108. Опрощеный сынъ, бк. 127. Способы узнаваты видьмъ (зъ „Записокъ" Кулиша), бк. 179. Якъ видьмы клычуть до себе людей? (Зъ „Записокъ"), бк. 180. Якъ знахоръ управляє бурею (зъ „Записокъ"), бк. 180. О тимъ, якъ маты выдила мертвого сына (зъ „Записокъ), бк. 181. Нема лучше, якъ жыты мижъ мурашкамы, бк. 182. Ключъ одъ вырея, бк. 182. Зъ видкы беруться писни?, бк. 183. Чорто-

вый млынъ, бк. 183. Свырыдова могыла.—Урочыска въ Звеныгородци, бк. 184. Переказы про татаръ, бк. 186. Про сына Хмельныцького (Все зъ „Записокъ") бк. 187. Кырыло Кожемяка, бк. 191—193.—Зъ поезій П. Кулиша: Бабуся, бк. 19. Дума про Саву Коненка 1637 р., бк. 31—32. Молодисть, бк. 69. Забута могыла, бк. 79—80. Чужа маты, бк. 82. Нежата нывa, бк. 103—104. Думка о козаци Голоти (зъ „Записокъ"), бк. 114—116. Дума о бури на Чорнимъ мори (зъ „Записокъ"), бк. 118—120. Кырыкъ, бк. 122—123 (зъ „Записокъ").—Передрукы въ кнызи: Руска Чытанка для нызшыхъ клясъ середныхъ шкилъ. Уложывъ Омелянъ Партыцкій. Часть II. У Львови.

199. **Заспивъ**.—Народня слава.—Самъ соби.—Люли-люли.—Lago Maggiore.—До Данта, прочытавшы його поему „Пекло."—Русалка. Мицкевычова баллада.—Моя родына. П. Кулишъ [Віршы].—Руска Чытанка для высш. гимназ. А. Барвиньского, ч. III, Львивъ, бокы 170—176.

200. **Чорна Рада**. Пант. Кулишъ. [Урывокъ].—Передрукъ у кнызи: Руска Чытанка для высшои гимназіи. Уложывъ А. Барвиньскій. Частына третя. Львивъ. Бокы 185—218.

201. **Орыся**. Идилія. П. Кулишъ. Руска Чытанка для высшои гимназіи. Уложывъ А. Барвинскій. Част. третя. Львивъ. Бокы 176—185.

202. **Исторыя Украины**. Одъ найдавнійшыхъ часивъ. П. Кулишъ.—Руска Чытанка для высш. гимн. Уложывъ А. Барвиньскій. Част. третя. Львивъ. Бокы 245—259.

203. **Лыстъ III съ хутора**. Чого стоить Шевченко, яко поетъ народній. П. Кулишъ. Руска Чытанка для высшои гимназіи. Улож. А. Барвиньскій. Частына третя. Львивъ. Бокы 237—244.

204. **Грыгорій Квитка и його повисти**. Пант. Кулишъ.—Руска Чытанка для высшои гимн. Улож. А. Барвиньскій. Частына третя. Львивъ. Бокы 218—237.

205. **Святе пысьмо**. Перва книга Мойсеева. Голова XLI.—Руска Чытанка. Част. третя. Улож. А. Барвиньскій. Львивъ. Бок 525—527.

206. **Землячкѣ**.—[Перекладъ Кулишевыхъ виршивъ у кныз „Поэзія Славянъ... въ переводахъ русскихъ писателей... Н. Е Гербеля."]

1872.

207. **Значинє руськыхъ земель у давній Польщи**. П. Кулишъ.— Основа. У Львови, №№ 43—45.

208. [**Фольклорни запысы** Кулишевы надруковано у кнызи]: Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной И. Р. Г. Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя д. член. П. П. Чубинскимъ. Спб. Т. I, выпускъ первый и т. III.

1874.

209. **П. А. Кулишъ**. Исторія возсоединенія Руси. Изданіе товарищества Общественная польза. С.-Петербургъ. In 8⁰. Томъ первый. Отъ начала колонизаціи опустошенной татарскимъ погромомъ Кіево-Галицкой Руси до начала столѣтней козацко-шляхетской войны. 8+IV+IV+363 стр.—Томъ второй. Отъ начала столѣтней козацко-шляхетской войны до возстановленія въ Кіевѣ православной іерархіи, въ 1620 году. 4+VIII+IV+456 ст.+1 рисунокъ.

210. **Спомынкы молодыхъ литъ** Мыколы М*: Яковъ Яковлевычъ, въ переклади В. Барвинського.—Правда, бокы 330—337, 371—380, 417—425, 495—506, 534—544.

211. **Польская колонизація** юго-западной Руси. П. А. Кулишъ.—Вѣстникъ Европы. Мартъ, 5—35, и апрѣль, 483—552.

212. **Козацкій судъ**. П. Кулишъ.—„Мотыль,“ Чытанка для руского народу уложена Русынамы Перемыскымы. У Львови. Бокы 10—19.

213. [**Фольклорни запысы Кулишевы** у кнызи]: Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной И. Р. Г. Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. Томъ V. С Петербургъ.

1876.

214. **Дивоче серце**. Идилія П. Кулиша. Коштомъ Наголкин; Кіевъ. Цина 20 коп. 35 бк. 16⁰.

215. **Мальована Гайдамащына**. Словесный забутокъ незнаного автора [П. Кулишъ].—Правда №№ 9—12, боки 349 и 384.

216. **Мятель въ степи**. Повѣсть. П. А. Кулишъ. „Газета Гатцука."

217. **Солоныця**.—Господы, хто буде жыты, псальмъ П. Ратая.—Люли-люли...—Кумейкы.—Почуй глаголы мои, Боже, псальмъ П. Ратая.—Заплакала Украина.—[Виршы; оприче псальмъ, пидпысъ: П. Кулишъ, а остання ричъ пидпысана: Ганна Барвинокъ]. Сира кобыла. Иродчука.—Бабуся зъ того свиту. Народн. оповид.—„Чайка," украинськ. альбомъ (Кіевъ), боки 1, 8, 11, 17, 24, 25, 29 и 38.

218. **Завирюха на степахъ**. Повисть польська. [Михаила Грабовского], оповидана по руськи. П. Кулиша. Переложывъ зъ велыкоруського Ос. Б(арвинськый).—Правда. У Львови, №№ 12—14.

219. **Предисловіе** П. Кулиша къ книгѣ: „Малорусскіе козаки между Россіей и Польшей въ 1659 году по взгляду на нихъ серба Юрія Крижанича."—Чтенія Москв. Об—ва ист. и древн. росс. кн. 3, ст. 109—124.

1877.

220. **Хуторянка** або спивана хвала молодои передъ весильнымы гостьмы. Антычня народня дывовычка. Яко либретто. П. Кулишъ.—Руська хата. Буковынськый Альманахъ на рикъ 1877. Выдавъ Даныло Млака. Львивъ и Чернивци. Бикъ 25.

221. **Галыцька Русь въ почынахъ козацько-шляхоцькои усобыци**. П. Кулишъ.—Руська хата. Буковинськ. Альманахъ на рикъ 1877. Выдавъ Даныло Млака. Львивъ и Чернивци, Бикъ 179.

222. **Где-що про выховане дитей**. П. Кулишъ.—Газета школьна, Рочныкъ III. Львивъ. №№ 14—16.

223. **[Фольклорни запысы П. Кулиша въ кнызи]**: Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной И. Р. Геогр. Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собран. д. чл. П. П. Чубинскимъ. Томъ IV. Спб.

224. **Турецкая неволя**. П. А. Кулишъ.—„Русская Старина", томъ XVIII, мартъ, стр. 385—401.

225. **Казаки въ отношеніи къ государству и обществу**. П. А. Кулишъ.—Русскій Архивъ, №№ 3 и 6.

226. **П. А. Кулишъ. Исторія возсоединенія Руси.** Томъ третій. Религіозное, соціальное и національное движеніе въ эпоху Іова Борецкаго. Изданіе товарищества „Общественная польза". Москва. цѣна 2 руб. X+374 стр. 8⁰.

227. **П. А. Кулишъ. Матеріалы для исторіи возсоединенія Руси.** Томъ первый, 1578—1630. Москва. Ц. 2 р. XVIII+324 бк. 8⁰.

1878.

228. **Досвитки.** Думы и поемы П. Кулиша. 2-е выдання. Коштомъ Іогансона. Кіевъ. Ц. 80 коп. 256 бок. 16⁰ (3000 прымирныкивъ).

229. **Олекса Товкачъ.** Оповиданне. [Перекладъ зъ Ауербаха]. „Зоря". Чытанка для селянъ и мищанъ. Уложывъ Ом. Партыцкій. У Львови. Бикъ 15.

1879.

230. **Чумацьки диты.** За Мицкевычемъ П. Кулишъ [Виршы].— Псалмы I, V, XV, XXIV, XCIII. П. Ратай.—Руска Чытанка для нызшыхъ клясъ серед. шкилъ. Ч. I. Улож. Юліянъ Романчукъ. Бокы 216, 247, 277. Львивъ.

231. **Сира кобыла.** Иродчукъ.—Руска Чытанка для нызш. клясъ середн. шкилъ. Ч. I. Улож. Юл. Романчукъ. Бикъ 8.

232. **Покута гайдаманы.** П. Кулишъ.—Руска Чытанка для ныз. кл. сер. шк. Ч. I. Улож. Юл. Романчукъ. Бикъ 47.

233. **Казка о убытій сестри и калыновій дудци.**—Свырыдова могыла.—Вовкулака.—Бабуся съ того свиту. П. Кулишъ.—„Руска Чытанка для нызш. клясъ середн. шкилъ. Частына I. Улож. Юл. Романчукъ. Выдане друге. Т. I. Бокы 45, 47, 71 и 77. Львивъ.

1880.

234. **Святе Пысьмо Нового Завиту.** Мовою русько-украинськѳю переклалы вкупи П. А. Кулишъ и д-ръ И. Пулюй. Печатано у Ви Львови. 464+1 бк. 8⁰.

235. **Русалка.** Мицкевычова баляда. П. К.—Зоря, пысьмо литературно-наукове. Вви Львови, № 17.

1881.

236. **Lago maggiore.**—До Данта.—До Маруси Т. П. Кулишъ.—До землячкы на чужыни. Т. Вешнякъ.—[Виршы] „Антологія руська. Збирныкъ найзнаменытшыхъ творивъ руськыхъ поетивъ". Львивъ. Бокы: 15, 73, 146, 80.

237. **Поэтъ Шевченко въ полномъ расцвѣтѣ.** Изъ воспоминаній П. Кулиша.—Трудъ, газета, № 6.

238. **Изъ „Повѣсти о Борисѣ Годуновѣ** и о Димитріи Самозванцѣ". Изъ „Исторіи возсоединенія Руси".— П. Кулишъ.—Историческая хрестоматія по русской исторіи Я. Г. Гуревича и Б. А. Павловича. Часть вторая. Петербургъ. Стр. 135—141, 192—197 и 330—337.

1882.

239. **П. А. Кулишъ. Крашанка Русынамъ** и Полякамъ на велыкдень 1882 року. Накладомъ автора. Уви Львови, зъ друкарни Товарыства Имены Шевченка. 31 бк. 8⁰ Ц. 30 крейцаривъ.

240. **П. А. Кулишъ. Крашанка** Русынамъ и Полякамъ на велыкдень 1882 року. Выдана тыпомъ другымъ зъ додаткомъ послислов'я. Накладомъ автора. Уви Львови. 40 бк. 16⁰ Ц. 50 кр. а. в.

241. **П. А. Кулишъ. Хуторна поезія.** Уви Львови. Накладомъ автора [Змистъ: а) Исторычне оповидання 1847 року, б) Виршивъ—24, в) Лыстъ до украинськои интелигенціи]. 137+1 бк. 8⁰ малои. Ц. 1 гульд.

242. **Шекспирови творы**. Зъ мовы брытанськои мовою украинською поперекладавъ П. А. Кулишъ. Томъ первый. Отелло. Троилъ та Крессида. Комедія помылокъ. Накладомъ перекладчыка. Уви Львови, зъ друкарни Товарыства имены Шевченка. 418 бк. 16⁰ Цина 3 гульдены.

243. Vergevaltigung der Basilianer in Galizien durch Jesuit Vien. Im Selbstverlage des Verfassers. Druck. von Ad. della To (A. Dorfmeister). 20 бк. 16⁰.

244. **Славянська ода**. П. Кулишъ.—Сьвитъ, илюстр. лите политычно-наукова часопысь. Львивъ. № 14.

245. **Орыся**. Идилія. П. Кулиша. Друге выданя. Коштомъ Наголкина. Кіевъ.

246. **Бабуся съ того свиту**. Оповидання про померши души. Кыивъ.

247. **Пивпивныка**. Казочка. П. Казюка. Кыивъ, друге видан. Коштомъ Наголкина.

248. **Цыганъ**. Урывокъ зъ казкы.П. Кулиша. Кыивъ. Коштомъ Наголкина.

1883.

249. **П. А. Кулишъ. Магометъ и Хадыза**. Поема Печатано вви Львови, въ друкарни Кароля Будвейсера. Накладомъ автора. 46 бк. 8⁰.

250. **Поетъ**.—До кобзы та до музы.—На чужій чужыни. Поезіи П. Ратая.—Рада, украинськый альманахъ на 1883 рокъ, частына перша. Выдання М. Старыцького. Бокы 351—355.

251. **Орыся**. [Перекладъ на нимецьку мову профес. Петра Левыцького].—Oesterreichische Rundschau. Видень. За грудень.

252. **Дви казкы**. I. Пивпивныка. Гышпанська дитська казочка, по нашому росказавъ Панько Казюка. II Цыганъ. Урывокъ изъ казкы. П. Кулиша. Кыивъ. 16 бокивъ 16⁰. Выдання кныжнои торговли В. П. Наголкина.

253. **Сира кобыла**. Оповидан. Иродчука. Коштомъ Наголкина Кыивъ. Ц. 10 коп.

1884—1885?

254. Предшественники „Козацкаго Батька". П. Кулишъ.— Южный Край, № 1399 и № ? [Було друковано у двохъ нумерахъ].

1885.

255. **П. А. Кулишъ. Байда, князь Вышневецькый**. Драма (1553—564) у 5-ты актахъ. С.-Петербургъ. 158 бок. 8⁰.

256. **Прокыдъ одъ сну**.—До кобзы та до Музы.—Добродіямъ-хамъ. — Зъ Пидгиря. — Кобзарськый заповитъ. П. Кулишъ. Виршы].—Альманахъ буковынськый. Чернивци. Бокы 37—40.

257. **„Про зелени садкы, про пахучи квиткы“**.—[Виршы П. Кулишъ].—Народный писенныкъ В. Александрова, Харькивъ.

258. **Воспоминанія о Николаѣ Ивановичѣ Костомаровѣ.** П. Кулиша.—Новь, журналъ. Томъ IV, № 13, стр. 61—75.

259. **Брошенный изъ за угла камень.** П. Кулишъ.—Кіевская Старина. IX, стр. 184.

260. **Orysia**. Jdylla P. Kulisza. [Ярославъ Романчукъ] „Gazeta Narodowa,“ Lwów, № 164.

1886.

261. **Дума про Ганджу Андыбера**. Записалъ П. А. Кулишъ Харьковъ. Изданіе книжнаго магазина Б. Хавкина и Д. Полуехтова. Ц. 5 коп.

262. **Сира кобыла**. Иродчука.—Казка о убытій сестри и о калыновій дудци.—Свырыдова могыла.—Покута гайдамакы. П. Кулишъ.—Чумацьки диты. За Мицкевычомъ.—Псалмы I, V, XV. П. Кулишъ.—Руска Чытанка. Ч. I. Уложывъ Юл. Романчукъ. Т. I бокы 15, 52, 54, 231, 261. Львивъ.

263. **Олексій** [оповид.].—Хмарыще. П. Кулишъ.—Руска Чытанка для III кл. шкилъ середн. Ом. Партыцкого. Бокы 102 та 247.

264. **Прощанє зъ свитомъ**.—Турова круча. П. Кулишъ.—Очакивська бида.—Руска Чытанка для IV кл. шкилъ середнихъ. Бокы 126, 208, 197. Львивъ.

1887.

265. **Святе пысьмо Нового Завиту**. Перекладъ П. А. Кулиша та И. Пулюя. Львивъ, накладомъ А. I. Пика.

266. **Коло колодязя**. — Степъ. — Чумакы ничлижане. — Гаданнє-вищуваннє. П. Кулишъ. [Виршы]. — Ватра, литературный збирныкъ. Выд. В. Лукычь. Стрый. Бокы 60—62.

1888.

267. **„Кырыло Методіевске Братство“ въ Кіеви 1843—1847 р.** Розъясненє П. Кулиша члена того Братства. Вымокъ зъ его „Хуторнои Поезіи“.—Дило. Львивъ. №№ 47, 49, 50, 53 та 54.

1888—1889.

268. **Отпаденіе Малороссіи отъ Польши** (1340—1654) П. А. Кулиша. Три тома.—Чтенія Моск. Общ. Исторіи и Древн. 1888, кн. 2 и 4; 1889 кн. 1.

1890.

269. **Степъ о пивдни.**—Козацька хата. П. Кулишъ [Виршы].—Зоря, бокы 166—167.

270. **Весна й лито въ степу**. П. Кулишъ [Виршы].—Зоря, бик. 182.

271. **Стєпова синожать.** П. Кулишъ. [Виршы]. — Зоря. Бк. 213.

272. **Невыдымый спивець**. П. Кулишъ. [Виршы]. — Зоря, бк. 227.

273. **Привитанє зъ Доноиъ**. П. Кулишъ. [Виршы].—Зоря. Бк. 307.

274. **Чорна рада,** хроника 1663 року. Напысавъ П. Кулишъ. Выданє друге. Библіотека найзнамен. повистый „Дила". Томъ XXVI. Львивъ. 239 бк. 8⁰.

275. **Дви казкы**: I Пивпивныка. Гышпанська дитська казочка, по нашому росказавъ Панько Казюка. II. Цыганъ. Урывокъ изъ казкы П. А. Кулиша. Выдання В. Наголкина. Кыивъ. 16 бок. 16⁰. Ц. 5 коп.

276. **Орыся**. Идиллія П. А. Кулиша. Изданіе В. Наголкина. Кіевъ. 16 бк. 16⁰ Ц. 5 коп.

277. **П. А. Кулишъ. Отпаденіе Малороссіи отъ Польши.** (1340—1654). Москва. Въ 3 томахъ. Т. І-ый, 283 с.; т. II, 399 с.; т. III, 415 с. 8⁰.

1891.

278. **Соловейко**. П. Кулишъ. [Виршы].—Зоря, бикъ 32.

279. **Донъ Жуанъ,** поема Лорда Байрона. Пересьпивъ Панька Олельковыча Кулиша. Львивъ. 56 бк. 8⁰. Цина 20 кр. [Друкувалося спершу въ журнали „Правда"].

1892.

280. **[Частына лыстивъ П. А. Кулиша урывкамы].** — Русскій Архивъ, № 11, бокы 291—304.

1893.

281. **Кулишъ Олельковычъ Панько. Дзьвинъ.** Староруськи думы й спивы. Женева. Украинська друкарня. 239+1 ненум.+IV бк. 16⁰. Цина 13 р.

282. **Кулишъ Олельковычъ Панько. Товытовы словеса,** переказани старорусчыною. Коломыя. Выдавъ М. Павлыкъ. 27 бк. 16⁰. Ц. 10 кр.

283. **Чумакы ночлижане.** [Виршы].—Пролискы. Збирныкъ зъ виршивъ. Одесса. Бк. 15—16.

1894.

284. **Чоломъ доземный моій такы знаній.**—Шуканне-выклыканне П. А. Кулиша. [Виршы]. Зоря, бк. 434.

285. **Чоломъ доземный моій такы знаній.** П. Кулишъ. Дило, Львивъ. № 241.

286. [**Зъ творивъ Кулишевыхъ дещо у кнызи:**]—Выимкы зъ народнои литературы украинско-рускои XIX вику.—Для высш. клясъ середн. шкилъ. Улож. Ол. Барвинськый. Ч. II. У Львови.

287. **Псальмы LXII и CIV**, переспивъ Павла Ратая.—Орыся, идиля П. Кулиша.—Взоры поезыи и прозы для клясы пятои шкилъ средн. Улож. Д-ръ Лучаковськый. У Львови.

288. **Иродчукъ. Сира кобыла.** Оповиданне. Тыпомъ першымъ. Въ Одеси. 15 бок. 16⁰.

1895.

289. **Выпыскы зъ „Позыченои Кобзы“.** П. Кулиша.—Наша ля. Збирныкъ працъ рижныхъ авторивъ [Жиноча библіотека. Е дае Н. Кобрынська. Кн. 2]. У Львови.

290. **Выпыскы зъ „Позыченои Кобзы“.** Кулишъ Олельковь Панько. [Передрукъ зъ Нашои Доли]. У Львови. 23 бокы 8⁰.

291. **Лыстъ П. Кулиша до В. Ганкы.**—Житє и Слово. Кныжка IV, за лыпень и серпень.

292. **Украинскіе казаки и паны въ двадцатилѣтіе передъ бунтомъ Богдана Хмельницкаго.** П. Кулишъ.—Русское Обозрѣніе, кн. 1—V.

1896.

293. **Вечиръ.—Бабуся.** П. Кулишъ [Виршы].—Крынычка. Зибравъ Б. Г.[ринченко] У Чернигови. Бокы 8—9, 19—20.

1897.

294. **Позычена Кобза.** Переспивъ чужомовныхъ спививъ. Переспивувавъ же ихъ Кулишъ Олельковычъ Панько. Выступцемъ первымъ исъ кобзою. Печатано въ Женеви въ украинській друкарни. Цина 2 фр.

295. **Корчемня Кобза** (Народный Домъ) [Виршы] та лысты Кулишевы въ розвидци В. Щурата: „До історіи останнього побуту П. Кулиша у Львови".—Зоря, бк. 434—436.

296. **Омутъ.** П. А. Кулиша.—Русское Обозрѣніе. Кн. III--V.

297. **Иродчукъ. Сира Кобыла.** Оповидання. Тыпомъ першымъ. Одесса. 16, бк. 16⁰. Ц. 5 коп.

298. **Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому** (1846—1877 гг.) А. Титова.—Кіевск. Старина. Кн. IX, ст. 394—408; кн. X, ст. 27—45; кн. XI, ст. 242—280; кн. XII, ст. 449—472.

299. **Письмо Кулиша къ Гилярову Платонову и къ кн.** Н. В. Шаховскому.—Русское Обозрѣніе, кн. III, ст. 194—202.

300. **Посмертна спомынка.** Якъ П. Кулишъ видносывся до нашыхъ селянъ. [Коротенькый некрологъ Кулиша и лыстъ його до Вересая].—Правда, число 7., бк. 97—100.

301. **Лыстъ Кулиша до Остапа Вересая.**—Правда, ч. 7.

302. **Судьбы Кіевскаго великаго княжества** и удѣльныхъ княжествъ въ Кіево-Днѣпровской Руси до татарскаго погрома. П. А. Кулиша.—Живописная Россія. Подъ редакц. П. П. Семенова. Изд. М. О. Вольфъ. Спб. Т. V. Малороссія и Новороссія. Часть 1 я.

1898.

303. **Судьбы Малороссіи и Украины послѣ татарскаго погрома.** П. А. Кулишъ.—Живописная Россія. Подъ ред. П. П. Семенова. Изданіе М. О. Вольфъ. Спб. т. V. часть 2 я.

304. **Феклуша.** Повѣсть П. А. Кулиша. Изъ воспоминаній дѣтства (посвящается П. Е. Чуйкевичу).—Читатель, журналъ. Москва. Стр. 5—126.

305. **Чумацьки диты.** П. Кулиша [Виршы].—Батькове вищования та инше. Выдавъ Б. Гринченко. № 30. У Чернигови, бокы 6—10.

306. **Бабуся съ того свиту.** Оповидання про померши душы. Кіевъ.

307. **Письма П. А. Кулиша** къ И. Ф. Хильчевскому. 1858—1875.—Кіевская Старина. Кн. I, стр. 84—149.

308. **Письма П. А. Кулиша** къ О. М. Бодянскому.—Кіевская Старина, кн. II, ст. 283—313.

309. **Письма П. А. Кулиша** къ Шевченку.—Кіевская Старина, кн. II, стр. 229—239.

310. **Письма Кулиша** къ Д. С. Каменецкому 1857—65 гг.—Кіевская Старина, кн. V, 222—244; кн. VI, 366—394; кн. VIII, 132—144; кн. XII, 345—352.

311. **Переписка Кулиша** съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 года.—Кіевская Старина, кн. X, 83—117.

312. **Письма Кулиша** къ В. В. Тарновскому. 1855—58 гг.—Кіевск. Стар., кн. IV, 107—131; кн. XII, 353—366.

313. **Изъ переписки П. Кулиша зъ Галычанамы 1870—71. р.** Подав. Др. Ів. Франко.—Запыскы Науковаго Товарыства имены Шевченка. Львивъ, т. XXVI, виддилъ Miscellanea, бокы 6—16.

1899.

314. **Повне выданне творивъ** Пантелеймона Олександровыча **Кулиша.—Досвиткы,** думы та поемы. Тыпомъ другымъ, зуповненымъ. Харькивъ. 254 бк. in 32°. Цина 75. коп.

315. **Маруся Богуславка,** поема П. А. Кулиша.—Литературно-науковый Вистныкъ, кн. X, бк. 1—19; XI, 141—161; XII, 259—281.

316. **П. А. Кулишъ. Маруся Богуславка.** Поема (1620 р). Выд. редакціи „Литературно-наукового Вистныка". У Львови. 67 бк. велык. 8⁰. Цина 50 крейц.

317. **Уилліамъ Шекспиръ. Гамлетъ,** прынць данськый. Перекладъ П. А. Кулиша. Выданый зъ передмовою и поясненямы Др. Ів. Франка. Накладомъ Украинсько-Руськои Выдавнычои Спилкы. У Львови. XXIII+172 бк. Ц. 70 крейц.

318. **П. Кулишъ. Черная рада.** Хроника 1663 года. Сочиненіе П. А. Кулиша (Новая Библіотека Суворина). Спб. 370 с. 8⁰.

319. **П. А. Кулишъ. Воспоминанія дѣтства.** Повѣсти. Съ портретомъ автора и предисловіемъ В. И. Шенрока. Бахмутъ. 2 ненум.+2+490+2 с. 26⁰. Ц. 1 р. 25 коп. [Змистъ: Предисловіе; Яковъ Яковлевичъ; Ульяна Терентьевна; Феклуша.]

320. **Ворожиння.—Давнє горе.**—До Кобзы.—Коло колодизя.—Lago Maggiore.—Люли-люли.—Поетъ.—Соловейко.— Степъ.—Удосвита.—Чоломъ.—Что есть мнѣ и тебѣ жено?--Чумакы-ночлижане.—Шуканнє-выклыканнє. П. А. Кулиша.—Степови Квиткы.—Виршы. Упорядкувавъ и выдавъ Б. Гринченко. У Чернигови. Бокы 8, 102, 66, 59, 157, 96, 91, 31, 26, 11, 61, 89, 123 та 148.

321. **Сира Кобыла.—Орыся.**—Малороссійскій сборникъ повѣстей, сценъ, разсказовъ и водевилей извѣстныхъ малороссійскихъ писателей. Москва.

322. **Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому-сыну.—** Кіевск. Стар. кн. I, 81—100.

323. **Письма П. А. Кулиша** къ М. В. Юзефовичу (1843—1861).—Кіевск. Стар., кн. II, 185—208; кн. III, 303—324.

324. **Письмо П. А. Кулиша въ Буковину,** 1861 года.—Кіевск. Старина, кн. IV, 3—4 [Документы, извѣст. и замѣтки].

325. **Изъ писемъ П. А. Кулиша къ С. Д. Носу** (1860—1892).—Кіевская Старина, кн. IV, 8—31.

326. **Письмо П. А. Кулиша къ М. А. Максимовичу.—**Кіев. Стар., кн. VII, 6—8.

327. Частная переписка Г. П. Галагана. 3) **Письма П. А. Кулиша.** (1856—1858 гг.).—Кіев. Старина, кн. IX., 341—355.

328. **Письма П. А. Кулиша:** 1. Къ В. В. Тарновскому-отцу, 2 Къ Д. С. Каменецкому. 3. Къ Тарновскому-сыну.—Оттискъ изъ журн. Кіевск. Старина.

329. **Письма П. А. Кулиша** къ И. Ф. Хильчевскому, Т. Г. Шевченку и д-ру С. Д. Носу. Оттискъ изъ журнала Кіевская Старина Кіевъ. 2+77+24. с. 8⁰.

1900.

330. **Кулишъ Олельковычъ Панько. Драмована трылогія.** Байда князь Дм. Вышневецькый. Гетьманъ Петро Сагайдашный. Наказный Гетьманъ Северынъ Налывайко. Харькивъ. 150+316+3 бк. 8⁰. Ц. 2 руб.

331. **П. О. Кулишъ. Оповидання.** Зъ переднимъ словомъ М. Чернявського. Бахмутъ, 1900, 159+VIII бк. in 16⁰. Печатня М. Крамарева.Цина 40 к. Змистъ: Переднє слово (1—VIII), Орыся (1—13), Сичови гости (14—34), Гордовыта пара (35—47), Дивоче серце (48—75), Сира кобыла (76—81), Пивпивныка (82—88), Цыганъ (89—93), Лысты зъ хутора: I—V (94—149).

332. **П. О. Кулишъ. Чорна рада.** Хроника 1663 року. Выданнє друге. (Зъ портретомъ автора). Одесса. Бк. 249+III (словарь) 8⁰. Ц. 50 коп. Тежъ выданннє зъ 16 малюнкамы А. Ждахы: Ц. 1 р. 25 к. та 2 р.

333. **Молытва.** Прысвячена докторови Пулюєви на спомынъ зоряноі ночи въ хутори на Вкраини. П. Кулишъ [Виршы].— Литературно-науковый Вистныкъ, кн. II, бикъ 113.

334. **Орыся** (зъ малюнкамы) П. А. Кулишъ. Благотворительное общество изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ. № 4. С.-Петербургъ. Бк. 16 in 32⁰. Цина 2 коп.

335. **„Про зелени садкы, про пахучи квиткы“.**—Заспивъ.—До кобзы.— Муза.—Поетъ.—Невыдымый спивець.—На чужій чужыни. — На чужыни (Lago Maggiore). — Премудристь. — Псаломъ LXVII.—Что есть мнѣ и тебѣ жено?—Степъ.—Нагулялося по небу.—Квиты зъ сльозамы.—Козацька хата.—Заворожена крыныця.—Лилея.—Серце моє тыхе.—Шуканнє-выклыканнє.П. Кулишъ. [Виршы].—Викъ (Кыивъ), бокы 3—4, 127—148.

336. **Уилліямъ Шекспиръ. Прыборкана гоструха.** Комедія въ 5 діяхъ зъ передогрою. Перекладъ П. А. Кулиша. Выданый зъ передмовою и поясненямы д-ра Ив. Франка. Накл. Укр.-руськ. выдавн. Спилкы у Львови. Боkивъ 16+117, 8⁰. Цина въ оправи 1 корона 40 сотыкивъ.

337. **Уилліямъ Шекспиръ. Макбетъ.** Перекладъ П. А. Кулиша, зъ передмовою И. Франка. Ч. 18. Львивъ. Бок. XX+118.

338. **Шекспиръ Уилліамъ. Коріолянъ.** Перекладъ П. А. Кулиша. Выданый зъ переди. и поясн. д-ра Ив. Франка. Накладомъ Укр.-руськ. Выдавн. Спилкы. У Львови. Бк. XII+170 in 8⁰. Цина въ оправи 1,80 кор.

339. **Письмо П. А. Кулиша къ М. Грабовскому.** 1856 г., іюня 12. Спб. П. Кулишъ.—Кіевск. Старина, Кн. XI, 71—74.

1901.

340. **Маруся Богуславка.** Друга половына. П. Кулиша.—Литературно-науковый Вистныкъ" Львивъ, кн. II, бк. 117—139; кн. III, бк. 239—262.

341. **Уилліамъ Шекспиръ. Юлій Цезарь.** Перекладъ П. А. Кулиша. Выданый зъ передмовою и поясненямы д-ра Ив. Франка. Львивъ. Накладомъ Украинсько-руськои Выдавнычои Спилкы. Бок. XII+132, 8⁰. Цина 1.60 кор.

342. **Шекспиръ Уилліамъ. Антоній и Клеопатра.** Перекладъ П, А. Кулиша. Зъ передмовою и поясненнямы Ив. Франка. Выдан. Укр.-Руськ. Выдавн. Спилкы. Ч. 32. Львивъ. Бокивъ XIV+180 Ц. 80 сот.

343. **Уилліамъ Шекспиръ. Багацько галаеу зъ нечевля.** Перекладъ П. А. Кулиша. Выданый зъ передмовою и поясненямы д-ра Ив. Франка. [Белетрыстычна Библіотека. Ч. 35]. У Львови. Накладомъ Укр.-рус. Выдавнычои Спилкы. XII+106 бк. 8⁰. Цина 1 кор. 60 сот.

344. **Уилліамъ Шекспиръ. Ромео и Джульета.** Перекладъ П. А. Кулиша. [Белетрыстычна Библіотека, № 38]. У Львови. Накладомъ Укр.-руськ. Выдавнычои Спилкы.

345. **П. О. Кулишъ. Про злодія въ сели Гакивныци.** Кіевъ. 21 бк. 16⁰. Цина 3 коп.

346. **Орыся.** Идылля П. Кулиша. Выдання Укр.-руськ. Выдавнычои Спилкы. Ч. 14. Львивъ. Бок. 17, 8⁰. Цина 6 сотк.

347. **Хмельныщына.** Исторычне оповиданнє П. Кулиша. 116 бк. 16⁰ [Зъ малюнкамы]. Цина 15 коп.

348. **Выговщына.** Исторычне оповиданнє. Напысавъ П. О. Кулишъ. Зъ портретомъ Выговського. Благотворительное Общество изданія общеполезныхъ и дешевыхъ книгъ. № 11. С.-Петербургъ. 26 бк. 16⁰. Ц. 2 коп.

П. А. Кулишъ выдавъ своимъ заходомъ:

1857.

1. **Народни оповидання Марка Вовчка**: 179 бк. 8°. У Петербурзи.

2. **Сочиненія и письма Н. В. Гоголя**. Шесть томовъ. Спб. Ц. 12 руб.

1858.

3. **Повисти Грыгорыя Квиткы** (Основьяненка). Спб. 2 томы. Томъ I. XXXVI+264 бк. и т. II—335 бк.

1861.

4. **Повисти Квиткы**—окремо кожна. Спб.

5. **Акты**, относящіеся къ исторіи южной и западной Россіи, собранные и изданные Археографической Коммиссіею. Т. III, Спб. [вкупи зъ М. И. Костомаровымъ].

1862.

6. **Пысання Котляревського**. Зъ патретомъ и малюнкомъ будыночка його въ Полтави. 5 выданнє. Коштомъ П. А. Кулиша. Спб. Ц. 1 р. 452 бк. 16°.

7. **Выргыліева Енеида**. На малорос. языкъ перелицёвано И Котляревськымъ. 5-е выданнє. Спб. Ц. 25 коп.

8. **Наталка Полтавка**. И. Котляревського. 3 выданнє. Спб. 80 бк. 16°.

9. **Москаль Чарівныкъ**. Водевиль въ 1 д. Котляревського. 2-е выданнє. Спб. 65 бк. 16°.

Чернигивъ.
1901 р.
XII. 9.

А. Балика.

Що є въ кнызи.

Портреты Кулишевы.

Малюнкы.